Sociaal en Cultureel Planbureau

BURGERPERSPECTIEVEN

BERICHT 3 › 2026

Thema: ervaren achterstelling in verschillende maatschappelijke domeinen

KOEN DAMHUIS (UNIVERSITEIT UTRECHT), EMILY MILTENBURG, LEONARD VAN 'T HUL EN SANDER KUNST

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Belangrijkste bevindingen derde bericht 2026 – thema 3

Ten geleide 6

Ervaren achterstelling in verschillende maatschappelijke domeinen 7

1 Inleiding: ervaren achterstelling 7
2 Hoofdlijnen in ervaren achterstelling 12
3 Wonen 21
4 Werk 26
5 Tradities en culturele uitingen 31
6 Rechtspraak 36
7 Politieke vertegenwoordiging 39
8 Slot 45

Bijlage A Latente klassenanalyse 49

Bijlage B Groepsverschillen ervaren achterstelling en bevoordeling 51

Bijlage C Methodologie groepsgrenzen met open trefwoordenvragen 59

Bijlage D Gespreksleidraad focusgroepen: morele overwegingen 62

Verantwoording 63

Literatuur 65

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Belangrijkste bevindingen derde bericht 2026 – thema

Al sinds *Burgerperspectieven* in 2008 begon met het volgen van de Nederlandse publieke opinie, hebben we aandacht voor bezorgde en boze burgers. Een van de veelgenoemde verklaringen voor die onvrede is dat mensen ervaren dat de eigen groep wordt benadeeld en andere groepen ten onrechte worden bevoordeeld. Mensen ervaren dat zij er *relatief* slechter voor staan, vinden dat oneerlijk en zijn daar verontwaardigd over. Steeds meer onderzoek laat zien dat dit gevoel van groepsachterstelling van groot belang is voor hoe burgers naar de politiek en de samenleving kijken.

In dit COB-bericht gaan we dieper in op deze ervaren groepsachterstelling en op ervaren groepsvoordeel. We onderzoeken in welke mate ervaren achterstelling of voordeel voorkomen in verschillende economische, culturele en politiek-rechtsstatelijke domeinen. We bestuderen wie deze ervaringen meer of juist minder hebben en ten opzichte van wie deze gevoelens van achterstelling en voordeel spelen. Ook bespreken we waarom mensen hun situatie van achterstelling of voordeel rechtvaardig vinden of niet. Dat doen we op basis van de wetenschappelijke literatuur en aan de hand van (open) enquêtevragen en focusgroepen.

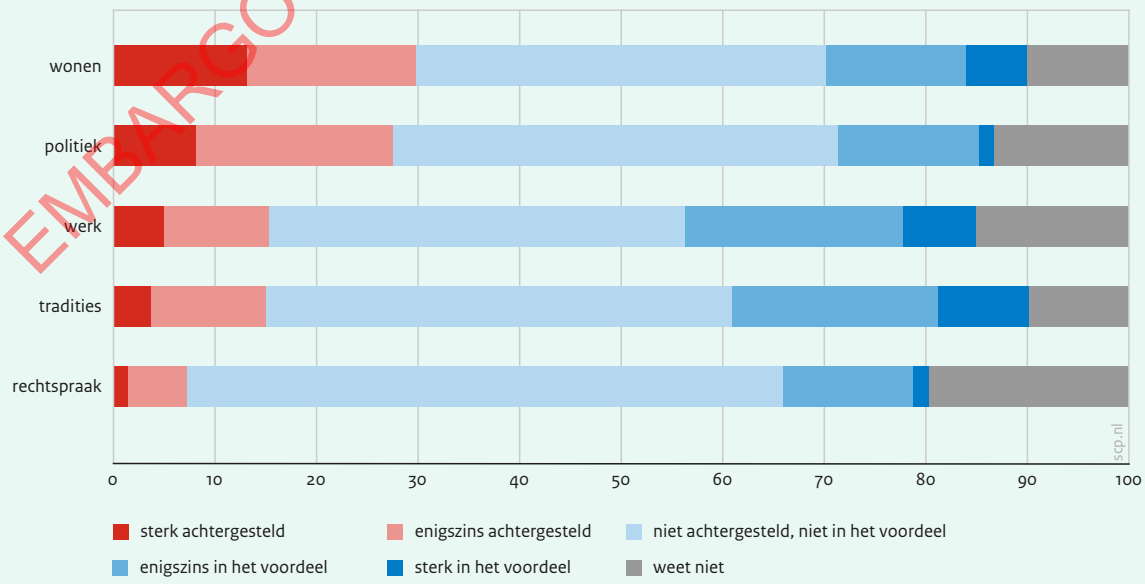
EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Gevoelens van achterstelling komen het meest voor bij wonen en politiek, maar een meerderheid voelt zich niet achtergesteld

Uit de enquête blijkt dat de meeste Nederlanders zich niet achtergesteld voelen ten opzichte van andere groepen. Tegelijkertijd leven onder specifieke deelgroepen sterke gevoelens van achterstelling. Een ruime meerderheid van degenen die zich achtergesteld voelen, ervaart dit bovendien als onrechtvaardig. Ervaren voordeel wordt veel minder vaak als onrechtvaardig gezien.

Op de thema's wonen, werk, vertegenwoordiging door de politiek en ruimte voor tradities voelt ruim 40% van de Nederlanders zich *niet* achtergesteld en niet in het voordeel. Bij de behandeling door rechters is dat bijna 60%.

Gevoel dat mensen zoals zijzelf achtergesteld worden of in het voordeel zijn op vijf verschillende thema's (in procenten)

Bron: COB-LISS meting april 2026

Gevoelens van achterstelling verschillen per domein. Het meest achtergesteld voelen mensen zich op het gebied van wonen (30%) en bij de vertegenwoordiging door de politiek (28%). Bij ruimte voor tradities en werk voelt ongeveer 15% zich achtergesteld, bij de rechtspraak is dat 7%. Omgekeerd zien we dat de groep mensen die zichzelf in het voordeel ziet het grootst is bij tradities en werk (beide 29%), gevolgd door wonen (20%), en het kleinst bij vertegenwoordiging door de politiek en rechters (beide ongeveer 15%).

Grote verschillen naar opleiding en herkomst in ervaren voordeel en achterstelling, ook een partijpolitiek patroon

Er zijn aanzienlijke verschillen in ervaren achterstelling en voordeel naar opleiding en etnisch-culturele herkomst. Vooral wo-opgeleiden zien mensen zoals zijzelf op elk domein meer in het voordeel dan andere opleidingsgroepen. Ook blijkt uit de enquête dat Nederlanders met een migratieachtergrond zich minder vaak in het voordeel voelen bij wonen, tradities of bij de vertegenwoordiging door de politiek. Daarnaast hebben mensen met een migratieachtergrond (vooral de eerste generatie) vaker het gevoel te worden achtergesteld bij het vinden van een baan en bij de behandeling door rechters. In focusgroepen met mensen met een tweede generatie migratieachtergrond interpreteren deelnemers deze achterstelling als een gevolg van hun huidskleur en etnische achtergrond. Ze plaatsen de ervaren achterstelling in het licht van eerdere discriminatie-ervaringen.

Ook naar partijvoorkeur zien we duidelijke verschillen in ervaren achterstelling en voordeel. Mensen die vaak het gevoel hebben in het voordeel te zijn stemmen vaker op partijen als D66 en GroenLinks-PvdA. Mensen die zich meer achtergesteld voelen, komen vaker uit bij de PVV en FVD.

Groepsbeelden langs lijnen van opleiding, herkomst en andere kenmerken

Het onderscheid naar opleiding en etnisch-culturele herkomst komt grotendeels terug in hoe mensen zichzelf en anderen beschrijven. Mensen die zichzelf in het voordeel zien, noemen vooral hun goede opleiding en diploma's, hun inzet en hun goede arbeidsethos als redenen voor hun positie. Ook benadrukken ze hun Nederlanderschap en witte huidskleur. Aan groepen die volgens hen worden achtergesteld, schrijven ze vaak spiegelbeeldige kenmerken toe: ze spreken over mensen zonder diploma en met een niet-Nederlandse achtergrond.

Mensen die zich achtergesteld voelen, beschrijven mensen zoals zijzelf vaak in termen van hun nationale identiteit, gecombineerd met verwijzingen naar hun arbeidsethos, bijvoorbeeld als 'hardwerkende Nederlanders', hun bescheidenheid en gewoonheid. Daarnaast is er ook veel variatie in hoe mensen zichzelf en anderen beschrijven. Zo spreken mensen die zich niet in het voordeel zien, over groepen mensen die volgens hen wel in het voordeel zijn, in termen als 'rijke mensen' en 'statushouders' (thema wonen), 'veelverdieners' en 'lobbyisten' (thema vertegenwoordiging door de politiek), mensen met een 'kruiwagen' (thema werk), 'hoger geschoolde mensen' (thema rechtspraak) en 'allochtonen' en 'gelovigen' (thema tradities).

Ook morele oordelen over groepsverschillen lopen langs opleidingslijnen…

De manier waarop mensen onderscheid maken tussen groepen is niet neutraal, maar moreel geladen. Uit vier afzonderlijke focusgroepen met mbo- en wo-opgeleiden, met en zonder migratieachtergrond, komt naar voren hoe mensen deze groepsverschillen beoordelen. Een van de belangrijkste inzichten is dat mbo-opgeleiden (ongeacht hun etnische herkomst en andere verschillen) opvallend vergelijkbare manieren hebben om naar ervaren groepsachterstelling te kijken.

In tegenstelling tot veel wo-opgeleiden zien mbo-opgeleiden de samenleving vaker als een plek waar groepen concurreren om schaarse middelen, aandacht en erkenning. Zij ervaren bovendien vaker dat hun eigen groep structureel minder krijgt dan andere groepen en leggen de verantwoordelijkheid daarvoor veelal bij de politiek en de overheid. Dit zien we bij vrijwel alle onderzochte thema's terug. Bij wonen leeft het gevoel dat de overheid in tijden van schaarste eerst verantwoordelijkheid moet nemen voor de eigen bevolking. Bij vertegenwoordiging door politici overheerst de overtuiging dat bestuurders onvoldoende oog

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

hebben voor de belangen van gewone Nederlanders. Ook op de arbeidsmarkt ervaren veel mbo-opgeleiden dat hun inzet onvoldoende wordt gewaardeerd. Op cultureel gebied hebben zij het gevoel dat hun eigen normen, tradities of identiteit minder erkenning krijgen dan die van andere groepen. En in de gesprekken over de rechtspraak klinkt geregeld twijfel door of instituties iedereen wel gelijk behandelen.

… maar eveneens langs etnisch-culturele lijnen

In beide groepen met mbo-opgeleiden domineert zo de ervaring dat mensen zoals zijzelf worden achtergesteld ten opzichte van anderen, al verschilt de groep waarmee zij zich vergelijken. Vaak gebeurt dit op spiegelbeeldige wijze: daar waar mbo-opgeleiden zonder migratieachtergrond vooral bevoordeling van mensen met een migratieachtergrond zien, ervaren mbo-opgeleiden met een migratieachtergrond juist dat mensen zoals zijzelf worden gediscrimineerd en achtergesteld.

De grootste tegenstelling in morele oordelen zien we echter tussen mbo- en wo-opgeleide focusgroepdeelnemers zonder migratieachtergrond. Op belangrijke thema's, zoals wonen, cultuur, vertegenwoordiging door de politiek en rechtspraak, lijken zij wel in verschillende maatschappelijke werkelijkheden te leven. Zo zien wo-geschoolden culturele diversiteit eerder als een verrijking dan als een bedreiging, hebben ze vertrouwen in eerlijke rechtspraak en voelen zij zich goed vertegenwoordigd door politieke instituties. Onder deelnemers met een migratieachtergrond zijn deze opleidingsverschillen kleiner. Discriminatie en racisme zijn zowel bij mbo- als wo-opgeleiden met een migratieachtergrond een veelgenoemde bron van ervaren achterstelling. Ook hebben zij weinig vertrouwen dat de politiek deze problemen voldoende aanpakt.

Maak rechtvaardigheidsprincipes explicieter in politieke keuzes

Door geopolitieke ontwikkelingen en vergrijzing ziet het huidige kabinet zich genoodzaakt om scherpe keuzes te maken over de verdeling van schaarse middelen. Juist bij zulke verdelingsvraagstukken kan ervaren onrechtvaardigheid het draagvlak voor beleid ondermijnen en groepen tegenover elkaar zetten. Daarom zijn een zorgvuldige belangenafweging en een toelichting op het gehanteerde rechtvaardigheidsprincipe van belang.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Ten geleide

Dit is het 67e bericht van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB), waarin het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) sinds 2008 de Nederlandse publieke opinie volgt en duidt. In dit themabericht gaan we in op gevoelens van achterstelling door specifieke groepen ten opzichte van andere groepen. Dit is een steeds vaker genoemde verklaring voor politieke en maatschappelijke onvrede. Tegelijkertijd met dit themabericht verschijnt *COB 2026|3 – de stemming* met gegevens over de ontwikkelingen in de publieke opinie over de maatschappij en de politiek.

Zicht op hoe mensen Nederland beleven

Met het COB proberen we inzicht te geven in wat mensen denken en vinden van bepaalde onderwerpen. Het gaat om opvattingen en percepties van burgers. We rapporteren over subjectieve antwoorden op enquêtevragen, open antwoorden en focusgroepen om beter te begrijpen wat mensen vinden en waarom. In dit bericht combineren we een grootschalige enquête onder een representatieve groep Nederlanders (LISS-panel) met inzichten uit vier uitgebreide focusgroepen. Daarbij komen mensen regelmatig zelf aan het woord. Wanneer we citeren uit focusgroepen vermelden we bij een blokcitaat de locatie van het groepsgesprek en of het gaat om wo- of mbo-groep. Op het niveau van afzonderlijke focusgroepdeelnemers vermelden we hun leeftijd, (beroeps)werkzaamheden of gezinssamenstelling. Deze kenmerken bieden relevante achtergrondinformatie om de posities van deelnemers beter te kunnen duiden. Daarnaast hanteren we pseudoniemen om deelnemers te onderscheiden. Dit maakt het mogelijk om de afzonderlijke stemmen te volgen over de verschillende domeinen heen. In de Verantwoording achterin staat meer informatie over het onderzoek.

Wanneer we de uitkomsten uit de COB-enquêtes presenteren, noemen we omwille van de leesbaarheid percentages. Het is hierbij van belang om op te merken dat die percentages schattingen zijn op basis van representatief steekproefonderzoek en dus onzekerheidsmarges kennen. Dat betekent dat de daadwerkelijke percentages voor de gehele Nederlandse bevolking (met andere woorden: als we iedereen in Nederland bevraagd zouden hebben) iets hoger of lager kunnen uitvallen dan de gerapporteerde percentages.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Ervaren achterstelling in verschillende maatschappelijke domeinen

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

1 Inleiding: ervaren achterstelling

Terwijl de steun voor zogeheten populistische radicaal-rechtse partijen al jaren groeit, is het vertrouwen in de nationale politiek de laatste jaren juist tanende (Dekker en Den Ridder 2026; De Vries 2026). Tegen deze achtergrond van groeiende politiek-maatschappelijke onvrede hebben vele onderzoekers zich gebogen over wat 'boze' of 'afgehaakte' burgers beweegt (De Lange en Zuure 2018; De Voogd en Cuperus 2021; Geurkink en Miltenburg 2023; COB 2025|3).[1] Daarbij wordt steeds vaker gewezen op wat sociaalwetenschappers 'subjectieve relatieve groepsdeprivatie' noemen (Smith et al. 2012): het gevoel dat de groep waartoe iemand behoort er niet alleen slechter aan toe is dan een andere groep, maar dat deze situatie bovendien als oneerlijk wordt ervaren. Volgens een groeiend aantal onderzoeken vormt precies dit soort gevoelens een hoofdingrediënt van politiek ressentiment (Cramer 2016; Damhuis en Rashkova 2024; Miceli en Castelfranchi 2017) en is daarmee een belangrijke motor achter steun voor radicaal-rechtse partijen (Elad-Strenger en Kessler 2025; Zollinger en Häusermann 2024), euroscepticisme (Abts en Baute 2022) en sympathie voor autocratisch bestuur (Filsinger en Warmsler 2026).[2]

In lijn met deze literatuur richt dit bericht zich op de *percepties* die mensen hebben van hun eigen groepspositie in relatie tot andere maatschappelijke groepen. Het gaat dus niet zozeer om de vraag in hoeverre zulke beelden overeenkomen met de feitelijke situatie. Maar zoals het Thomas-theorema

1 Ook internationaal is hier veel over geschreven, bijvoorbeeld met verwijzingen naar mensen die zich 'left behind' (Wuthnow 2018) of 'strangers in their own land' (Hochschild 2016) voelen.

2 Zulke verontwaardiging over ervaren achterstelling is verwant aan maatschappelijk onbehagen, maar de termen verwijzen niet naar hetzelfde (Geurkink en Miltenburg 2023; Steenvoorden 2016). Waar maatschappelijk onbehagen een brede zorg is over de koers en staat van Nederland, gaat het bij ervaren achterstelling over de maatschappelijke positie van mensen. Het is één van de vele verhaallijnen waarmee ze uitdrukking geven aan hun gevoel dat het met Nederland de verkeerde kant op gaat, namelijk dat andere groepen ten onrechte profiteren en de eigen groep wordt benadeeld (zie daarvoor ook COB 2025|3 - thema Maatschappelijk onbehagen).

benadrukt: als mensen een situatie als werkelijk ervaren, kan die ervaring op zichzelf al werkelijke gevolgen hebben (Thomas en Thomas 1928). Zo laat onderzoek zien dat subjectieve ervaringen van achterstelling bepalender zijn voor onvrede dan objectieve achterstand (zie Bollwerk et al. 2022, 2024; Gidron en Hall 2017; Pettigrew 2016; Runciman 1966).

Dit bericht biedt een brede verkenning van ervaren groepsachterstelling binnen de Nederlandse context én een verdiepend inzicht daarin. Daarbij belichten we aspecten die in het publieke en wetenschappelijke debat nog relatief weinig aandacht hebben gekregen.

Achterstelling én voordeel: in welke domeinen?

Om te beginnen richten discussies over en onderzoek naar relatieve groepsdeprivatie zich vooral op *achterstelling*, terwijl mensen ook *voordeel* kunnen ervaren wanneer ze zich met andere groepen vergelijken. Eerder SCP-onderzoek laat bijvoorbeeld zien dat gevoelens van achterstelling lang niet door iedereen worden gedeeld.[3] Meer specifiek hebben ongeveer vier op de tien Nederlanders het gevoel dat andere groepen worden bevoordeeld ten koste van mensen zoals zijzelf. Dit is een grote groep, maar tegelijkertijd een minderheid van de bevolking. Het roept de vraag op hoe mensen zonder gevoelens van achterstelling hun eigen positie beoordelen. Door wetenschappers en opiniemakers worden zij vaak neergezet als de 'winnaars' van globalisering (Kriesi et al. 2008), 'gevestigden' (De Voogd en Cuperus 2021) of als de 'anywheres' die als wereldburgers leven en zich overal thuis voelen (Goodhart 2017). Maar ervaren zij ook dat ze in het voordeel zijn ten opzichte van anderen?

Bovendien gaat bestaand onderzoek niet specifiek in op de *domeinen* waarbinnen achterstelling en voordeel worden ervaren.[4] Daardoor weten we nog maar weinig over de vraag of mensen zich in uiteenlopende domeinen achtergesteld of juist in het voordeel voelen en of er overkoepelende patronen van ervaren achterstelling en voordeel bestaan. Om die reden analyseren wij groepsdeprivatie in dit bericht zowel vanuit een domeinspecifiek als vanuit een domeinoverstijgend perspectief. Meer concreet richten we ons daarbij op drie domeinen: het sociaaleconomische, culturele en politiek-rechtsstatelijke domein (vgl. Bollwerk et al. 2022). Daarmee sluiten we aan bij drie veelgenoemde verklaringen voor maatschappelijke en politieke onvrede. Dat is allereerst de economische 'verliezers van de globalisering'-hypothese, waar het gaat om economische onzekerheid (Kriesi et al. 2008; Rodrik 2021). Ten tweede gaat het om de 'cultural backlash'-hypothese, waar het gaat om weerstand tegen culturele veranderingen, zoals gelijke rechten voor minderheden (Norris en Inglehart 2019). En een derde verklaring is afnemend institutioneel vertrouwen en ontevredenheid met de democratische politiek (Eatwell en Goodwin 2018). Deze verklaringen sluiten elkaar overigens niet uit, ze kunnen ook naast elkaar bestaan.

Binnen deze drie domeinen gaan we in op vijf specifieke thema's. In het economische domein richten we ons op ervaringen bij (1) het vinden van een woning en (2) het vinden van een baan, omdat deze thema's belangrijk zijn voor hoe mensen toegang ervaren tot kansen en voorzieningen in het dagelijks leven in vergelijking met andere groepen. Voor het culturele domein onderzoeken we percepties op (3) de ruimte voor tradities en culturele uitingen, omdat dit laat zien in hoeverre mensen zich cultureel achtergesteld of in het voordeel voelen ten opzichte van andere groepen. Tot slot kijken we binnen het politiek-rechtsstatelijke domein naar (4) hoe mensen de behandeling door rechters en (5) hun vertegenwoordiging door politici ervaren.[5] Deze percepties laten zien in hoeverre mensen zich gelijk behandeld en gehoord voelen ten opzichte van andere groepen. Op deze manier hebben we niet alleen oog voor materiële factoren,

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

3 Zie de Nederland in Beeld (NIB)-enquête in de (na)zomer van 2025, waaruit blijkt dat 39% het gevoel heeft dat sommige groepen worden bevoordeeld ten koste van mensen zoals zij, een derde is het daar niet mee eens (34%), de rest neemt een middenpositie in (23%) of geeft geen antwoord (4%).

4 Zie bijvoorbeeld Steiner et al. (2023: 128), volgens wie 'it has often been suggested that populism appeals to those who feel left behind by the development of society. Yet a theoretical framework centered on the insight that individuals can feel left behind in different ways and for different reasons has been lacking'.

5 We gaan in dit bericht niet in op de ervaring van inwoners dat hun regio wordt achtergesteld door de landelijke politiek en dat ze niet begrepen en gerespecteerd worden door inwoners van andere plekken. In de literatuur heet dit ook wel 'plaatsgebonden ressentiment' (Huijsmans 2023).

zoals werk en economische zekerheid (Burgoon et al. 2019), maar ook voor minder tastbare vormen van achterstelling, die ook wel 'immaterial disadvantages' worden genoemd (Zollinger en Häusermann 2024). Denk aan ervaren gebrek aan erkenning en waardering, of het gevoel niet als volwaardig mee te tellen in de samenleving (Elad-Strenger en Kessler 2025; Gidron en Hall 2017; Hochschild 2016; Lamont 2018, 2023).

Ervaren achterstelling: door wie?

Naast het onderscheiden van verschillende domeinen is het belangrijk om scherp te krijgen door *wie* achterstelling of voordeel wordt ervaren. Subjectieve ervaringen over achterstelling en voordeel blijken namelijk vaak samen te hangen met objectieve achterstand en privilege. Zo laat eerder SCP-onderzoek zien dat mensen bij wie hulpbronnen achterblijven en die op meerdere terreinen een duidelijke achterstand hebben, zichzelf gemiddeld lager op de maatschappelijke ladder plaatsen dan andere groepen (Vrooman et al. 2023: 8). Op soortgelijke wijze gaan structurele verschillen in de samenleving, bijvoorbeeld bij inkomen en opleiding, hand in hand met subjectieve oordelen over het eigen leven, sociale samenhang en politiek vertrouwen (idem: 55; Willems en Huijnk 2025). Om deze reden kijken we in dit bericht naar de mate waarin ervaren groepsverschillen samengaan met individuele kenmerken zoals leeftijd en inkomen.[6]

In het bijzonder richten wij ons in dit bericht op de factoren opleiding en etnisch-culturele herkomst. Veel aandacht voor boze of bezorgde burgers gaat uit naar praktisch opgeleide Nederlanders zonder migratieachtergrond (zie bijv. Bovens et al. 2014; Noordzij et al. 2021). De zorgen en ervaringen van mensen *met* een migratieachtergrond blijven daarin onderbelicht. Hiervoor is doorgaans aandacht in apart onderzoek, bijvoorbeeld over ervaren discriminatie (Dagevos en Vermeulen 2024; Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme 2025). Dit terwijl er wel degelijk sprake kan zijn van vergelijkbare ervaringen en zorgen. Om deze potentiële overlap en verschillen in kaart te kunnen brengen, kiezen we er in dit onderzoek voor om beide factoren mee te nemen binnen een gecombineerde benadering. Meer specifiek kruisen we in de focusgroepen opleiding en migratieachtergrond, wat resulteert in vier groepen: wo- en t/m mbo-2-geschoolden, met en zonder migratieachtergrond. De twee focusgroepen met mensen zonder migratieachtergrond waren in Den Bosch, de twee focusgroepen met mensen met een migratieachtergrond in Amsterdam. Bij die laatste groepen gaat het om mensen die zelf in Nederland zijn geboren, maar van wie ten minste een van de ouders afkomstig is uit een van de vier 'klassieke' herkomstgebieden (Turkije, Marokko, Suriname en de voormalige Nederlandse Antillen). Wanneer we in dit rapport spreken over focusgroepdeelnemers met een migratieachtergrond, bedoelen we dus specifiek deelnemers van de tweede generatie. En als we verwijzen naar mbo-opgeleide focusgroepdeelnemers, gaat het specifiek om t/m mbo 2-opgeleiden. In de enquête onderscheiden we vijf opleidingsgroepen en mensen zonder migratieachtergrond, eerste en tweede generatie migratieachtergrond en mensen met herkomst in Nederland en Europa, of een herkomst daarbuiten. De precieze indeling en onderbouwing van de gekozen groepen lichten we toe in het kader 1.1.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Kader 1.1 De rol van opleiding en herkomst bij feitelijke en ervaren achterstelling en voordeel

In dit onderzoek hebben we bijzondere aandacht voor de factoren opleiding en etnisch-culturele herkomst. In dit kader belichten we zowel de feitelijke situatie van verschillende groepen als de beleving daarvan. Vele studies laten zien dat de opleiding die iemand heeft genoten een belangrijke rol speelt in de kansen en erkenning die mensen in de samenleving krijgen, en hoe zij hun positie ervaren. Zo is iemands opleiding van invloed op het werk dat diegene kan vinden (CBS 2024). Mensen met een mbo-2-opleiding of lager hebben daarbij gemiddeld minder vaak een vast contract, werken vaker in laagbetaalde of flexibele banen en lopen daardoor een grotere kans op werkloosheid bij economische tegenspoed (CBS 2025a). Deze arbeidsmarktpositie speelt een rol in de ervaren

6 Verder hebben we aandacht voor themaspecifieke kenmerken zoals woonsituatie en werksituatie. Ook kijken we naar gerelateerde factoren als partijvoorkeur, en vertrouwen in de politiek en rechtspraak.

status, erkenning en het gevoel erbij te horen. Zeker in een meritocratische maatschappij worden hbo- en wo-opgeleiden vaak gezien als 'winnaars', terwijl t/m mbo-opgeleiden zich eerder miskend of minder gewaardeerd kunnen voelen (Noordzij et al. 2021; Sandel 2020).

Daarnaast laat onderzoek zien dat verschillende opleidingsgroepen andere politieke belevingswerelden kunnen hebben. Waar wo-opgeleide burgers vaak uitgaan van goede intenties bij politici, ervaren mbo-studenten politiek gezien buitenspel te staan en zien ze de politiek als een oneerlijk spel (Steenvoorden 2023). Ook deze ervaringen zijn geworteld in werkelijke structurele verschillen. Zo tonen studies aan dat wo-geschoolden stelselmatig anders denken over maatschappelijke en politieke thema's dan mbo-geschoolden (Bovens en Wille 2025; Kriesi 2014; Stubager 2010) en dat hun voorkeuren bovenmatig gerepresenteerd worden in de politieke besluitvorming (Aaldering 2017; Hakhverdian en Schakel 2017; Schakel en Van der Pas 2021). Vanwege deze verschillen tussen wo- en t/m mbo-2-geschoolden splitsen we de focusgroepgesprekken (zie bijlage D) in deze twee opleidingsgroepen. In de enquête onderscheiden we vijf opleidingsgroepen: basisonderwijs/vmbo; mbo; havo, vwo; hbo; wo (zie ook Dekker et al. 2016).

Verder blijkt uit veel studies dat etnisch-culturele herkomst een relevante factor is voor iemands positie in de maatschappij. Zo laat onderzoek zien dat er discriminatie naar herkomst is op de particuliere huurwoningmarkt (zie Andriessen en Wittebrood 2021) en wijst een groot aantal studies op het bestaan van etnische arbeidsmarkt-discriminatie, waarbij kandidaten zonder migratieachtergrond de voorkeur genieten (Andriessen et al. 2014; Thijssen et al. 2021, 2022). Bij de behandeling binnen de rechtspraak is al vaker institutionele discriminatie op basis van etniciteit en huidskleur geconstateerd (Andriessen et al. 2020; De Jong en Leerkes 2026; Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme 2025). Daarnaast hebben Nederlanders met en zonder migratieachtergrond andere ervaringen met overheidsinstanties (Van Noije et al. 2025). Veel Nederlanders met een migratieachtergrond hebben het gevoel dat zij niet als volwaardige leden van de samenleving worden gezien en dat zij er vanwege hun etnische of religieuze achtergrond niet volledig bij horen. Ze ervaren een gebrek aan erkenning en hebben het gevoel niet gezien, erkend of gelijkwaardig behandeld te worden. Dit kan bijdragen aan een grotere afstand tot de politiek (Dagevos en Vermeulen 2024), een gevoel dat overigens veel overeenkomsten heeft met onderzoek naar politieke onvrede onder t/m mbo- opgeleiden (Lamont 2018; Noordzij et al. 2021).

Het kwantitatieve onderzoek via het LISS-panel biedt ons vanwege de steekproefomvang niet de mogelijkheid om onderscheid te maken tussen verschillende etnisch-culturele herkomstgroepen en naar mogelijke uitsluitingsgronden (zie Verantwoording). Daarom beperken we ons tot mensen zonder migratie-achtergrond (zelf en beide ouders in Nederland geboren, 77%), eerste generatie (in het buitenland geboren, 11%) en tweede generatie (in Nederland geboren maar ten minste één ouder in het buitenland geboren, 12%). Deze indeling neemt veel verschillende etnisch-culturele herkomstgroepen samen en mist de nuance om uit te diepen waar verschillen in ervaringen vandaan komen. We maken daarom ook onderscheid tussen mensen die zelf (en hun ouders) in Nederland en Europa (83%) zijn geboren en mensen die zelf (of hun ouders) buiten Europa zijn geboren (17%). Ook deze indeling is nog breed en daarmee slechts een benadering van verschillen in ervaren achterstelling, die zowel te maken kan hebben met verschillen in herkomst als met verschillen in cultuur, religie en uiterlijk.

De groepsgesprekken bieden ons wel meer mogelijkheden om nader in te gaan op hoe mensen zelf hun etnische of culturele identiteit ervaren. Daarmee kunnen we een scherper beeld krijgen van subjectieve achterstelling en voordeel op basis van verschillende kenmerken, zoals religie, taal en huidskleur (Dagevos en Vermeulen 2024). Voor de groepsgesprekken selecteerden we naast witte Nederlanders zonder migratie-achtergrond ook mensen met een tweede generatie migratieachtergrond uit een van de vier 'klassieke' groepen, ofwel: Turkse, Marokkaanse (mogelijke uitsluitingsgrond religie en herkomst), Antilliaanse, Caribische, en Surinaams-Hindoestaanse en Surinaams-Creoolse Nederlanders (mogelijke uitsluitingsgrond huidskleur en postkoloniale achtergrond). We richten ons op de tweede generatie, omdat deze groep vanuit haar positie in de Nederlandse samenleving een relevant perspectief biedt op maatschappelijke uitsluiting, ervaren representatie en discriminatie (zie ook Dagevos en Vermeulen 2024). Voor meer toelichting, zie wederom de Verantwoording.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Ten opzichte van wie?

Zoals de term *relatieve* groepsdeprivatie al aangeeft, is het niet alleen belangrijk om te kijken *bij wie* gevoelens van achterstelling en voordeel leven, maar ook *ten opzichte van wie*. Om recht te doen aan deze relationele basis van relatieve deprivatie kijken we zowel naar de groepen waarmee mensen zichzelf identificeren als naar de groepen die in hun ogen achtergesteld of in het voordeel zijn. Dit sluit aan bij een groeiende wetenschappelijke literatuur die het belang benadrukt van dit soort groepsonderscheidingen om politieke en maatschappelijke voorkeuren te verklaren (zie bijv. Achen en Bartels 2016; Barth 1969; Bornschier et al. 2024; Brensinger en Sotoudeh 2022; Davis en Wilson 2022; Elder en O'Brian 2022; Gest 2016; Kinder en Kam 2010; Kinder en Kalmoe 2017; Kusow en deLisi 2021; Lamont en Molnár 2002; Zollinger 2024).

In veel bestaand onderzoek worden groepscategorieën al voor respondenten ingevuld, door middel van gesloten vragen en vastgestelde antwoordopties.[7] Een nadeel daarvan is dat onduidelijk blijft welke groepskenmerken mensen zelf in gedachten hebben. In dit bericht kiezen we er daarom voor om deelnemers zelf in te laten vullen aan welke groepen ze denken bij 'mensen zoals zij' en aan 'anderen' die achtergesteld worden of in het voordeel zijn. Gaat het vooral om economische aspecten, zoals inkomen of de positie op de arbeidsmarkt? Of zijn etnisch-culturele identiteiten belangrijker, zoals herkomst of nationaliteit? Ook opleidingsidentiteit kan een belangrijke rol spelen. In een kennismaatschappij, waarin opleiding sterk samenhangt met status en maatschappelijke waardering, kan opleiding een belangrijke bron zijn van identificatie en sociale vergelijking (Spruyt en Kuppens 2015; Stubager 2010). We vermoeden bovendien dat deze zelfgekozen identiteiten en referentiegroepen per domein kunnen verschillen, bijvoorbeeld dat culturele groepskenmerken dominanter zijn bij tradities en socialeconomische groepskenmerken bij werk. Ook verwachten we dat het uitmaakt of mensen zich achtergesteld of juist in het voordeel voelen. Afhankelijk daarvan kunnen andere vergelijkingsgroepen en identiteiten op de voorgrond treden. We onderzoeken deze groepsgrenzen, tot welke groepen ze zichzelf rekenen en welke andere groepen volgens hen in het voordeel of juist achtergesteld zijn, aan de hand van open trefwoordenvragen in de enquête van het LISS-panel (zie Verantwoording en bijlage C).

Waarom (on)terecht?

Ten slotte impliceert de term relatieve groepsdeprivatie niet alleen *dat* mensen het gevoel hebben dat zij slechter af zijn dan anderen, maar ook dat dit als *onterecht* wordt ervaren (Runciman 1966; Pettigrew 2015; Smith en Pettigrew 2015). *Of* achterstelling en voordeel als (on)terecht worden ervaren, onderzoeken we aan de hand van gesloten enquêtevragen in het LISS-panel binnen alle vijf bovengenoemde thema's. Daarnaast kijken we aan de hand van focusgroepen *waarom* mensen ongelijke situaties als terecht of onterecht beschouwen. Met andere woorden, welke morele overwegingen spelen mee bij ervaren groepsachterstelling en voordeel. Deze focus sluit aan bij wetenschappelijk onderzoek waaruit blijkt dat de wijze waarop mensen onderscheid maken tussen groepen – en dus hoe ze zichzelf zien – niet neutraal is, maar sterk moreel geladen (Elder en O'Brian 2022; Haidt 2012; Hochschild 1986; Lamont 2000; Prasad et al. 2009). Bijvoorbeeld of zijzelf en anderen hard werken of juist niet (en dus wel of geen voordeel verdienen), of ze zich cultureel aanpassen of juist niet en of ze vinden dat mensen dankbaar zijn voor wat ze krijgen (zie Van Oorschot 2008). Onderzoek laat ook zien dat de morele overwegingen van mensen over politieke en maatschappelijke thema's niet zozeer lijken op het 'ideologische' jargon van menig politicus en politicoloog, die bijvoorbeeld 'progressief' van 'conservatief' onderscheiden en politiek 'links' van politiek 'rechts'. In plaats daarvan komen ze eerder uit de sfeer van de alledaagse praktijk. Denk aan termen als 'zakkenvullers' en 'profiteurs' tegenover 'harde werkers' (Damhuis en Westheuser 2024). In de literatuur wordt dit soort alledaagse denken over de (on)waardige eigenschappen van andere groepen ook wel met de term 'morele intuïties' omschreven (idem; zie ook Haidt 2012).

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

7 Bijvoorbeeld langs de lijn van migratieachtergrond, zie Uysal en Turper (2025), die schrijven over 'feelings of being left behind and losing status vis-a-vis immigrants and minorities', of COB 2024|2, waar mensen op een lijst met groepen moesten aangeven of de Tweede Kamer te veel of te weinig opkomt voor hun belangen. Voor een uitzondering met een open benadering, zie de studie van Zollinger (2024), waarin met open vragen wordt onderzocht hoe mensen politieke groepen en groepsidentiteiten beschrijven.

Door deze intuïtieve morele overwegingen te onderzoeken, krijgen we beter inzicht in de redenen die mensen hebben om hun situatie van achterstelling of voordeel als terecht of onterecht te zien: waarin schuilt voor hen precies het problematische of juist het rechtvaardige van bestaande sociale verhoudingen? We onderzoeken deze overwegingen aan de hand van vier focusgroepgesprekken, ingedeeld langs twee dimensies: opleiding en migratieachtergrond (zie kader 1.1, bijlage D en de Verantwoording).

Opbouw en leeswijzer

Dit bericht bestaat uit acht paragrafen. In de overkoepelende paragraaf 2 bespreken we op hoofdlijnen welke groepen zich op de vijf thema's vaker of juist minder vaak achtergesteld of in het voordeel voelen en in hoeverre zij deze verschillen als eerlijk ervaren. Dat doen we op basis van gesloten vragen in de LISS-enquête. Ook laten we zien ten opzichte van wie deze gevoelens van achterstelling en voordeel zich voornamelijk voordoen, aan de hand van open trefwoordenvragen in diezelfde enquête. Tot slot geven we op basis van de focusgroepgesprekken aan hoe mensen in brede zin spreken over mensen zoals zij en over anderen. In de daaropvolgende paragrafen besteden we aandacht aan de bijzonderheden per thema. Dat doen we door bevindingen uit de focusgroepen en (open) antwoorden uit de enquête steeds in samenhang te bespreken.[8] In paragraaf 3 gaat het dan om ervaren achterstelling of voordeel bij het vinden van een woning, in paragraaf 4 bij het vinden van een baan (economisch domein). In paragraaf 5 verschuiven we onze aandacht naar het culturele domein door de ervaren ruimte voor tradities te verkennen. In paragraaf 6 kijken we naar ervaren achterstelling of voordeel bij de behandeling door rechters en in paragraaf 7 bij de vertegenwoordiging door politici in Den Haag (politiek-rechtsstatelijk domein). In paragraaf 8 sluiten we dit themanummer af met de belangrijkste conclusies en enkele bredere reflecties.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

2 Hoofdlijnen in ervaren achterstelling

De meerderheid van de Nederlanders voelt zich niet achtergesteld ten opzichte van anderen

Ervaren achterstelling is een veelgenoemde verklaring voor de breed gedragen politieke en maatschappelijke onvrede. Dit wil echter niet zeggen dat iedereen in Nederland zich achtergesteld voelt ten opzichte van andere Nederlanders. We zagen eerder al dat over het algemeen een minderheid aangeeft het gevoel te hebben dat sommige groepen worden bevoordeeld ten koste van mensen zoals zij. Ook op de specifieke domeinen die we in dit bericht bespreken is dat het geval. De meeste mensen nemen een middenpositie in: zij voelen zich noch achtergesteld noch in het voordeel. Bij de thema's wonen, werk, vertegenwoordiging door de politiek en tradities voelt (ruim) 40% zich niet duidelijk achtergesteld of in het voordeel ten opzichte van andere groepen (figuur 1). Bij de behandeling door rechters is dat 59%.

Meeste ervaren achterstelling bij wonen en vertegenwoordiging door de politiek

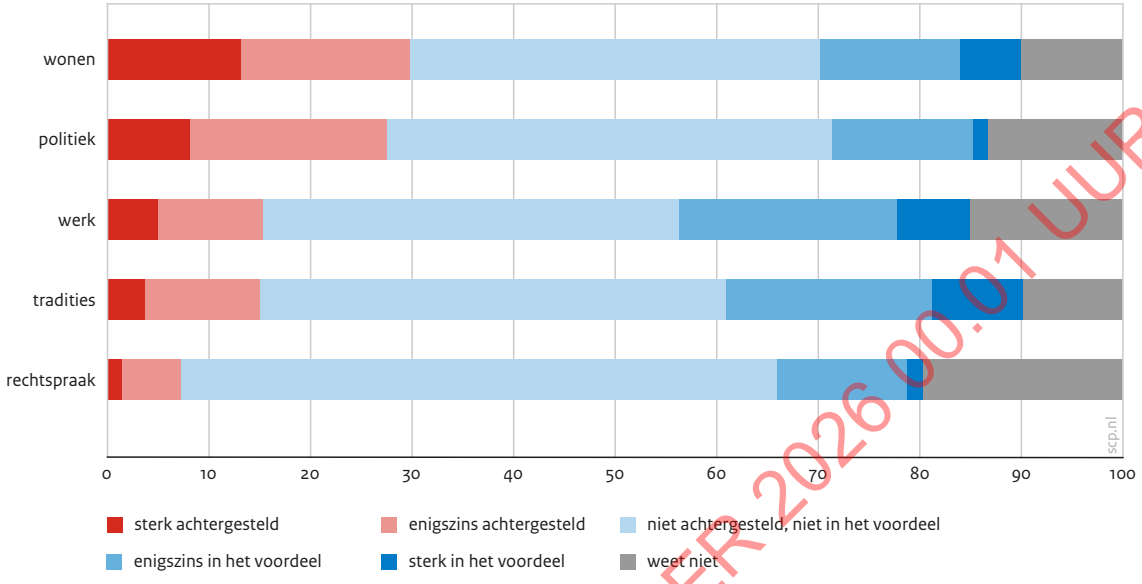
Het meest achtergesteld voelen mensen zich op het gebied van wonen (30%) en bij de vertegenwoordiging door de politiek (28%). Dit zijn ook de twee thema's waar veel maatschappelijke zorgen over zijn (COB 2026|3 – de stemming).[9] Een minderheid zegt op dat gebied in het voordeel te zijn (resp. 20% en 15%). Bij ruimte voor tradities en bij het vinden van een baan voelt ongeveer een op de zes Nederlanders (15%) zich achtergesteld. Bijna een derde (29%) ervaart op deze thema's juist in het voordeel te zijn.

8 Zowel in de kwantitatieve enquête als in de kwalitatieve focusgroepen is gewerkt met dezelfde vijf thema's (wonen, werk, tradities, rechters en vertegenwoordiging door de politiek). Binnen deze thema's kijken we naar ervaren achterstelling, voordeel en een beschouwing van deze positie en de rechtvaardigheid daarvan. Daarbij is zowel in de enquête als in de focusgroepen in kaart gebracht ten opzichte van welke groepen mensen zich achtergesteld of in het voordeel voelen. Door deze opzet kunnen de kwantitatieve en kwalitatieve gegevens in samenhang worden bekeken.

9 Het gevoel niet gehoord te worden door de politiek ligt over het algemeen hoger (COB 2024|2). We bespreken deze stellingen aan het begin van paragraaf 7. In dit bericht gaat het specifiek over de maatschappelijke verhoudingen, dus in hoeverre mensen ervaren dat mensen zoals zijzelf achtergesteld worden in de vertegenwoordiging door politici in Den Haag ten opzichte van andere groepen.

Bij de behandeling door rechters voelen weinig mensen zich achtergesteld of in het voordeel (resp. 7% en 14%). Het aandeel dat aangeeft niet te weten of ze achtergesteld of in het voordeel zijn, loopt op van 10% (wonen en tradities), 13% (vertegenwoordiging door de politiek), 15% (werk) naar 20% (rechters).[10]

Figuur 1 Ervaren achterstelling op vijf thema's, bevolking van 18+, april 2026 (in procenten)[a]

a Vraagstelling: 'In hoeverre heb je het gevoel dat mensen zoals jijzelf achtergesteld worden of in het voordeel zijn bij... (a) het vinden van een woning (b) het vinden van een baan (c) ruimte voor tradities en culturele uitingen (d) de behandeling door rechters (e) de vertegenwoordiging door politici in Den Haag.' Deze vijf vragen werden ingeleid met de volgende tekst: 'In de volgende vragen willen we weten hoe jij mensen zoals jijzelf vergelijkt met andere groepen in Nederland. Denk bijvoorbeeld aan kansen die je groep krijgt, en hoe jullie behandeld of gehoord worden in verschillende situaties.' In dit figuur zijn de thema's geordend naar de mate van ervaren achterstelling.

Bron: COB-LISS meting april 2026

Mensen die achterstelling ervaren vinden dat meestal onrechtvaardig, eigen voordeel voelt vaak niet onrechtvaardig

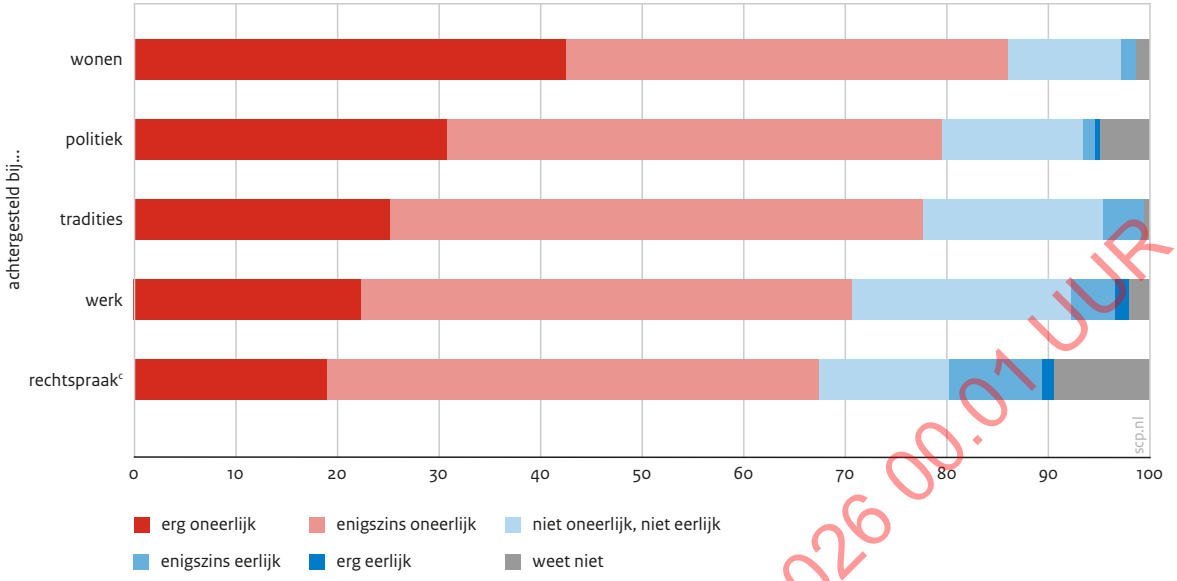
Een ruime meerderheid van de Nederlanders die achterstelling ervaart, vindt dit ook onrechtvaardig (zie figuur 2). Van de mensen die het gevoel hebben dat mensen zoals zij achtergesteld worden bij het vinden van een woning, vindt 86% dat oneerlijk. Bij de vertegenwoordiging door de politiek vindt 80% dat oneerlijk, bij ruimte voor tradities is dat 78% en bij werk 71%. Bij de behandeling door rechters vindt 67% hun ervaren achterstelling oneerlijk.[11]

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

10 Mensen die aangeven het niet te weten zijn relatief vaker vrouw, basisschool- of vmbo-opgeleid, ≥ 55 jaar en/of hebben een migratieachtergrond. Dit heeft soms ook te maken met de ervaringen die mensen wel of niet hebben. Bijvoorbeeld, op werk geven relatief veel 55-plussers aan het niet te weten. Hier kan meespelen dat binnen deze groep veel mensen met pensioen zijn, en daardoor weinig ervaringen hebben met de huidige arbeidsmarkt. Ook bij rechtspraak is het percentage 'ik weet het niet' hoog (20%). Dit komt waarschijnlijk omdat een groot deel nauwelijks tot niet in aanraking komt met de rechtspraak.

11 Een klein aandeel geeft aan het eerlijk te vinden dat ze worden achtergesteld (van 2% bij wonen en politiek tot 11% bij rechters). Een verklaring hebben we hiervoor niet, maar de aantallen zijn sowieso te klein om hier harde conclusies aan te verbinden. Dit kan naast inhoudelijke redenen ook deels het gevolg zijn van meetfouten, bijvoorbeeld doordat respondenten de vraag verkeerd hebben geïnterpreteerd of per ongeluk een onjuist antwoord hebben ingevuld.

Figuur 2 Ervaren eerlijkheid door mensen die rapporteren dat ze achtergesteld worden voor vijf thema's, bevolking van 18+, april 2026 (in procenten)[a, b]

a Weergeven is het aandeel dat zich achtergesteld voelt op de vijf thema's naar het oordeel over de eerlijkheid van de situatie. Als mensen 'weet niet' invulden op de vraag of ze achtergesteld of in het voordeel zijn (voor de vraagstelling zie figuur 1), kregen ze deze vraag niet voorgelegd. Vraagstelling: 'We willen nu graag weten hoe eerlijk of oneerlijk je deze situatie vindt voor mensen zoals jij': (a) het vinden van een woning (b) het vinden van een baan (c) de ruimte voor de tradities en culturele uitingen van mensen zoals ik (d) de behandeling door rechters (e) de vertegenwoordiging door politici in Den Haag.' In dit figuur zijn de thema's geordend naar de mate van ervaren oneerlijkheid.

b Leesvoorbeeld: van de 30% die zich achtergesteld voelt bij het vinden van een woning (zie figuur 1), vindt 86% dat oneerlijk.

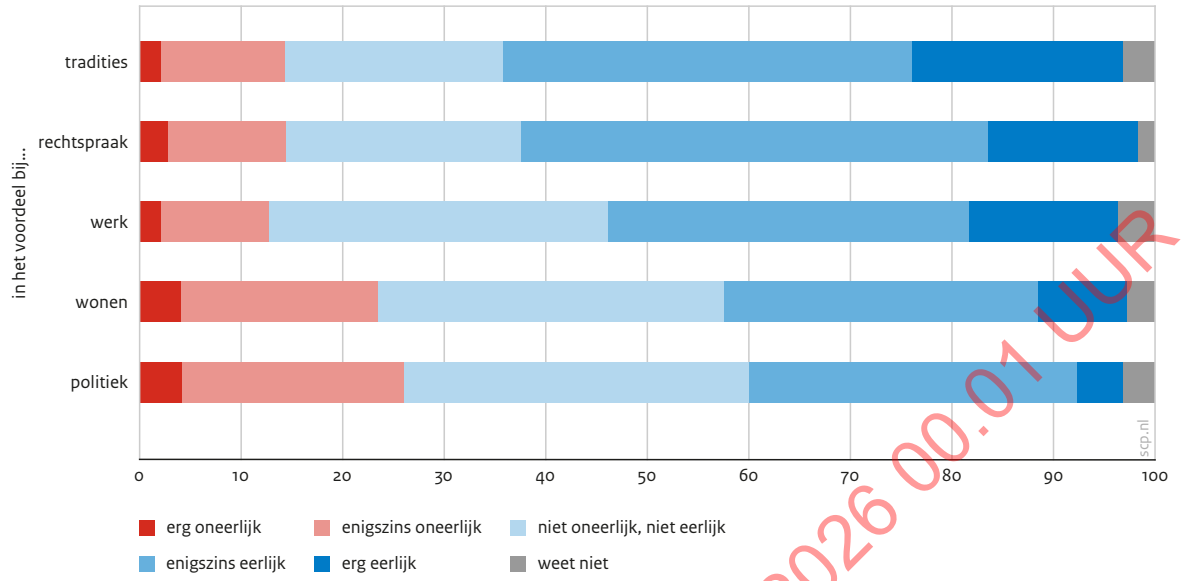
c Hierbij moet wel opgemerkt worden dat maar 7% zich bij de behandeling door rechters voelt achtergesteld en deze uitsplitsing naar eerlijkheid is gebaseerd op een gering aantal respondenten (< 100).

Bron: COB-LISS meting april 2026

Mensen vinden hun ervaren *voordeel* doorgaans minder onrechtvaardig (figuur 3). Een meerderheid (61%) vindt het eerlijk dat mensen zoals zij bij de behandeling door rechters en wat betreft de ruimte voor tradities een voordeel genieten. Van degenen die zich bij het vinden van een baan in het voordeel voelen, beschouwt 50% die situatie als rechtvaardig. Wat wonen en vertegenwoordiging door de politiek betreft, vindt respectievelijk 40% en 37% het voordeel dat mensen zoals zij ervaren eerlijk. Ongeveer een kwart vindt voordeel op deze thema's juist oneerlijk (23% voor wonen, 26% voor politiek). Dat geldt voor ongeveer een zesde bij werk, tradities en rechters (13%-14%). Mensen die zich niet achtergesteld voelen, noch ervaren dat ze in het voordeel zijn, geven ook vaak aan dat dit niet eerlijk, maar ook niet oneerlijk is. Dit loopt van 60% bij wonen tot 66% bij de politiek.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Figuur 3 Ervaren eerlijkheid door mensen die rapporteren dat ze in het voordeel zijn voor vijf thema's, bevolking van 18+, april 2026 (in procenten)[a, b]

a Weergegeven is het aandeel dat zich in het voordeel voelt op de vijf thema's naar het oordeel over de eerlijkheid van de situatie. Als mensen 'weet niet' invulden op de vraag of ze achtergesteld of in het voordeel zijn (voor de vraagstelling zie figuur 1), kregen ze deze vraag niet voorgelegd. Vraagstelling: 'We willen nu graag weten hoe eerlijk of oneerlijk je deze situatie vindt voor mensen zoals jij': (a) het vinden van een woning (b) het vinden van een baan (c) de ruimte voor de tradities en culturele uitingen van mensen zoals ik (d) de behandeling door rechters (e) de vertegenwoordiging door politici in Den Haag.' In dit figuur zijn de thema's geordend naar de mate van ervaren eerlijkheid.

b Leesvoorbeeld: van de 29% die zich in het voordeel voelt bij ruimte voor tradities en culturele uitingen (zie figuur 1), vindt 61% dat eerlijk.

Bron: COB-LISS meting april 2026

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

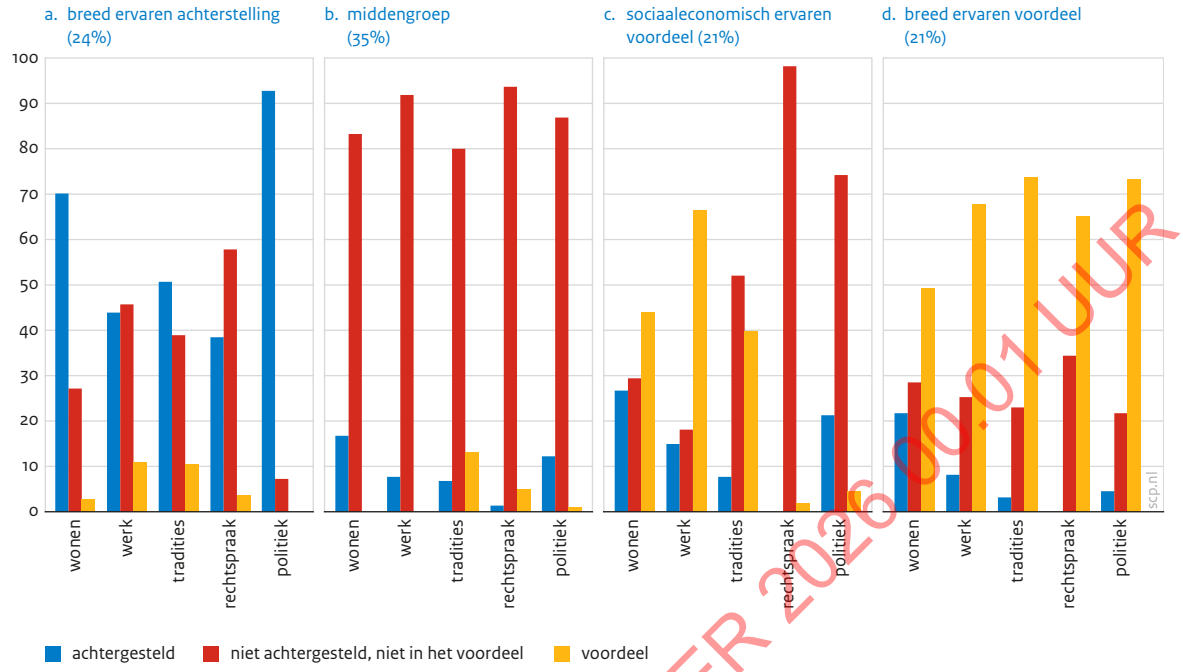
Bundeling van onvrede: van breed ervaren achterstelling tot breed ervaren voordeel

Het is belangrijk om ook te onderzoeken hoe deze ervaringen van achterstelling en voordeel zich binnen mensen over de vijf thema's heen laten combineren, omdat dit patronen van achterstelling kan blootleggen die we niet waarnemen als we de domeinen apart analyseren. Dit doen we aan de hand van een latente klassenanalyse (Ferguson et al. 2020).

Op basis van onze analyse kiezen we voor een oplossing met vier groepen (zie figuur 4 en bijlage A).[12] De eerste klasse (*breed ervaren achterstelling*) zijn mensen die op alle vijf de thema's meer dan gemiddeld een gevoel van achterstelling ervaren. Ook hier zien we dat achterstelling op de woningmarkt en bij politieke vertegenwoordiging er bovenuit steekt. De tweede klasse (*middengroep*) zijn mensen die op de vijf thema's meer dan gemiddeld ervaren dat ze niet achtergesteld en niet in het voordeel zijn. Dit is de grootste groep (35%). De derde klasse (*sociaaleconomisch ervaren voordeel*) voelt dat zij voornamelijk voordeel heeft op de sociaaleconomische thema's, namelijk de woning- en arbeidsmarkt. In mindere mate voelen zij dat dit ook het geval is op tradities en gebruiken. Bij de rechtspraak en vertegenwoordiging door de politiek ervaren zij namelijk noch achterstelling noch voordeel. De vierde klasse (*breed ervaren voordeel*) voelt zich op alle vijf de thema's meer dan gemiddeld in het voordeel.

12 De keuze voor vier klassen is tot stand gekomen op basis van het vergelijken van de BIC, aBIC en de Vuong Lo-Mendell-Rubin significantietoets. Kijkend naar deze fitmaten en de inhoudelijke interpreteerbaarheid van de verschillende oplossingen kiezen we voor vier klassen. Deze oplossing voldoet ook aan de aanname van lokale onafhankelijkheid. De entropie van deze oplossing (0,68) geeft aan dat de vier uiteindelijke klassen redelijk van elkaar te onderscheiden zijn, maar niet perfect. Bij het toetsen van de achtergrondkenmerken van de vier klassen houden we met deze onzekerheid van toewijzing rekening door gebruik te maken van de BCH-methode. Voor verdere informatie, zie bijlage A.

Figuur 4 Latente klassenanalyse voor vijf thema's naar ervaren achterstelling en voordeel, bevolking van 18+, april 2026 (in procenten)[a]

a Leesvoorbeeld: Binnen de klassebreed ervaren achterstelling is ongeveer 70% van mening dat hij of zij wordt achtergesteld bij het vinden van een woning.

Bron: COB-LISS meting april 2026

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Grote verschillen naar opleiding en etnische herkomst, ook duidelijk partijpolitiek patroon

Zoals verwacht zien we bij ervaren achterstelling en voordeel op elk van de vijf losse thema's aanzienlijke verschillen naar opleiding en etnisch-culturele herkomst (kader 1.1 en bijlage B). Wo-opgeleiden zien zich veel meer dan andere opleidingsgroepen in het voordeel op alle vijf de thema's. Zo geeft 32% van de wo-opgeleiden aan dat zij zich in het voordeel voelen bij de vertegenwoordiging door politici in Den Haag, terwijl dit geldt voor slechts 10% van de mensen met een mbo-diploma. Nederlanders in die laatstgenoemde groep vinden juist veel vaker dat ze worden achtergesteld (32% vs. 16%). Ook in bredere zin wijken wo-opgeleiden daardoor af van de rest van de bevolking in hoe gunstig ze hun eigen positie zien (zie ook Bovens en Wille 2025; Dekker et al. 2016).

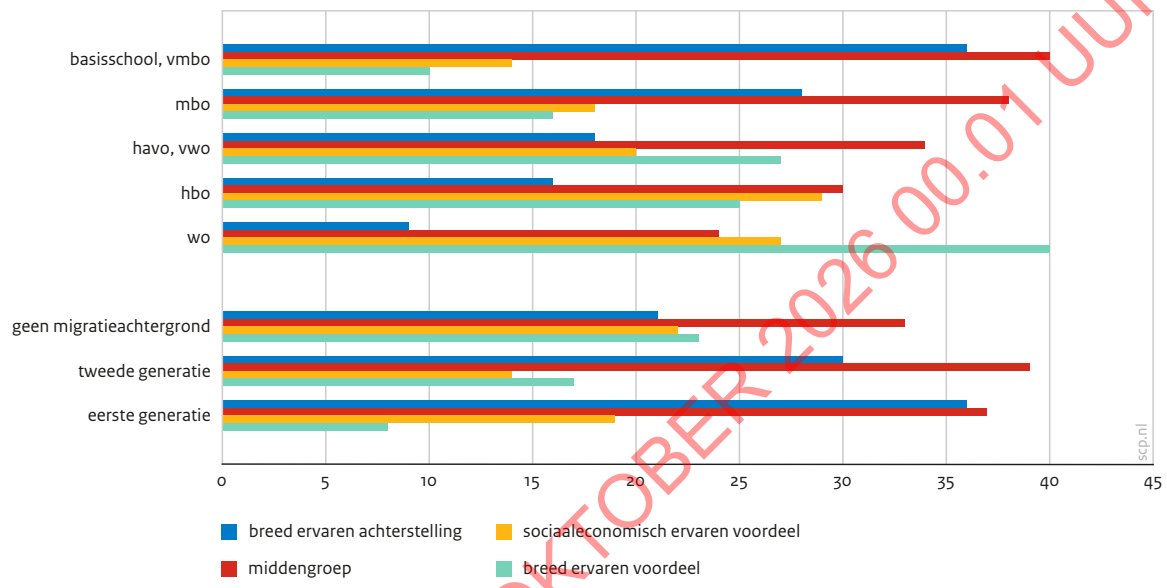
Mensen zonder migratieachtergrond zien zichzelf op alle vijf de thema's vaker in het voordeel dan mensen met een migratieachtergrond. Nederlanders met een migratieachtergrond voelen zich minder vaak in het voordeel bij wonen, tradities en vertegenwoordiging door de politiek. Bij het vinden van een baan en de behandeling door rechters ervaren zij (voornamelijk onder mensen met een eerste generatie migratieachtergrond) bovendien vaker te worden achtergesteld.

Er tekent zich ook duidelijk verschil af in gevoelens van achterstelling en voordeel naar partijvoorkeur. Mensen met verschillende gevoelens van achterstelling of ervaren voordeel komen stelselmatig bij dezelfde, maar uiteenlopende politieke partijen uit. Kiezers van voornamelijk FVD en PVV voelen zich vaker achtergesteld op alle thema's, behalve werk. Daarentegen vinden D66'ers en GL-PvdA'ers veel vaker dat zij juist in het voordeel zijn op deze thema's. Op economische thema's – de woningmarkt en het vinden van baan – zien kiezers van VVD zich ook vaker in het voordeel (zie tabellen B1-B5 in bijlage B voor ervaren achterstelling en voordeel voor de vijf thema's naar achtergrondkenmerken).

Daarnaast is duidelijk dat bepaalde groepen veel meer een bundeling van achterstelling of voordeel ervaren (zie de hierboven besproken vier groepen en bijlage A, tabel A2). Ruim een derde van de mensen met een basisschool- of vmbo-opleiding is te vinden in de groep die breed achterstelling ervaart (figuur 5).

Van de mensen met een mbo-opleiding ervaart bijna 30% breed achterstelling. Een vergelijkbaar aandeel geldt voor de mensen met een migratieachtergrond. Hbo- en wo-opgeleiden zijn sterker aanwezig in de groep sociaaleconomisch ervaren voordeel en breed ervaren voordeel. Specifiek de laatste groep kenmerkt zich door een sterke vertegenwoordiging van wo-opgeleiden. Ook mensen zonder een migratieachtergrond zijn significant meer aanwezig in deze groepen dan in de groep met breed ervaren achterstelling of in de middengroep.

Figuur 5 Bundeling van ervaren achterstelling of voordeel naar opleiding en herkomst, bevolking van 18+, april 2026 (in procenten)[a]

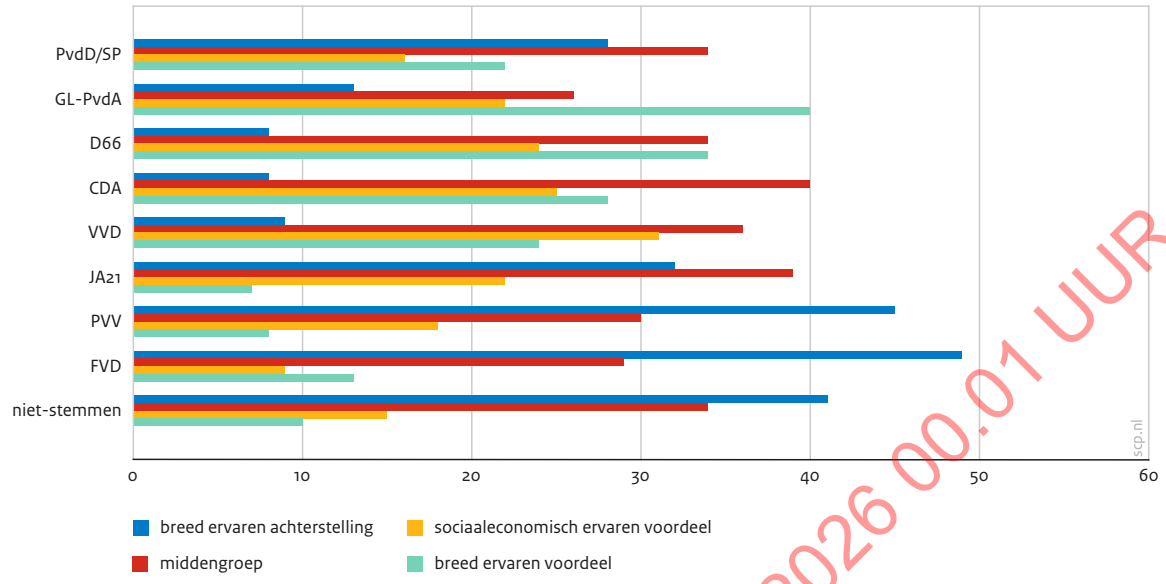
a Leesvoorbeeld: 36% van de mensen met een basisschool- of vmbo-opleiding wordt ingedeeld in de klasse breed ervaren achterstelling. 40% van de mensen met een wo-achtergrond worden ingedeeld in de klasse breed ervaren voordeel.

Bron: COB-LISS meting april 2026

Ook hier zijn duidelijke verschillen naar partijvoorkeur zichtbaar. GL-PvdA'ers en D66'ers zijn vaker onderdeel van de klasse breed ervaren voordeel (figuur 6). Naast kiezers van D66 en GL-PvdA zijn ook VVD-kiezers en CDA'ers sterk vertegenwoordigd binnen de groep sociaaleconomisch ervaren voordeel. Mensen die thuisblijven bij verkiezingen of bij de volgende Tweede Kamerverkiezing geneigd zijn om PVV of FVD te stemmen zijn sterk vertegenwoordigd binnen de groep breed ervaren achterstelling.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Figuur 6 Bundeling van ervaren achterstelling of voordeel naar partijvoorkeur, bevolking van 18+, april 2026 (in procenten)[a]

a Leesvoorbeeld: 40% van de mensen met voorkeur voor Groenlinks-PvdA wordt ingedeeld in de klasse breed ervaren voordeel. 45% van de mensen met een voorkeur voor de PVV wordt ingedeeld in de klasse breed ervaren achterstelling.

Bron: COB-LISS meting april 2026

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Eenzelfde soort patroon is zichtbaar als het gaat om institutioneel vertrouwen. Maar weinig mensen in de groep breed ervaren achterstelling geven de politiek een 6 of hoger, en ook het vertrouwen in de rechtspraak is hier laag (zie tabel A2 in bijlage A). In de groepen die zich als meer in het voordeel zien, is het vertrouwen in zowel de politiek als de rechtspraak aanzienlijk hoger. 60% van de groep breed ervaren achterstelling geeft aan financieel makkelijk te kunnen rondkomen, maar dat percentage is in de andere groepen nog aanzienlijk hoger.

Groepsgrenzen: hoe mensen zichzelf en anderen beschrijven

We vroegen aan mensen die het gevoel hebben te worden achtergesteld, in het voordeel te zijn, of zich in geen van beide situaties herkennen, tot welke groepen ze *zichzelf* rekenen. Ook vroegen we welke *andere groepen* volgens hen in het voordeel zijn of juist achtergesteld worden. Dat doen we aan de hand van open trefwoordenvragen in de enquête van het LISS-panel over een selectie van thema's, waarbij iedere respondent een andere selectie kreeg voorgelegd (zie bijlage C).

Ongeacht of mensen zichzelf als achtergesteld of in het voordeel zien, omschrijven velen *zichzelf* vaak aan de hand van etnisch-culturele kenmerken (bijvoorbeeld 'Nederlander', 'Nederlandse nationaliteit', 'allochtoon', 'niet Europees') en sociaal-demografische kenmerken (bijvoorbeeld 'jong', 'alleenstaande ouder', 'vader', 'vrouw'). Daarnaast verwijzen ze regelmatig naar persoonlijkheidskenmerken (bijvoorbeeld 'betrouwbaar', 'gedreven', 'eerlijk'), hun opleiding, zelfbenoemde maatschappelijke positie en economische kenmerken (bijvoorbeeld 'Jan Modaal', 'hard werkend', 'belastingbetaler', 'modaal inkomen').[13] Ook als mensen schrijven over anderen, doen ze dat vaak aan de hand van etnisch-culturele, sociaaleconomische en demografische kenmerken. Wel is er verschil tussen of mensen zich achtergesteld of in het voordeel

13 Respondenten werd gevraagd steekwoorden te gebruiken. Als toelichtingsnoot bij 'mensen zoals zij' of andere groepen die ze moeten omschrijven stond: 'Je kunt mensen zoals jij / deze groep mensen beschrijven met sociale kenmerken. Dat zijn dingen die iets zeggen over iemands achtergrond of leven, zoals leeftijd, opleiding of woonplaats. Je kunt ook denken aan politieke voorkeur, culturele achtergrond of andere dingen die jij belangrijk vindt.' Zie bijlage C voor een toelichting op hoe we dit hebben uitgevraagd en gecodeerd.

voelen en tussen de vijf thema's. In tabel 1 maken we daarom onderscheid naar het thema en naar de mate waarin mensen zichzelf als achtergesteld of in het voordeel zien. We laten daar ook zien hoe zij over zichzelf en over anderen schrijven. We beschrijven hieronder de algemene patronen over de thema's en ervaren achterstelling of voordeel. In de themaspecifieke paragrafen gaan we in op de bijzonderheden en voorbeelden per thema.

Zelfbeschrijvingen van mensen die zich achtergesteld, noch achtergesteld noch bevoordeeld, of in het voordeel voelen

Mensen die het gevoel hebben te worden *achtergesteld* (tabel 1, kolom a) vermelden vaak hun etnisch-culturele herkomst. Ook verwijzen de meesten naar hun leeftijd om zichzelf te beschrijven. Daarnaast verwijzen ze bij wonen en vertegenwoordiging door de politiek regelmatig naar inkomen en subjectieve maatschappelijke positie. Ze schrijven bijvoorbeeld dat mensen zoals zij niet genoeg verdienen, weinig vermogend zijn en verwijzen naar mensen zoals zijzelf als hardwerkende Nederlanders. Bij werk en tradities zien we persoonlijkheid iets vaker genoemd, zo verwijzen ze naar zichzelf als introvert of 'het volgen van normen en waarden'.

Bij mensen die zich *noch in het voordeel, noch achtergesteld* voelen worden vergelijkbare kenmerken genoemd (tabel 1, kolom c). Wel verwijst deze groep minder vaak naar hun leeftijd en juist meer naar hun opleiding. Deze groep noemt ook persoonlijkheidskenmerken bij alle domeinen (zoals 'doorsnee' en 'niet opgeven', 'betrouwbaar' en 'nieuwsgierig').

Mensen die zichzelf *in het voordeel* zien (tabel 1, kolom e), beroepen zich bij alle thema's op hun 'goede opleiding' en diploma's. Daarnaast vermelden ze vaak hun Nederlandse herkomst, witte huidskleur en leeftijd. Ook hier verwijzen mensen regelmatig naar persoonlijke eigenschappen. Ze noemen dan bijvoorbeeld het hebben van een brede interesse en eerlijk zijn. Per thema komen daar kenmerken bij, zoals een goed inkomen bij het vinden van een woning, een baan en bij de vertegenwoordiging door de politiek.

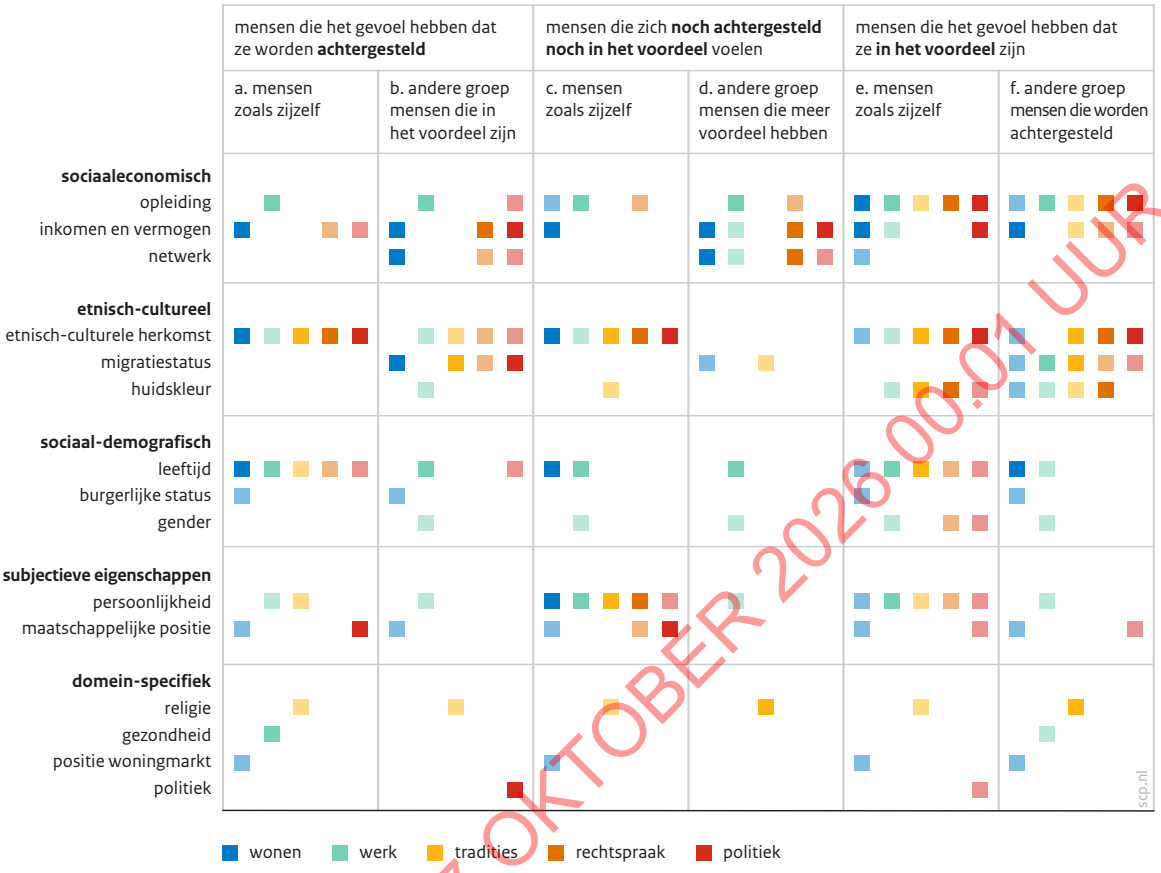
Beschrijving van anderen die achtergesteld worden of in het voordeel zijn

De mensen die zichzelf in het voordeel zien, schrijven groepen die volgens hen worden achtergesteld vaak spiegelbeeldige kenmerken toe (tabel 1, kolom f). Zo noemen ze bij alle domeinen opleiding: mensen die 'niet gestudeerd' hebben, 'ongeschoolden', 'mensen zonder diploma', en 'praktisch opgeleiden' worden volgens hen achtergesteld. Ook noemen ze etnisch-culturele kenmerken bij bijna alle domeinen. Bijvoorbeeld door over mensen met een 'andere nationaliteit' te praten en in termen als 'allochtonen' 'vluchtelingen' of mensen met een 'niet-Nederlandse achtergrond'. Ook is huidskleur een veelgenoemd kenmerk om groepen die worden achtergesteld te beschrijven ('zwart', 'getinte huidskleur'). Bij wonen, tradities, rechters en vertegenwoordiging door de politiek is inkomen ('onvermogend', 'geen geld', 'mensen in armoede') een veelgenoemde eigenschap om achtergestelde groepen te omschrijven.

We hebben gevraagd aan de mensen die zichzelf achtergesteld voelen (tabel 1, kolom b) en aan de mensen die zich noch in het voordeel noch achtergesteld voelen (kolom d), om groepen te omschrijven die zij in het voordeel zien. Deze mensen noemen een veelvoud aan verschillende groepen. Sociaaleconomische kenmerken als inkomen en netwerk komen daarbij veel terug. Zij zien als mensen die in het voordeel zijn bij wonen de 'rijke mensen' en mensen met 'rijke ouders'. Bij het thema behandeling door rechters zijn volgens hen in het voordeel de mensen met 'geld voor een goede advocaat' en bij het thema vertegenwoordiging door de politiek degenen met 'meer connecties' en 'veelverdieners' en mensen die 'invloedrijk' zijn.
Bij werk, politiek en rechtspraak zien we soms ook dat mensen opleiding noemen om de groepen te omschrijven die volgens hen in het voordeel zijn, bijvoorbeeld door te verwijzen naar 'afgestudeerde' en 'hoger geschoolde mensen'. Ook worden etnisch-culturele kenmerken vaak genoemd, vooral door mensen die zich achtergesteld voelen. Bij wonen stellen ze bijvoorbeeld dat 'statushouders' en 'expats' meer voordeel hebben, bij tradities 'buitenlanders met eigen tradities' of 'allochtonen' en bij vertegenwoordiging door de politiek verwijzen zij naar 'gelukszoekers', 'asielzoekers' die voordeel zouden krijgen, maar enkelen ook juist naar mensen met een 'Europese achtergrond'.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Tabel 1 Meestgenoemde groepskenmerken bij 'mensen zoals zijzelf' en 'andere groep mensen die in het voordeel zijn' naar ervaren achterstelling, middenpositie en ervaren voordeel op vijf thema's, bevolking van 18+, april 2026[a, b, c, d]

a Zie bijlage C voor een toelichting van de coderingen. Boven elke kolom staat aangegeven over wie (en door wie) de groepsbeschrijving gaat. Bijvoorbeeld: kolom (a) geeft een beschrijving van 'mensen zoals jij' volgens mensen die het gevoel hebben dat ze worden achtergesteld.

b We tonen hier in de kolommen per thema (aangegeven in vijf kleuren, zie legenda) de meestgenoemde categorieën. We noemen een groepskenmerk alleen als het binnen de kolom minstens door ongeveer 10% van de mensen is genoemd. We baseren ons daarbij op alle antwoorden (inclusief het aantal dat geen groepskenmerken aangeeft, zie noot c). Voorzichtigheid is geboden wanneer het aantal mensen dat zich achtergesteld of in voordeel voelt wat kleiner is (zoals bij werk, tradities en rechters); dan zijn er slechts enkele trefwoorden genoemd. Donkerdere kleuren staan voor vaker genoemde categorieën (binnen die kolom), lichtere kleuren voor minder vaak genoemde. De kleurschakering is dus relatief per thema, kleuren zijn daarom niet rechtstreeks vergelijkbaar tussen thema's.

c Per thema is in totaal door ongeveer 300 respondenten een antwoord over 'mensen zoals zij' en 'andere groep' gegeven, maar het precieze aantal genoemde antwoorden verschilt per thema en ook naar ervaren achterstelling, middenpositie en ervaren voordeel. Daarnaast geeft niet iedereen antwoord op de vraag door geen groepskenmerken te geven. Bij wonen geeft bijvoorbeeld 9% geen kenmerken mee over 'mensen zoals zij', over de 'andere groep' is dat 13%. Ook zijn er mensen die wel antwoord geven, maar geen duidelijke groepskenmerken, bij wonen geeft 7% geen groepskenmerken mee voor mensen zoals zij (maar zegt bijvoorbeeld 'moeilijke huizenmarkt'). Zie tabel C1 in bijlage C voor een volledig overzicht van het aantal antwoorden en het aandeel dat geen groepskenmerken of alleen overige kenmerken noemt.

d Leesvoorbeeld: respondenten die het gevoel hebben dat ze worden achtergesteld beschrijven bij het thema wonen mensen zoals *zichzelf* het meest langs kenmerken van inkomen en vermogen, etnisch-culturele herkomst en leeftijd, gevolgd door subjectieve maatschappelijke positie, burgerlijke status en positie op de woningmarkt. Gevraagd welke *andere groepen* volgens hen in het voordeel zijn, worden migratiestatus, inkomen en vermogen, en netwerk het meest genoemd, gevolgd door burgerlijke status en maatschappelijke positie.

Bron: COB-LISS meting april 2026

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Morele overwegingen

Als we kijken naar de redenen *waarom* mensen achterstelling en voordeel rechtvaardig of onrechtvaardig vinden, dan springt de rol van opleiding (opnieuw) in het oog. Zoals we in komende paragrafen meer in detail zullen zien, blijken wo-opgeleide deelnemers aan de focusgroepen er bij alle vijf besproken thema's andere morele overwegingen op na te houden dan mbo-opgeleiden.

Over het algemeen valt daarbij op dat mbo-opgeleiden, in tegenstelling tot academisch geschoolden, de samenleving vaker zien als een arena waarin groepen concurreren om schaarse middelen, politieke aandacht en maatschappelijke erkenning. Zij ervaren daarbij vaker dat zij aan het kortste eind trekken en leggen de verantwoordelijkheid daarvoor bij politiek en overheid. Dit patroon zien we terug in uiteenlopende thema's, van wonen en politieke vertegenwoordiging tot de waardering van werk, culturele erkenning en de behandeling door de rechtspraak.

Tegelijkertijd valt op dat mbo-opgeleiden met en zonder migratieachtergrond grotendeels door dezelfde morele lens kijken, ondanks hun onderlinge verschillen. Zo hebben ook mbo-opgeleiden met een migratieachtergrond een competitieve kijk op nieuwkomers bij het vinden van een woning, ervaren ze een gebrek aan maatschappelijke erkenning voor hun bijdrage aan de samenleving, voelen ze zich achtergesteld op culturele gronden, twijfelen ze aan de rechterlijke objectiviteit en ervaren ze afstand tot de politiek. Wel zien we dat mensen met een migratieachtergrond, ongeacht hun opleiding, vaker dan mensen zonder migratieachtergrond ervaren dat zij worden achtergesteld op basis van etnische stereotyperingen. Verder geven zowel mbo- als wo-opgeleiden met een migratieachtergrond aan weinig vertrouwen te hebben in de politiek om discriminatie en racisme aan te pakken.

In de volgende vijf paragrafen zoomen we in op elk van de vijf hierboven genoemde thema's. We laten zien welke patronen in de verschillende thema's terugkeren, waar groepen van elkaar verschillen en welke rol opleiding, etnische achtergrond en andere kenmerken daarbij spelen. Tot slot plaatsen we deze bevindingen in een breder maatschappelijk perspectief.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

3 Wonen

Wonen is al jaren een van de meest genoemde problemen van het land (COB 2026|3 – de stemming) en bij de afgelopen Tweede Kamerverkiezingen het belangrijkste thema voor kiezers (Huijsmans et al. 2026). Mensen hebben zorgen over het woningtekort, de kosten van een koopwoning en de huurlasten (COB 2023|1). In lijn met de brede publieke aandacht voor en de dito zorgen over wonen zien we op dit thema ook de meeste ervaren achterstelling (zie figuur 1 in paragraaf 2). Bijna een derde van de Nederlanders (30%) geeft aan dat mensen zoals zij zich achtergesteld voelen bij het vinden van een woning. De grootste groep (40%) voelt zich echter niet duidelijk achtergesteld of bevoordeeld, 20% voelt zich zelfs in het voordeel. In deze paragraaf zoomen we in op de manieren waarop mensen aankijken tegen hun positie op de woningmarkt: vinden zij dat eerlijk of niet? En zo ja, waarom?

Minder ervaren achterstelling door woontevredenheid en systemisch denken

Hoewel mensen zich het meest achtergesteld voelen op het gebied van wonen, voelt alsnog een aanzienlijke meerderheid van de Nederlanders zich niet achtergesteld bij het vinden van een woning. Uit de focusgroep-gesprekken kunnen we twee verklaringen onderscheiden waarom gevoelens van achterstelling niet dominant zijn. In de eerste plaats zegt het overgrote deel van de deelnemers tevreden te zijn met hun huidige woonsituatie. Dat sluit aan bij het meest recente WoON-onderzoek van het CBS (2025b), waaruit blijkt dat niet meer dan 20% van de Nederlanders binnen twee jaar wil verhuizen. Interessant genoeg geldt de tevredenheid met de eigen situatie voor huizenbezitters in de focusgroepen, maar ook voor huurders. Hoewel velen in die laatste categorie de wens deelden om ooit een huis te kopen ('als investering', 'stukje nalatenschap voor de kinderen' of om de 'status' van het 'gemaakt' hebben), geven zij ook aan tevreden te zijn met hun situatie, of soms zelfs 'voor geen goud' weg te willen. 'Ik heb een prachtig uitzicht, ik heb goede buren, ik heb winkels', zo vertelde Jan, een 81-jarige oud-medewerker van een drukkerij over

zijn huurhuis: 'Mijn broers hebben allemaal huizen gekocht en ik niet, en ik voel me happy.' Met andere woorden: voor veel respondenten is het vinden van een woning geen direct persoonlijk probleem en ze kunnen daar dan ook niet in achtergesteld worden.

De tweede verklaring waarom mensen niet het gevoel hebben dat mensen zoals zijzelf achtergesteld worden bij wonen, is dat veel deelnemers in *systemische* termen denken wanneer het gaat over huisvestingsproblematiek. Zo vertelt Devi, werkzaam als maatschappelijk werker in Amsterdam, over de vele mensen die naar haar toekomen met een woonprobleem: 'Ze komen er niet doorheen, zelfs wanneer zij al twintig jaar ingeschreven [staan] of zoveel punten [hebben]. Het systeem zit helemaal vast.' Op soortgelijke wijze constateren andere deelnemers dat er simpelweg 'te weinig woningen' zijn of verzuchten ze: 'Dat is gewoon het systeem.' Daarachter wijzen universitair geschoolde respondenten op brede maatschappelijke veranderingen. Denk daarbij aan het toenemende aantal mensen die 'tegenwoordig latten en apart wonen en die vroeger misschien meer bij mekaar zaten', of op wetgeving die in hun ogen nieuwbouw of het transformeren van lege kantoorpanden tegenhoudt. Wat deze percepties over huisvesting karakteriseert, is de afwezigheid van verantwoordelijke actoren, van voortrekkers of daders.[14] Anderzijds laten ze ook een groepsoverstijgende kijk op slachtoffers zien: omdat het om een systemisch probleem gaat, wordt volgens deelnemers *iedereen* in negatieve zin geraakt. Zo antwoordt Soufyan, die na veel moeite voor zichzelf en zijn jonge gezin een huurhuis heeft weten te bemachtigen in Amsterdam, op de vraag of er groepen worden achtergesteld op de woningmarkt: 'Over het algemeen iedereen, denk ik. Er is gewoon een tekort.'

Dit wil overigens niet zeggen dat het systeem door alle focusgroepdeelnemers als neutraal wordt gezien. Deelnemers met een migratieachtergrond wijzen bijvoorbeeld op hun ervaringen met discriminatie op de woningmarkt. Zo vertelde Laïla, een 33-jarige met Marokkaanse wortels en werkzaam als manager bij een softwarebedrijf, hoe ze haar man moet instrueren om hun kansen te vergroten bij het bezichtigen (en dus het vinden) van een woning:

> 'Wees netjes, want vóór jou komt ook nummer één, de witte Nederlandse man. Dus wees netjes, maak een sociaal contact, je nummer uitwisselen of ik ga met je mee. Laten we gewoon representatief daarheen gaan. Ja, het klinkt heel suf, maar dit is wel de realiteit helaas voor de gemiddelde, en dat wil ik wel specifiek zeggen, Marokkaanse man, in mijn optiek. Vooral in dat stukje van de woning. Want er worden gewoon mensen voorgetrokken en dat weten we, of dat nou linksom of rechtsom is. Of het nou betaald is of om huidskleur is, zeg maar. Dus het is lastig, want het is al heel schaars.' (Amsterdam, wo-groep)

Zeyneb, een jonge vrouw met eveneens Marokkaanse wortels, beaamt deze ervaring en vertelt hoe een vriendin een ex-vriend vergezelde bij een bezichtiging om 'happy family te spelen om zijn kansen te vergroten'. Vooroordelen en stigma's proberen te ontkrachten, door 'representatief' te zijn, is in de ogen van deze respondenten het weinige dat ze kunnen doen om een achterstand te verkleinen waarmee zij, en vooral mannen met een Marokkaanse achtergrond, zich bovenmatig geconfronteerd zien.

Ervaren achterstelling langs lijnen van inkomen en leeftijd

In de reflecties binnen de verschillende focusgroepen komt sociaaleconomisch privilege sterk naar voren als bron van ongelijkheid. Zo vertellen Laïla en Zeyneb niet alleen over de extra moeite die zij moeten doen om in de smaak te vallen bij verkopers, maar verzuchten zij dat dit 'nog losstaat' van het feit dat sommigen 'gewoon duizenden euro's neertellen', terwijl mensen met minder geld 'hun 'lot rustig moeten afwachten'. Zeyneb verduidelijkt op dit punt dat wonen 'echt een verdienmodel' is geworden: 'Mensen verdienen er gewoon bakken geld mee, dus ja, hoe groter je portemonnee, hoe meer kans je maakt.' Dergelijke uitspraken zijn illustratief voor het patroon dat ongelijke kansen op de woningmarkt door velen worden

14 Als er al daders zijn, dat wordt er gekeken naar 'de overheid' of 'verkeerde keuzes die bepaalde ministers hebben gemaakt', bijvoorbeeld door te bezuinigen op woningbouwverenigingen of het 'helemaal kapot' maken van 'volkshuisvesting'.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

ingeschat op basis van inkomen en vermogen, en in het verlengde daarvan ook leeftijd. Dat bleek ook uit de enquêtevraag over ervaren achterstelling en voordeel bij het vinden van een woning (zie tabel B1 in bijlage B). Vooral jongeren (18-34 jaar), mensen met lagere inkomens en mensen die in een huurwoning wonen of thuiswonend zijn, geven significant vaker aan zich hierbij achtergesteld te voelen. Dit sluit aan bij een eerder COB-bericht, waarin we zagen dat zorgen over wonen vooral gaan over de onbetaalbaarheid van de woningmarkt, wat zowel speelt bij mensen met een lager inkomen als bij jongeren en starters op de woningmarkt (COB 2023|1). Ouderen (≥ 55 jaar), hbo- en wo-opgeleiden en mensen met een koopwoning ervaren deze achterstelling minder vaak.

Volgens de deelnemers aan de focusgroepen zijn het vooral starters, mensen met lagere salarissen en weinig tot geen overwaarde of ander opgebouwd vermogen, 'die het echt wel lastig [hebben] nu'. Zeker als ze niet 'ergens nog een extra zak geld' hebben liggen, of 'ouders met geld'.

Ook de 23-jarige Jetske, begeleidster van buurt- en bewonersinitiatieven, beaamde dat jonge mensen in een lastig parket zitten op de huidige woningmarkt, zeker wanneer zij in beroepsgroepen zitten die in haar ogen onvoldoende beloond worden:

> '[O]mdat je soort van niet eens echt de kans hebt als jeugd, om iets te gaan kopen omdat het zo verbonden is aan geld. Daar heb je gewoon niet altijd invloed op. Het kan gewoon liggen aan de plek waar je geboren wordt of het IQ waarmee je geboren wordt. Nou, IQ is een beetje achterhaald misschien, maar in ieder geval de mogelijkheden die je zelf ziet, je opleidingen en je interesses. Niet alle beroepen die belangrijk zijn worden ook even redelijk, zeg maar, beloond. Dus nee, ik vind dat niet eerlijk. Nee.' (Den Bosch, wo-groep)

De nadruk die Jetkse legt op de achterstand van jongeren en als het gaat om financiële slagkracht (ten opzichte van oudere generaties) is exemplarisch voor het thema wonen. In geen enkel ander van de vijf bestudeerde thema's zijn leeftijdsgebonden en economische groepsidentificaties zo dominant als hier. Dat zien we ook terug in de open antwoorden die mensen geven om groepsverschillen op de woningmarkt te karakteriseren. Als het gaat om percepties over wie achtergesteld zijn, dan zijn beschrijvingen die verwijzen naar leeftijdsgroepen, zoals 'jongeren', 'jonge starters' en zelfverklaarde leden van de 'pechgeneratie' het meest frequent aanwezig, gevolgd door begrippen die gaan over het hebben van beperkte middelen, zoals 'arm', 'weinig geld', 'onvermogend', zonder 'financiële buffer' zitten, en 'niet genoeg verdienen om te kopen, te veel verdienen voor sociale huur'.[15] Mensen karakteriseren de bevoorrechte groep juist als de 'rijke', 'welvermogende' mensen met 'spaargeld' of 'ouders die bijspringen'.

Ervaren achterstelling ten opzichte van asielzoekers

Naast economische factoren maken respondenten in de enquête ook vaak onderscheid op basis van etnisch-culturele kenmerken als het gaat om bevoorrechte groepen. Daarbij noemen ze bijvoorbeeld 'asielzoekers', 'statushouders', 'expats' en in meer algemene zin 'buitenlanders' en 'migranten' als groepen die in het voordeel zouden zijn.[16] Interessant genoeg komt dit onderscheid voor onder zowel Nederlanders

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

15 Verder zien we hier ook identificaties die betrekking hebben op iemands burgerlijke status (zoals 'alleenstaandendiscriminatie' of 'single'), maatschappelijke positie ('hard werken voor weinig') en positie op de woningmarkt (zoals 'starter', 'huurder'), die vaak impliciet duiden op een beperkte hoeveelheid economisch kapitaal.

16 Daarmee reproduceren deelnemers een frame dat door verschillende media en politieke partijen wordt uitgedragen: migratie zou de toegang tot sociale huurwoningen bemoeilijken, onder meer doordat statushouders in sommige gemeenten voorrang krijgen. Hoewel migratie de vraag naar woningen logischerwijs vergroot (vgl. Frederik 2026), stelt de Adviesraad Migratie (2022: 18) dat de invloed van de huisvesting van statushouders op de toegang tot sociale huurwoningen kleiner is dan in het politieke en maatschappelijke debat soms wordt voorgesteld. De huisvesting van statushouders is één van de vele redenen waarom er krapte op de woningmarkt bestaat. Merijn Oudenampsen (2024) spreekt in dat verband ook wel van de 'culturalisering' van maatschappelijke vraagstukken: problemen als woningkrapte en bestaansonzekerheid worden vooral aan migratie en migranten toegeschreven, terwijl andere factoren onderbelicht blijven (Kunst et al. 2025: 19).

met als Nederlanders zonder migratieachtergrond.[17] Dit strookt met onze bevindingen in de focusgroepen, waar we sterke overeenkomsten zagen tussen Nederlanders met en zonder migratieachtergrond bij hun morele overwegingen binnen het thema huisvesting. In beide gevallen spreken wo-geschoolde deelnemers, die vaker een koophuis en een hoger inkomen hebben en soms expliciet verwijzen naar waarden als solidariteit en menswaardigheid, *niet* over competitie met nieuwkomers, en ook niet over achterstelling of voortrekkerij van (asiel)migranten op de woningmarkt (zie ook Damhuis en Westheuser 2024). Sterker nog: in plaats van een feitelijk probleem, wordt asiel door sommigen van hen expliciet omschreven als een fenomeen dat door de politiek tot probleem is *gemaakt*. In de woorden van Dick, een 61-jarige medewerker van een bedrijf dat medicijnen ontwikkelt:

> 'Bottomline voor mij is een bestaansrecht, dus een menswaardig bestaan hebben, onderwijs en voldoende financiële draagkracht, dus geen armoede. Dan heb je dus een dak boven je hoofd. Dat is het allerbelangrijkste en dat zie je door het politieke stelsel waar we nu in zitten, zie je dat langzaam afkalven. [...] Het feit waarom we enorm tegen buitenlandse vluchtelingen zijn, maar niet tegen buitenlandse arbeidsmigranten, ligt in het feit dat er belangen zijn die in de politieke partijen naar binnen worden gerold om dat niet aan te pakken. Die betalen een hoop geld en die krijgen daar wat voor terug.' (Den Bosch, wo-groep)

De mbo-geschoolde respondenten, daarentegen, stellen dat er wel achterstelling plaatsvindt qua huisvesting ten faveure van nieuwkomers en spreken daar een diepe verontwaardiging over uit. In hun ogen worden nieuwkomers, zoals asielzoekers en statushouders, voorgetrokken ten koste van mensen zoals zijzelf. Zij wijzen op voorbeelden in hun eigen omgeving en op de gevolgen daarvan voor hun familie, met name voor hun kinderen.[18] 'Onze kinderen staan natuurlijk best al heel lang ingeschreven', zo stelt Ingrid, een 60-jarige zorgmedewerkster: 'Bij ons zijn ze tot 28, 29 thuisgebleven, dat ik dacht: "En nou weg!" Daar kwam geen einde aan.' In haar ogen hangt dit samen met de ongelijke behandeling die verschillende groepen in Nederland zouden krijgen. Dat komt, zo stelt ze, omdat er 'te veel mensen hier in Nederland een huis moeten hebben die wel hier binnenkomen.' Hoewel ze dit enerzijds kan begrijpen, 'want als je hier komt, moet je toch ergens wonen uiteindelijk', hebben gevoelens van onrechtvaardigheid bij haar de overhand:

> 'Dat is oneerlijk en ik denk dat er ook in de maatschappij een heel groot probleem is en dat mensen daardoor zo fanatiek zijn op die asielzoekers. Omdat ze het gevoel krijgen dat ze dus achter gezet worden en wij minder rechten hebben dan zij hebben.' (Den Bosch, mbo-groep)

Hoewel Ingrid zelf 'niet meer zoveel last' heeft van de situatie op de woningmarkt, omdat ze zelf goed zit en haar 'kinderen allang de deur uit zijn', kan ze zich 'wel verplaatsen' in de frustratie van anderen. Op dat punt krijgt ze bijval van andere deelnemers aan de focusgroep. Bijvoorbeeld van Joke, een 56-jarige moeder van twee, die sinds dertien jaar afgekeurd is. Zij wijst op de grote moeite die haar dochter heeft om een huis te vinden:

> 'En dan hoort ze van een vriendin die met een asielzoeker een relatie heeft: die jongen die krijgt een huis, die krijgt geld, die krijgt een wasmachine, een koelkast, een droger, alles wordt ingericht. Het huis werd

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

17 Verder blijkt uit de enquête dat mensen met een migratieachtergrond (ook met een herkomst buiten Europa) zich niet vaker achtergesteld voelen bij het vinden van een woning dan Nederlanders zonder migratieachtergrond. Wel geven Nederlanders met een migratieachtergrond minder vaak aan in het voordeel te zijn bij het vinden van een woning. Maar wanneer we rekening houden met andere factoren die daarop van invloed zijn, zoals inkomen en opleiding, dan verdwijnen de statistische verschillen tussen herkomstgroepen (zie bijlage B, tabel B6). Zoals Laïla en Zyneb eerder in deze paragraaf suggereren, is het mogelijk dat dit soort ervaringen zich bovengemiddeld concentreren in specifieke groepen, zoals mannen met een Marokkaanse achtergrond. In dit onderzoek hebben we daar echter geen cijfers over.

18 Deze verwijzing naar eigen kinderen is niet geheel toevallig, ze hangt samen met de samenstelling van de focusgroep met mbo-respondenten in Den Bosch die uit voornamelijk (bijna-)vijftigers, zestigers en zeventigers bestond.

> zelfs behangen. Hij kreeg vloerbedekking. Mijn dochter zegt: “Mam, misschien moet ik ook maar een asielzoeker zoeken.” [...] Maar die frustratie van haar, dan denk ik: “godverdomme”. [...] En dat gebeurt niet bij één, maar je hoort het bij zoveel. Dan douwen ze één jongen alleen in zo’n huis met drie slaapkamers. Bouw dan kleinere woninkjes voor dat soort mensen.’ (Den Bosch, mbo-groep)

Deze citaten laten zien dat ervaren achterstelling op de woningmarkt niet per se draait om iemands persoonlijke positie, maar ook kan gaan om de situatie van mensen met wie respondenten zich verbonden voelen.[19] Die groepsidentificaties, zo tonen de reflecties ook, zijn gestructureerd volgens een drieledig politiek-maatschappelijk wereldbeeld, dat we ook in de volgende paragrafen nog geregeld tegen zullen komen.[20] Daarbinnen positioneren name mbo-opgeleiden zonder migratieachtergrond zichzelf als onderdeel van een deugdelijke maar achtergestelde groep, die wordt benadeeld ten gunste van andere groepen, terwijl de verantwoordelijkheid daarvoor wordt neergelegd bij een derde groep: doorgaans politieke of institutionele elites. Precies in deze setting ontstaat de wrok van ‘mensen zoals ik’ die, om de metafoor van Arlie Hochschild (2016) te gebruiken, geen andere keus krijgen dan in de ‘wachtrij’ te blijven staan, terwijl anderen in hun ogen onterecht worden voorgetrokken. Voor veel focusgroepdeelnemers met een mbo-opleiding is het probleem qua huisvesting dan ook niet zozeer *dat* er te weinig woningen zijn, maar vooral *hoe* er door politiek en overheid met deze schaarste wordt omgegaan. In plaats van mensen van buiten eerst te helpen, is het voor hen een kwestie van gezond verstand dat machthebbers in zulke situaties eerst oog hebben voor mensen die dicht bij hen staan, ofwel voor degenen die zij rekenen tot de eigen groep en natie. Zeker in tijden van schaarste zouden nieuwkomers volgens hen achteraan moeten sluiten (zie ook Damhuis en Westheuser 2024). Het omkeren van dit morele basisprincipe wordt door deze deelnemers gezien als voer voor spanningen. Zoals Ingrid opmerkte: ‘Dan is het toch logisch dat daar wrijving ontstaat?’

Overigens spreken ook sommige wo-geschoolde focusgroepdeelnemers over schaarste op de woningmarkt, maar zij doen dat op een veel afstandelijker manier. Bijvoorbeeld wanneer ze stellen dat er ‘beleidstechnisch’ echt iets aan gedaan moet worden. Zo beschrijft Berend, een 60-jarige actuaris, zijn visie op de woningmarkt als volgt:

> ‘Schaarste leidt tot prijzen die opgedreven worden, de koopwoningen gaan omhoog en huur gaat vanzelf mee met dat proces, dus je hebt een flinke set aan sociale woningbouw nodig om de druk eraf te halen. Als ze dan niet zo bezuinigd hadden op de woningbouwverenigingen, hadden die wat meer kunnen bouwen. Dan waren we een stuk beter af geweest’. (Den Bosch, wo-groep)

Deze redenering is illustratief voor de wo-deelnemers in de focusgroepen. In plaats van een belangenstrijd tussen maatschappelijke groepen zien zij schaarste op de woningmarkt eerder als het gevolg van politieke en beleidsmatige keuzes, zoals jarenlang woonbeleid en bezuinigingen. Zowel nulsomdenken (*zero-sum thinking*) als het idee dat bepaalde groepen structureel worden voorgetrokken of achtergesteld ontbreken dan ook in hun morele overwegingen (zie tevens Spruyt 2014).

Interessant genoeg komt deze morele logica wel sterk naar voren in de focusgroep waaraan mbo-opgeleide Nederlanders *met* een migratieachtergrond meededen. Zoals we ook bij de andere thema’s nog zullen zien, identificeren zij zich sterk op basis van hun etnische en uiterlijke kenmerken, vooral ten opzichte van ‘witte’ en ‘blonde’ Nederlanders met ‘blauwe ogen’. Als het om schaarse woningen gaat, verdwijnt de relevantie van dit onderscheid echter en beschrijven zij zich als onderdeel van ‘de mensen hier’, die ‘hier wonen en werken’. Zo stelde Bouchra, een moeder van twee die parttime de administratie doet op een sportschool:

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

19 Om de terminologie van Walter Runciman 1966 (zie ook Vanneman en Pettigrew 1972) te gebruiken: het gaat om *fraternalistische* in plaats van *egoïstische* relatieve deprivatie.

20 Zie wat dat betreft ook Damhuis (2020), Kochuyt en Abts (2017) en Schwartz (2009).

> 'Ja, ik ben zelf Marokkaanse en ik denk ook: "Ieder zijn geluk". Maar ik heb ook collega's die asielzoeker zijn en die zitten niet eens een jaar hier en ze hebben echt gewoon een eengezinswoning. Ik gun het ze wel, maar aan de andere kant denk ik van: "Ik die hier woont en werkt…". Ja, echt gewoon een hele grote woning. Dan denk je ook van: "Oké. Echt gewoon oneerlijk."' (Amsterdam, mbo-groep)

Op soortgelijke wijze is Emre, een 21-jarige taxichauffeur met Turkse wortels, verontwaardigd over de situatie op de woningmarkt. 'Ik merk gewoon dat Nederland z'n eigen mensen laat stikken', zo stelt hij, 'gewoon de mensen die gewoon echt hier geboren en getogen zijn, ongeacht je achtergrond.' John, een werkzoekende vader van 38 jaar met ouders uit Curaçao, viel hem daarop direct bij: 'Mensen die hard werken elke dag, vroeg opstaan, laat thuis, die geld verdienen.' Net als de mbo-geschoolde respondenten zonder migratieachtergrond zetten zij zich zo af tegen nieuwkomers die in hun ogen van alles krijgen aangereikt zonder dit te verdienen. Die, zoals Franklin toevoegt, 'altijd […] een onderdak' hebben, terwijl 'de mensen hier […] op straat [worden] gezet en daar is gewoon geen opvang voor'. Net als in de groep mbo-opgeleiden in Den Bosch halen focusgroepdeelnemers geregeld familieleden aan die volgens hen in moeilijkheden zijn: 'Dan zit jouw kind te wachten en die kan nergens naartoe en dan komt er iemand binnen en die krijgt gewoon gelijk een woning', zo uitte Franklin zijn frustratie. Om zich vervolgens retorisch af te vragen: 'Dan denk ik van: ja, hoe wil je, zeg maar, haat creëren?' In soortgelijke termen stelde de 39-jarige Bryan:

> 'Kijk, als je statushouder bent en je hebt een kind. Ik heb nog geluk, want mijn kinderen zijn klein, die wonen nog thuis. Maar zo'n kind wil ook z'n leven gaan opbouwen en z'n dingetjes gaan doen. Dan sta je twintig jaar ingeschreven en iemand komt en 'poef', krijgt een woning voor jou. Is niet eerlijk.' (Amsterdam, mbo-groep)

Zoals deze citaten laten zien, staan schaarste en de belangen van naasten bij deze deelnemers sterk op de voorgrond, net als bij de mbo-geschoolde focusgroepdeelnemers zonder migratieachtergrond. Daarnaast zijn de groepen ook vergelijkbaar in ervaren oneerlijkheid en wrok die daaruit voortvloeit ten opzichte van nieuwkomers. De morele lens van mbo-geschoolde respondenten, met en zonder migratieachtergrond, lijkt dus op zeer vergelijkbare wijze te zijn afgesteld als het gaat om het vinden van een woning. In de volgende paragrafen zal echter blijken dat zij ook van elkaar kunnen verschillen. Om te beginnen bij het vinden van een baan.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

4 Werk

In tegenstelling tot wonen, staat het thema werkgelegenheid de laatste jaren een stuk minder in de publieke en politieke belangstelling. De werkloosheid in Nederland is al geruime tijd relatief laag en er zijn er veel vacatures (CBS 2026). Het is dan ook weinig verrassend dat, in vergelijking met het vinden van een woning, veel minder mensen zich achtergesteld voelen bij het vinden van een baan. Zoals we in paragraaf 2 al zagen, geeft 15% aan wel achterstelling te ervaren binnen dit thema (eenzelfde aandeel geeft aan het niet te weten). De grootste groep (41%) neemt een middenpositie in. 29% geeft aan in het voordeel te zijn. Hieronder gaan we in op de ervaringen en morele overwegingen die daarachter schuilgaan.

Niet benadeeld zijn schrijven mensen toe aan persoonlijke kenmerken en kennissen

De grootste groep Nederlanders ervaart bij het vinden van een baan géén achterstelling of voordeel. In de manier waarop zij over hun arbeidsmarktpositie denken, nemen persoonlijkheidskenmerken een centrale plaats in. Bij de beantwoording van de open vraag in de enquête over dit thema beschrijven deze respondenten 'mensen zoals zijzelf' in termen als 'aardig', 'attent', 'betrouwbaar', 'loyaal', 'grappig', 'zelfstandig', 'collegiaal', en 'capabel', ook in het 'jezelf presenteren in een sollicitatie'. Dit soort persoonlijke kenmerken komt ook naar voren in de focusgroepen, waarbij het belang wordt benadrukt van 'je persoonlijkheid: hoe goed je jezelf kan verkopen', dat 'je sociaal bent', kunt 'overtuigen dat je

het waard bent', 'een stukje uitstraling' hebt en 'dat je makkelijk kan praten'. Anders dan bij huisvesting, waar veel respondenten de situatie beschrijven in structurele termen, die groepen overstijgen, leggen zij bij het vinden van een baan juist de nadruk op individuele eigenschappen.[21] Zowel in een systemische als een individualiserende blik staan tegenstellingen tussen maatschappelijke groepen echter niet centraal, waarmee dus ook de gevoelens van groepsachterstelling relatief beperkt blijven.

Bovendien komen persoonlijke eigenschappen naar voren in het denken over hoe rechtvaardig mensen het ervaren om in het voordeel te zijn bij het vinden van een baan. Uit de enquête blijkt dat de helft van de groep Nederlanders die stelt hierbij in het voordeel te zijn ook aangeeft dat eerlijk te vinden.[22] Hier lijken twee individualiserende vormen van meritocratisch denken aan het werk te zijn.[23] Enerzijds beschouwen respondenten in de focusgroepen en de open vragen hun gunstige positie op de arbeidsmarkt als iets dat verdiend kan worden op basis van iemands intelligentie en schoolprestaties. Beschrijvingen die verwijzen naar opleidingsgroepen zijn dan ook veelvuldig aanwezig. Daarbij trekken zij symbolische grenzen tussen zichzelf als 'hooggeschoolden' en 'laag opgeleide' groepen met een 'lager niveau diploma' en met een 'lage intelligentie of studie'.[24] Anderzijds wordt voordeel op de arbeidsmarkt als eerlijk beschouwd op basis van iemands arbeidsethos en inspanningen in het werkzame leven. Respondenten omschrijven mensen als zijzelf daarbij als werklustig, gemotiveerd, ambitieus, actief en harde werkers, tegenover luie mensen, luiaards en 'mensen zonder motivatie' (vgl. Neckel et al. 2008).[25]

De breed gedeelde nadruk op intelligentie, inzet en andere individuele eigenschappen betekent overigens niet dat mensen volledig los van hun omgeving worden gezien bij het denken over kansen op de arbeidsmarkt. Zoals een deelnemer aan een focusgroep daarover zegt: 'Soms denk ik ook wel: het is niet wie je bent, maar wie je kent.' Die vaak genoemde netwerkfactor werd in de focusgroepen en open vragen ook wel omschreven als het hebben van 'kennissen in de juiste kringen' of het bezitten van een 'kruiwagen':

> 'Als je een kruiwagen hebt, is het wel makkelijk natuurlijk. Als je papa directeur is van een bedrijf, dan zegt hij: "Kom maar." Ja toch? Je hebt je school niet afgemaakt? Je haalt het wel in de praktijk.' (Den Bosch, mbo-groep)

Ervaren voordeel en achterstelling op de arbeidsmarkt langs opleidingslijnen

Hoewel persoonlijke kenmerken en het hebben van een netwerk breed gedeelde aspecten zijn, vallen vooral de verschillen tussen mbo- en wo-geschoolde Nederlanders op. Zoals in paragraaf 2 al naar voren kwam, wordt opleiding beschouwd als een belangrijk kenmerk voor iemands kansen op de arbeidsmarkt: mensen met een hbo- en wo-opleiding zien zichzelf veel vaker in het voordeel ten opzichte van Nederlanders met een mbo-opleiding. Dit statistische patroon tussen opleidingsniveau en ervaren voordeel zien we

21 Ook leeftijd en arbeidsongeschiktheid komen regelmatig naar voren in de (open) antwoorden in de enquête en in de focusgroepen. Zo kan leeftijd als voordeel op de arbeidsmarkt worden gezien, een meer gevorderde leeftijd betekent meer werkervaring. Vaker wordt een hogere leeftijd echter als nadeel beschouwd en sommigen noemen expliciet 'leeftijdsdiscriminatie'. Jongeren staan nog aan het begin van hun loopbaan en zijn daarom optimistischer. Dat zien we ook terug in onze enquête: jongeren ervaren vaker dat ze in het voordeel zijn bij het vinden van een baan, terwijl 55-plussers dat laatste veel minder hebben. (zie tabel B2 in bijlage B). Daarnaast blijkt uit (open) antwoorden in de enquête dat mensen die zich achtergesteld voelen vaker verwijzen naar ziekte en beperking. Mensen die (gedeeltelijk) arbeidsongeschikt zijn, ervaren ook de meeste achterstelling. In de focusgroepen werden dit soort ervaringen gedeeld door zowel mbo-geschoolde deelnemers als wo-opgeleiden.

22 Zie ook figuur 3 in paragraaf 2. Van degenen die zich bij het vinden van een baan in het voordeel voelen, vindt 50% die situatie eerlijk. Ruim twee derde (71%) van de mensen die zich achtergesteld voelen bij het vinden van een baan vindt dat oneerlijk (figuur 2).

23 Deze twee vormen van meritocratisch denken resoneren met Michael Young's (1958) beroemde definitie van verdienste ('IQ + inzet').

24 Zie in dat licht ook het werk van Bourdieu (1979), Kuppens et al. (2018) en Sandel (2020).

25 Deze tweede meritocratische opvatting is verwant aan wat politicologen '*producerism*' noemen: een wereldbeeld waarin maatschappelijke waardering en morele verdienste worden gekoppeld aan de mate waarin individuen bijdragen aan de economie en samenleving (zie bijv. Kazin 1995). Overigens kunnen deze twee meritocratische vormen van denken ook samengaan. Zoals Dick, een 61-jarige medewerker van een bedrijf dat medicijnen uitvindt, illustreert als hij vertelt over zijn leven net na het afstuderen: 'Als ik even naar mezelf kijk, toen ik klaar was met studeren, hoe lang ik... Nou, dat was wel eind jaren tachtig, wel een iets andere situatie qua werkloosheid. Maar toch, hoe lang je ervoor moest knokken om ertussen te komen, want je was of te oud of te jong, te veel of te weinig ervaring, te veel of te weinig opleiding. Ja, dat speelt op bepaalde momenten een rol totdat je ertussen komt en dan gaat het op een of andere manier lopen.'

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

ook terug in de subjectieve sociale zelfpositionering van respondenten. We merkten hierboven al op dat Nederlanders die aangeven dat ze in het voordeel zijn bij het vinden van een baan dit vaak langs opleidingslijnen beschrijven, bijvoorbeeld door mensen zoals zijzelf 'hoogopgeleid', 'afgestudeerd' of 'universitair geschoold' te noemen, soms in combinatie met andere factoren, zoals gender, ervaring en netwerk. Dat zagen we ook in de focusgroepen. Zo beschrijft Dick, de 61-jarige medewerker van een bedrijf dat medicijnen uitvindt, zijn voordelen op de arbeidsmarkt als volgt:

> '[I]n principe hoor ik bij een groep die voordeel heeft, zijnde man, zijnde hoogopgeleid, met veel ervaring, ik kan me goed presenteren, ik heb een netwerk. Nou, ik kan er misschien nog wel een paar verzinnen die allemaal helpen om... Een baan te vinden of vol te houden.' (Den Bosch, wo-groep)

Daarop werd hij direct bijgevallen door andere deelnemers aan tafel, die ook veel van dat lijstje kunnen aanvinken, die 'een opleiding hebben' waarmee ze 'overal aan de slag' komen, en die je dan ook 'niet hoort klagen'. Omgekeerd vinden mensen die zelf op de arbeidsmarkt achterstelling ervaren dat juist 'hoogopgeleiden' in het voordeel zijn. Deze groep wordt beschreven in termen als 'hoog studieniveau', 'papier behaald', 'diploma' en 'universitair opgeleid'.

Uit de focusgroepen blijkt dat de gunstige positie van hoger opgeleiden door mbo-opgeleiden niet altijd als legitiem wordt beschouwd. Integendeel. De waarde van hun diploma's, van 'papiertjes' die 'alleen maar op theorie verkregen' zijn, wordt sterk gerelativeerd. Ze hebben in hun ogen namelijk weinig betekenis als het er echt om gaat. Dat willen zeggen: in de praktijk. Zo vertelt Joke, die voor haar afkeuring in de zorg werkzaam was:

> 'Als jij een boek openslaat, dan gaat het vaak, hè.... Nou, je wordt dat geleerd. Maar in de praktijk heb je helemaal geen fluit aan dat boek. Want toen ik in de zorg zat, dat boek, dat had honderd standaard-mensen, maar we zitten hier met tien, maar er zitten er nog geen twee gelijk. We zijn allemaal uniek hè [...]. Ik bedoel: hoe kun je uitgaan van een standaardboek, terwijl als je met mensen werkt, en we zijn allemaal mensen... En de één, als jij met iemand zit te praten en je hebt het idee van: "die ander, die snapt me niet", dan gaat het er niet om dat jij denkt van: "o God, hoe stond het nou in het boek?". Nee, dan moet je kijken van: wat is er aan de hand waardoor die persoon mij niet begrijpt? En moet je terug stappen naar dat niveau van die persoon.' (Den Bosch, mbo-groep)

Hoewel mensen 'met een papiertje' volgens de mbo-geschoolde focusgroepdeelnemers vaak een gebrek hebben aan praktische kennis, hebben zij in hun ogen geen gebrek aan maatschappelijke waardering. Zo stelt Roel: 'Ze worden opgehemeld, omdat ze een diploma hebben. Maar het stelt niks voor. Ik heb liever iemand met kennis.' Daarbij doelt hij op praktisch relevante kennis. Op soortgelijke wijze vertelt Ingrid over haar man die stratenmaker is, een vak dat hij 'in de praktijk geleerd' heeft, 'zonder een enkel diploma':

> 'Hij doet het werk over heel Nederland met de hand hè, dus het echte oude stratenmakers... En dan zijn daar uitvoerders, die dus hun papieren hebben gehaald en dan moet mijn man vertellen tegen de uitvoerder hoe dat werkt, omdat ze dat niet geleerd hebben, want ze leren met een machine te straten.' (Den Bosch, mbo-groep)

Deze fragmenten laten zien hoe praktisch opgeleiden zich miskend kunnen voelen in 'de geschoolde samenleving' (Baker 2014), waarin diploma's een belangrijke maatstaf zijn geworden voor waardering en toegang tot werk (Van Noord et al. 2023). Als puntje bij paaltje komt, zo zeggen zij, dan krijgen mensen zonder een juiste opleiding geen kans bij het vinden of behouden van een baan, maar zullen gediplomeerden hun werk wel behouden, zoals de hierboven genoemde uitvoerder, 'omdat hij de papieren heeft gehaald. Dat hij er niks van kan, ja, dat is weer wat anders'.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Discriminatie-ervaringen bij deelnemers met een migratieachtergrond

Zoals gezegd ervaren mbo-geschoolde focusgroepdeelnemers *zonder* migratieachtergrond vooral een gebrek aan sociale waardering. Zij ervaren dat hun werk, praktische kennis en maatschappelijke bijdrage minder worden gewaardeerd dan die van hogeropgeleiden. Dat is anders bij deelnemers *met* een migratie-achtergrond. Zij ervaren een heel andere vorm van maatschappelijke miskenning: namelijk op basis van hun afkomst en huidskleur. Bij deze meer specifieke vorm van miskenning vertaalt stigmatisering zich in ongelijke behandeling bij het vinden van een baan. Tijdens de focusgroepen gaan deelnemers met een migratieachtergrond spontaan en uitgebreid in op dit soort discriminatie-ervaringen. Zo beschrijft Emre hoe hij bij 'een Nederlands taxibedrijf' solliciteerde: 'Aan de lijn heel ABN, heel netjes. Kom maar op gesprek, heel enthousiast. Toen ik daar was, in pak en alles, heel die toon was veranderd. Ik moet nog steeds gebeld worden.' Sheila, een maatschappelijk werkster met Surinaamse wortels, had soortgelijke ervaringen:

> 'Ik heb wel een Nederlandse achternaam, dus ik was gewoon uitgenodigd per mail. In principe stond er: "De baan is zo goed als van jou." Toen kwam ik daar live en toen werd ik dus geroepen qua achternaam en diegene keek echt zo van links en rechts, maar ja, ik zit daar, weet je. Ik zeg: "Ik ben het." "Oh." Toen dacht ik: ja, kom op. Ik wist het al, ik voelde het gelijk aan. Ik wilde al gelijk weglopen, weet je wel. En toen ging ik gewoon naar binnen, ik dacht: ik luister gewoon naar die shit, weet je. Zegt ze: "We hebben toch nog iemand anders gevonden," zeiden ze, "en u hoort nog van ons." Ja, doei! Ik was er gelijk klaar mee.' (Amsterdam, wo-groep)

Meerdere deelnemers aan de focusgroepen praten dit soort ervaren praktijken (die overeenkomen met een groot aantal binnen- en buitenlandse studies over etnische arbeidsmarktdiscriminatie)[26] niet goed, maar ze begrijpen ze wel deels. 'Een Turkse bakker neemt ook niet snel een Nederlandse jongen aan als bediening', zegt Emre daarover. Waarop Bryan, een kledingwinkelmedewerker met Caribische wortels aanvult: 'Wat hij ook zegt: het is niet gek als het een Turkse bakker is, en ik ga solliciteren, gaat die me ook aankijken van: ik denk niet dat dit hem gaat worden.' Deelnemers vinden dergelijke praktijken afkeurenswaardig en onrechtvaardig ('Dat hoort niet' en 'Ik sta er ook niet achter'), maar kijken er niet vreemd meer van op. Met een zekere gelatenheid vertellen ze dat discriminatie bij sollicitaties iets is dat ze noodgedwongen incalculeren, omdat het altijd een factor zal zijn. In de woorden van Deniz, een jonge taxichauffeur met Turks-Nederlandse achtergrond:

> 'Mijn broer heeft altijd gezegd: "Je staat in het leven altijd 2-0 achter." Die 2-1 moet je maken om een beetje te impressen, die 2-2 moet je maken en die derde moet je gewoon inkoppen, anders word je... ga je het niet halen. Heel simpel.' (Amsterdam, mbo-groep)

Deelnemers beschrijven vervolgens hoe ze proberen goed voor de dag te komen (om te 'impressen') door 'extra netjes' gekleed te gaan en voorkomend te zijn in interacties. In eerder SCP-onderzoek spreken onderzoekers in dit verband wel over 'meta-arbeid' die mensen met een migratieachtergrond verrichten om geaccepteerd te worden (en die door mensen zonder migratieachtergrond maar zelden wordt herkend of erkend) (Vermeij et al. 2026: 38). Daarbij blijven ze hopen op gelijke kansen bij het vinden van een baan,

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

26 Zie bijvoorbeeld Veit et al. (2022) en Zschirnt en Ruedin (2016). In de Nederlandse context worden vooral 'niet-westerse' minderheidsgroepen benadeeld ten opzichte van migranten met een 'westerse' achtergrond (Thijssen et al. 2021, 2022; Vermeij et al. 2026) en blijken zowel werkgevers als uitzendbureaus een duidelijke voorkeur te hebben voor kandidaten zonder migratieachtergrond (Andriessen et al. 2010, 2012, 2014). Tegen die achtergrond is het begrijpelijk dat respondenten met een migratieachtergrond (voornamelijk eerste generatie en met een herkomst buiten Europa) in onze enquête veel vaker aangeven dat ze het gevoel hebben te worden achtergesteld bij het vinden van een baan dan respondenten zonder migratieachtergrond. Deze bevindingen komen ook naar voren in de open antwoorden van onze enquête, waarbij Nederlanders met een migratieachtergrond die achterstelling ervaren op de arbeidsmarkt zich omschrijven in termen als lichtgetint, gekleurd, migratieachtergrond, buitenlandse komaf en niet-westers. Mensen die zichzelf bij het vinden van een baan in het voordeel zien, benadrukken in de open antwoorden ook regelmatig hun Nederlanderschap en witte huidskleur.

ook al is het tegen beter weten in. Bryan vertelt:

> '[J]e gaat ervan uit, als je bij een soort van normaal Nederlands bedrijf solliciteert, waar je denkt van: "oké, ik zou hier een kans moeten kunnen maken", ja, hoop je gewoon dat je er doorheen komt. [...] Je hoopt fifty-fifty, maar het is sixty-forty en wanneer je daar bent, doe je je uiterste best. Je presenteert jezelf het beste dat je kan en dan hopen dat ze je goed genoeg vinden.' (Amsterdam, mbo-groep)

De nadruk op 'sixty-forty' in plaats van 'fifty-fifty' geeft aan dat ze er niet van uitgaan dat ze echt gelijke kansen krijgen ten opzichte van sollicitanten die, zoals zij zeggen, 'wit', 'blond', 'westers', en 'Nederlanders' met 'blauwe ogen' zijn. 'Het maakt niks uit of ik de papieren heb', zo verzucht John, een werkzoekende vader van twee met Curaçaose wortels:

> 'Als ik naast een jongen zit met blauwe ogen en blond haar en we hebben alle twee dezelfde papieren, dan zijn ze eerst geneigd voor die jongen dan dat ze voor mij gaan. [...] Wij hebben sowieso al een stempel. Het maakt niks uit waar je eigenlijk vandaan komt. Als het buiten Nederland is, heb je sowieso al een stempel, sowieso.' (Amsterdam, mbo-groep)

Deelnemers aan de focusgroep met wo-opgeleiden met een migratieachtergrond brengen identieke ervaringen naar voren als het gaat om de ervaren achterstelling bij het vinden van een baan. Laïla, die in de vorige paragraaf over wonen al aan het woord kwam, ziet ook op het gebied van werk een vorm een achterstelling:

> 'We doen ons best, maar we staan al helemaal 2-0 achter. En ik zie en merk dat in alles. Zelf ben ik bijvoorbeeld een hiring manager onder andere ook en ik merk gewoon hoe die bij de sollicitatie-processen twee keer harder rennen om hetzelfde resultaat neer te zetten als andere sollicitanten die niet van een gekleurde achtergrond komen.' (Amsterdam, wo-groep)

Ook tijdens sollicitatieprocedures wordt discriminatie ervaren. 'Dan heb je een goed gesprek en vervolgens zie je dat er geen argumenten zijn om je af te wijzen', zo herinnert Jaya, een servicedeliverymanager in de ICT met Surinaamse wortels, zich:

> '[U]iteindelijk wordt er gewoon gezegd: "Wij hebben een andere kandidaat die passender is" of zo. Dan denk ik: ja, maar we hebben net een gesprek gevoerd, je hebt mijn CV gezien, dus als je die andere kandidaat had, waarom verdoe je mijn tijd?' (Amsterdam, wo-groep)

Wat bij hen hierbij extra steekt, is de maatschappelijke miskenning van hun inzet om zich aan te passen aan de Nederlandse samenleving. 'Hoe geïntegreerd je ook bent', benadrukken meerdere deelnemers, het is nooit genoeg. 'Ondanks dat je je hebt aangepast,' gaat Jaya verder, 'je bent onderdeel van die samenleving, toch zie je dat je geen volwaardig burger bent van Nederland.' 'In ieder geval dat gevoel zal er nooit zijn', zo vult Yasmin, een mbo-docent met Surinaams-Hindoestaanse wortels, hem aan. 'Je wordt altijd wel op een manier herinnerd dat je dat niet bent.' Dit is eveneens de ervaring van Shanaya, een 34-jarige communicatie- en beleidsmanager, ook met Surinaams-Hindoestaans wortels, die een aantal jaar in de financiële wereld heeft gewerkt:

> 'Daar heb ik echt gemerkt hoe er naar je wordt gekeken. Ik was de enige gekleurde. In het begin had ik daar geen moeite mee, want eigenlijk ben ik meer Nederlands dan de meeste gekleurde vrienden die ik om me heen heb. Dat je dan op een andere manier wordt aangekeken, dat mijn ABN niet goed is of wat dan ook, tenminste op schrift, klanten die binnenkomen: "we willen het liefst niet dat hij ook hier is". Dus ik moest in een andere kamer gaan werken. Al dat soort dingen heb ik ook meegemaakt, totdat ik

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

> bij een grotere bank ben terechtgekomen. Toen heb ik tijdens het rookgebeuren ook te horen gekregen hoe er tegen gekleurde mensen of bepaalde etniciteiten wordt aangekeken, hoe die worden behandeld, wat voor type projecten die krijgen, hoe promoties zijn ingedeeld op jouw kleur en dat soort dingen. Dat is ook een van de redenen waarom ik uit de financiële wereld ben gestapt. Dus het is best wel lastig om daarin te zitten, voornamelijk als het een witte vloer is. Want je kan niet meedraaien als een buitenlander op een witte vloer. Er zijn te veel verschillen daarin. Je probeert het wel, maar je komt hoe dan ook niet op hetzelfde niveau.' (Amsterdam, wo-groep)

Niet waar je etnisch of cultureel *vandaan* komt zou moeten tellen, zo geven deze deelnemers aan, maar wat je *doet* en hebt gedaan. Dit morele principe, dat niet iemands afkomst centraal staat maar iemands verdiensten, draait voor hen niet alleen om diploma's en kwalificaties; ook senioriteit en kwaliteit van werk spelen daarbij mee. Zoals Franklin, een 54-jarige zeefdrukker met een Antilliaanse vader, uitlegt: 'Ik ben meer voor gewoon degene die de beste papieren heeft, de meeste ervaring heeft en het beste het werk doet.' In lijn daarmee spreken de respondenten zich ook expliciet uit tegen positieve discriminatie. Zo zouden zij het 'echt kut' en 'verrot' vinden of zich er 'niet lekker' bij voelen als je 'alleen maar een baan krijgt omdat je donker bent' of 'die ene medewerker' bent die 'door de quota' is aangenomen. 'Ook daarin sla je weer te ver door,' zoals Jaya het formuleerde, 'want dan ga je iemand alleen beoordelen omdat hij in dit hokje past':

> 'Nee, je moet gewoon gekwalificeerd zijn en zorg voor gelijke kansen. Daarom heb je positieve discriminatie nu, want het feit dat het positieve discriminatie heet, is al verkeerd.' (Amsterdam, wo-groep)

In de focusgroepen zien we zo een asymmetrie in ervaren achterstelling langs etnisch-culturele lijnen: daar waar Nederlanders met een migratieachtergrond zichzelf bij het vinden van een baan achtergesteld zien worden ten opzichte van Nederlanders zonder migratieachtergrond, is daar omgekeerd nauwelijks sprake van.

Nederlandse focusgroepdeelnemers zonder migratieachtergrond benoemen ook geen ervaren concurrentie op de arbeidsmarkt met (arbeids)migranten.[27] Zoals we in de volgende paragraaf zullen zien, speelt ervaren competitie met mensen met een migratieachtergrond echter wel een sterke rol op het gebied van ervaren achterstelling op het gebied van cultuur en tradities.

5 Tradities en culturele uitingen

Al meerdere decennia vormt de ruimte voor culturele uitingen van verschillende bevolkingsgroepen een terugkerend onderwerp in het Nederlandse publieke debat. Denk daarvoor alleen al aan discussies over het Offerfeest, halal slachten of Zwarte Piet. Ondanks politieke en publieke meningsverschillen over dit soort thema's, constateerden we in paragraaf 2 op basis van de enquête dat de meeste Nederlanders voldoende ruimte voor hun culturele uitingen ervaren. Bijna de helft van de mensen, namelijk 46%, voelt zich niet achtergesteld en ook niet in het voordeel wat betreft de ruimte voor hun tradities en gebruiken, terwijl bijna een derde (29%) ervaart in het voordeel te zijn. Een relatief kleine groep van 15% voelt zich in meer of mindere mate achtergesteld.

27 Eerder onderzoek laat zien dat mensen zonder migratieachtergrond doorgaans weinig arbeidsmarktconcurrentie ervaren van mensen met een migratieachtergrond, ook bij een vergelijkbaar opleidingsniveau. Migranten concurreren door beperkte toegang tot impliciete kennis, weinig opgebouwde ervaring en vanwege discriminatie vaker met elkaar, binnen specifieke sectoren (Berkhout en Hof 2012; Clemens en Hunt 2017; Collier 2013; SER 2014). Overigens geeft een zeer kleine groep respondenten (PVV- en FVD-stemmers en niet-stemmers) bij de betreffende open vraag in onze survey wel aan achterstelling te ervaren bij het vinden van werk ten opzichte van migranten (vgl. Damhuis 2020: 132-134).

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Deze laatste groep is wel uitgesproken over de onrechtvaardigheid van deze ervaren situatie: 78% geeft aan deze ervaren achterstelling oneerlijk te vinden.[28]

Achter deze algemene cijfers gaan grote groepsverschillen schuil, vooral langs de lijnen van opleidingsachtergrond en partijpolitieke voorkeur (bijlage B, tabel B3). Meer specifiek vinden hbo- en wo-opgeleiden, D66'ers en GL-PvdA'ers aanmerkelijk vaker dat ze in het voordeel zijn, terwijl mensen met een basisonderwijs-, vmbo- en mbo-opleiding, PVV-, JA21- en FVD-aanhangers die ruimte duidelijk het minst ervaren. Mensen die denken dat mensen zoals zij in het voordeel zijn, schrijven dat in de open enquêtevragen toe aan een combinatie van kenmerken, zoals herkomst en huidskleur ('Nederlandse ouders', 'echte Nederlandse'. 'geboren Nederlander', 'blank'), opleiding ('hoger opgeleid', 'goed opgeleid'), persoonlijkheid ('brede interesse', 'respect', 'nuchter') en religie ('christen', 'geloof', 'geen geloof'). Ook mensen die zichzelf *niet* in het voordeel zien, verwijzen naar mensen zoals zijzelf op basis van etnisch-culturele kenmerken, persoonlijkheid en religie. Een deel van hen noemt daarbij feestdagen en cultuurgoed die eigen zouden zijn aan Nederland maar verdwijnt ('Sinterklaas', 'Naamswijzigingen zoals negerzoenen'), het zijn van een 'gemiddelde' of 'doorsnee' 'Nederlander') en 'het volgen van normen en waarden'. Mensen die volgens hen juist in het voordeel zijn, zijn 'harde schreeuwers', 'buitenlanders met eigen tradities', 'allochtonen', 'vluchtelingen' en 'moslims'.

Het verrijkingsperspectief van wo-opgeleiden zonder migratieachtergrond

De kernvraag binnen dit thema is *waarom* verschillende bevolkingsgroepen uiteenlopend oordelen over de ruimte die zij ervaren voor hun tradities en culturele uitingen. Uit de focusgroepen blijkt dat het antwoord op die vraag grotendeels schuilt in de perspectieven die mensen hebben op cultureel eigenaarschap en de waarde van culturele diversiteit binnen een samenleving. Wat dat laatste betreft liet eerder SCP-onderzoek zien dat ruim 40% van de Nederlanders de aanwezigheid van verschillende culturen een verrijking acht voor de samenleving (Kunst et al. 2025: 16-17).[29] Zowel in de enquête als in de focusgroepen komt dit beeld van verrijking vooral naar voren onder wo-opgeleiden zonder migratieachtergrond. Niet alleen geven zij relatief vaak aan dat zij voldoende ruimte ervaren voor hun eigen culturele tradities. Ook zien zij aanpassingen aan of uitbreiding van die tradities niet als een bedreiging van de eigen cultuur. Integendeel: ze hanteren eerder een complementair perspectief. Zo stelde Maarten 'dat het inderdaad méér wordt: én het Suikerfeest én de joodse dit én Valentijnsdag én, én. Er komt alleen maar meer bij, maar niet minder heb ik het idee'. Ook Erica vindt dat de komst van nieuwe feesten en gebruiken Nederland eerder verrijkt dan verarmt. Net als andere wo-opgeleide focusgroepdeelnemers zou zij er dan ook geen probleem mee hebben als bijvoorbeeld het Suikerfeest een officiële vrije dag zou worden.

Karlijn, docent-onderzoeker aan een hogeschool, vraagt zich in dat verband nog wel af of andere geloven dan de islam ook zulke ruimte moeten krijgen, waarop Dick en Berend stellen dat dit zonder meer het geval zou moeten zijn wanneer de 'samenstelling van onze maatschappij' daarom vraagt. Op het moment dat 'het gewicht van de mensen in de maatschappij [...] groot genoeg is', zo stelt Dick, dan zouden we 'boeddhistische feestdagen', 'Grieks-Orthodoxe feestdagen' of het 'Chinees nieuwjaar' ook als 'algemene feestdag [moeten] kunnen aanvaarden'. Daarmee geeft hij uitdrukking aan een in deze groep breed gedeelde opvatting, waarin de nationale cultuur niet als iets absoluuts en onveranderlijks wordt beschouwd, maar als vanzelfsprekend divers en inherent onderhevig aan verandering. Nieuwe religieuze en culturele tradities worden daarbij gezien als aanvullingen op, en niet als bedreiging van, bestaande gebruiken.

Dit perspectief op culturele verandering betekent overigens niet dat alle wo-geschoolde deelnemers culturele spanningen ontkennen of zelf geen grenzen trekken. Sommigen onder hen erkennen expliciet dat veranderingen kunnen schuren met bestaande tradities. Zo verwacht Maarten veel weerstand wanneer 'Hemelvaartsdag voortaan Suikerfeest wordt', vooral onder mensen die, in tegenstelling tot hemzelf, christelijke feestdagen 'wel echt vieren'. Tegelijkertijd geeft hij aan dat ook zijn eigen open houding niet

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

28 Van de 29% die zich in het voordeel voelt, zegt 61% dat voordeel eerlijk te vinden.

29 In datzelfde onderzoek blijkt overigens ook dat iets meer dan een derde een middenpositie inneemt tussen de twee 'kampen', of aangeeft het niet te weten.

onbeperkt is. Hoewel hij vindt dat er ruimte 'mag zijn' voor het Suikerfeest en andere niet-christelijke feestdagen, voelt het vervangen van bestaande feestdagen voor hem anders: 'Ja, we komen toch ergens vandaan... dus dan ben ik toch gehecht aan die traditie'. Wanneer hem wordt gevraagd die aarzeling toe te lichten, zoekt Maarten zichtbaar naar woorden: 'Het is toch ook een stukje achtergrond of culturele... Ja, dat ik denk: nou. Geen idee eigenlijk.'

Deze aarzeling laat zien dat onder wo-geschoolde focusgroepdeelnemers culturele openheid niet per se gelijkstaat aan grenzeloos relativisme. Dat sluit aan bij een breed gedeelde verwachting in Nederland dat mensen met een migratieachtergrond zich moeten aanpassen aan de maatschappij waarin zij leven. Zo vindt 80% van de Nederlanders zonder migratieachtergrond dat mensen met een migratieachtergrond de waarden en normen van de Nederlandse samenleving zouden moeten overnemen (Den Ridder et al. 2019). Hoewel niemand in deze focusgroep dit expliciet zo formuleert, komt die gedachte wel impliciet naar voren in de reflectie van Karin, werkzaam als specialist bij de politie. Zij vindt dat een andersgelovige de ruimte moet hebben om iets te vieren, maar heeft tegelijkertijd moeite met het eventuele ruilen van een bestaande feestdag, bijvoorbeeld voor het Offerfeest. Dit legt ze uit aan de hand van een gedachtenexperiment:

> '[A]ls ik in Dubai zou wonen, dan wordt mijn Pinksteren, dat vind ik trouwens niks bijzonders, maar goed... Denk ik: ja, dat klopt, want jullie kennen dat niet. Dat zou ik normaal vinden, dat dat daar niet gevierd wordt, dus.' (Den Bosch, wo-groep)

Karins reflectie laat zien dat zij niet alleen oog heeft voor de wensen van nieuwkomers, maar impliciet ook uitgaat van een onderscheid tussen 'gast' en 'gastheer'. Nieuwkomers worden daarbij geacht zich aan te passen aan de 'huisregels' van de ontvangende samenleving, niet andersom. Deze morele logica[30] klonk onder wo-opgeleiden zonder migratieachtergrond echter slechts impliciet en bij een enkeling door. Zoals we hieronder zullen zien, staat zij veel nadrukkelijker centraal in de redeneringen van mbo-opgeleide focusgroepdeelnemers zonder migratieachtergrond.

Mbo-opgeleiden zonder migratieachtergrond: verlies van tradities

Binnen de mbo-opgeleide groep zonder migratieachtergrond komt het gesprek over ruimte voor eigen culturele uitingen en tradities direct uit op veranderende feestdagen. Deelnemers uiten daarbij hun grieven dat bestaande Nederlandse gebruiken plaatsmaken voor uitingen waar zij zich niet mee verbonden voelen. Zo stelt Joke dat Pasen 'niet meer mag tegenwoordig' en is omgedoopt tot 'voorjaarsfeest'. Piet trekt die lijn door naar de 'kerststol' die volgens hem niet meer zo zou mogen heten, maar 'feeststol' of 'feestbrood' wordt genoemd. Het sterkst spitst het gesprek zich toe op het verdwijnen van Zwarte Piet uit het sinterklaasfeest, terwijl dit juist als 'zó Nederlands' wordt gezien. Ingrid illustreert die verdwijning aan de hand van een voorbeeld uit haar eigen omgeving:

> 'Mijn oudste kleinzoon wordt acht en het is gewoon bizar, maar daar wordt dus eigenlijk bijna geen sinterklaasfeest meer gevierd, maar wel het Suikerfeest. Vind ik niet normaal. [...] Omdat wij in Nederland wonen. Waarom zouden onze tradities verloren moeten gaan. Kijk, alle respect, het Suikerfeest, er is nog meer, weet ik veel, iedereen mag zijn eigen feest vieren, maar laat ons dan ook ons feest vieren. En dat vind ik... Er is een groepering, er is een bepaalde groep in Nederland die dat gewoon kapot wil krijgen en dat is het 'm.' (Den Bosch, mbo-groep)

Achter deze reflectie van Ingrid schuilt een wereldbeeld waarin onderscheid wordt gemaakt tussen 'Nederlanders' en nieuwkomers, met ieder hun feesten en tradities. Tegelijkertijd wordt de verantwoordelijkheid voor ervaren achterstelling in sterke mate gelegd bij invloedrijke groeperingen en

30 Door Roosens (2000: 162) wordt deze logica aangeduid als *primordiale autochtonie* (zie ook Damhuis en Westheuser 2024; Van 't Hul en Kuschel 2025).

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

instituties die nieuwkomers zouden bevoordelen en daarmee bijdragen aan de verdringing van bestaande tradities (zie ook het thema vertegenwoordiging door de politiek, paragraaf 7).[31]

Dit wil overigens niet zeggen dat nieuwkomers in hun ogen vrijuit zouden gaan. Op basis van de eerdergenoemde gast-gastheerlogica wordt hun een verantwoordelijkheid toegeschreven om zich te voegen naar bestaande tradities in de ontvangende samenleving. Zoals Joke het verwoordt:

> 'Als je kijkt: we halen mensen binnen, die hebben allemaal hun eigen geloof. Prima. Dat er Suikerfeest gevierd wordt, vind ik prima voor die mensen. Maar waarom mogen wij... [Er] was een Canadese burgemeester die zei: mensen die ervoor kiezen om naar mijn stad te komen, die moeten zich gaan verdiepen in wat wij hebben als feestdagen, als tradities. En als je het daarmee niet eens bent, dan zijn er genoeg andere landen, waar je wel... Waar jouw groep komt die dezelfde normen en waarden of feestdagen houden en die niet van andere dingen houden en dat vind ik prima. Ik vind dat als jij hier naartoe komt omdat je gevlucht bent, dan moet jij ook beseffen: "he, die vieren Zwarte Piet." Wat doet Zwarte Piet eigenlijk? Nou, eigenlijk doet hij niks verkeerd.' (Den Bosch, mbo-groep)

Anders dan in de hierboven genoemde reflectie van Karin wordt de morele gast-gastheerlogica door Joke veel explicieter verwoord. Wie ervoor *kiest* om naar Nederland te komen heeft zich te voegen naar de culturele gebruiken van de ontvangende samenleving. Bovendien wordt, anders dan in Karins gedachte-experiment, van nieuwkomers niet alleen aanpassing verwacht, maar wordt hun aanwezigheid zelfs voorwaardelijk gemaakt: wie zich niet kan vinden in de bestaande tradities, kan volgens Joke beter elders gaan wonen. Daarmee ontstaat een scherp onderscheid tussen degenen die als oorspronkelijke leden van de samenleving worden gezien en degenen die, ongeacht hun verblijfsduur of geboorteplaats, de positie van nieuwkomer blijven innemen. Zoals we bij het citaat van Ingrid hierboven zagen, ontstaat de ervaren achterstelling vervolgens wanneer nieuwkomers volgens deelnemers niet alleen ruimte krijgen voor hun eigen tradities, maar vooral ook invloed lijken uit te oefenen op de bestaande culturele orde waaraan zij zich niet zouden willen aanpassen.

In deze redeneringen staat zo een logica van competitie centraal. Net als bij het thema wonen wordt culturele ruimte voorgesteld als een schaars goed: wat de ene groep wint, verliest de andere (zie ook Chinoy et al. 2026). Daarmee verschilt dit perspectief met dat van wo-opgeleiden zonder migratieachtergrond, die culturele verandering eerder als een aanvulling op bestaande tradities beschrijven. Ingrid verwoordt dit nulsomdenken (*zero-sum thinking*) treffend wanneer zij benadrukt dat zij geen bezwaar heeft tegen het Suikerfeest, 'maar het moet niet zo zijn dat zij hun feestdagen krijgen en bij ons de feestdagen er afgesnoept worden. Want dan', zo stelt ze, 'komen de Nederlanders hopelijk een keer in opstand.'

Geen sterke gevoelens van achterstelling bij Nederlanders met een migratieachtergrond...

Uit onze enquête blijkt dat mensen met een migratieachtergrond niet meer culturele achterstelling ervaren dan mensen zonder migratieachtergrond, maar zich vooral minder in het voordeel voelen (bijlage B, tabel B3). Dat komt overeen met wat we vinden in onze Amsterdamse focusgroepen. Hieruit blijkt dat deelnemers beseffen dat hun culturele uitingen niet de nationale norm zijn. De discussies over het aanpassen van bestaande tradities en gebruiken, zoals Sinterklaas en de vraag over de ruimte voor 'nieuwe' feesten zoals het Suikerfeest, zijn hen daarbij niet ontgaan. Ze kennen de gevoeligheden (Franklin: 'waar we het al jaren over hebben', John: 'gevoelig onderwerp').

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

31 Daarbij moet vermeld worden dat een enkele deelnemer in deze groep de hand eerder in eigen boezem steekt, in plaats van primair naar anderen te wijzen. De 64-jarige Piet, die als vrijwilliger kinderen begeleidt in hun zoektocht naar hun eigen talenten, stelt dat kerken tegenwoordig 'worden afgebroken, maar wel moskeeën worden gebouwd'. Een proces dat volgens hem 'niet aan die moskee-mensen of aan die Moslims' te wijten is, maar 'aan ons', 'de Nederlanders' die 'niet meer naar die kerk willen'. Ook de 'winkels gaan dicht', zo stelt hij, 'omdat wij liever online kopen' en 'niet meer naar de winkel toegaan'. Daarmee plaatst hij culturele veranderingen in een breder licht van normveranderingen die de voortgaande aanpassingen vanzelfsprekend maken (cf. Van 't Hul en Kuschel 2025).

Tegelijkertijd beschrijven deelnemers met een migratieachtergrond, net als wo-opgeleiden zonder migratieachtergrond, deze culturele verandering niet primair in termen van competitie. Zij zien nieuwe feestdagen zoals het Suikerfeest, Holi of Divali eerder als aanvullingen op bestaande tradities dan als een bedreiging daarvan. Dit lijkt samen te hangen met hun perceptie dat de eigen gebruiken en feesten niet zozeer in de publieke, maar eerder in de private sfeer plaatsvinden. Zo legt de Hindoestaans-Surinaamse Shanaya uit dat zij haar feestdagen beperkt tot de kring van de eigen familie en vrienden en dat 'zij nooit heel groot [heeft] uitgepakt': 'Het zijn meer kleine dingetjes [zijn] die je eigenlijk apart doet in je familiekring.' Zo steekt ze tijdens Divali thuis lichtjes aan met haar ouders en de rest van het gezin.

Deelnemers met een islamitische achtergrond vertellen dat hun feestdagen niet per se een officiële vrije dag hoeven te zijn, zo lang ze maar vrij kunnen krijgen op de dagen die voor hen belangrijk zijn. Wie wil moet weliswaar zelf verlof aanvragen voor het vieren van Eid al-Fitr (Suikerfeest) of Divali, maar werkgevers doen daar in de regel niet moeilijk over. Bovendien lijken witte Nederlanders, in hun ogen, nieuwsgierig naar hun tradities en feesten. Shanaya weet dat de festivals rond Holi populair zijn en dat daar ook 'Nederlanders en van alles en nog wat' aan meedoen. Ze vervolgt:

> 'De kringen met wie ik omga, die heb ik nooit horen klagen eigenlijk. Meer vragen. Dat zijn vooral Nederlandse, witte vragen die ik dan te horen krijg, van: Wat is je feestdag? Wat doe je op je feestdag? Waarom doe je het? Neem eens wat te eten mee? Vooral het laatste [gelach].' (Amsterdam, wo-groep)

Sommige islamitische deelnemers wijzen erop dat er steeds meer commerciële aandacht is voor hun feesten. Zeyneb ziet dat supermarkten in de laatste decennia 'echt gigantisch inspelen op bijvoorbeeld de ramadan, dan zie je overal dadels. Het eerste als je binnenkomt in een supermarkt. Dat was vroeger niet echt zo. Natuurlijk zit er een cash-aspect in, maar net zo goed als dat de pepernoten al in [augustus] in de winkels liggen'. Soufyan herkent het fenomeen en grapt: 'De mensen [zeggen] van "Oh, Nederland islamiseert!", weet je wel, maar het is: "Nederland commercialiseert!" Ze willen gewoon geld verdienen.'

… maar ze ervaren de ruimte voor hun tradities en gebruiken wél als voorwaardelijk

Dat er via commercie positieve aandacht is voor feesten als Eid al-Fitr en Holi en deelnemers in hun (werk) omgeving merken dat Nederlanders zonder migratieachtergrond positief nieuwsgierig zijn naar hun culturele uitingen en tradities, wil niet zeggen dat alles in hun ogen pais en vree is. Zo is er consensus in beide Amsterdamse groepen dat de acceptatie en ruimte binnen hun leefomgeving groter is dan op andere plekken in Nederland. Bryan, de Amsterdamse winkelmedewerker met Curaçaose wortels, stelt daarover: 'Amsterdam omarmt alles. Als je wilt vieren, moet je in Amsterdam zijn. Alles wordt gevierd!' Daarbuiten is dat volgens hem en anderen niet of veel minder het geval, waarbij plaatsen als Urk, Lutjebroek en Hengelo worden gezien als plekken waar bewoners maar weinig op zouden hebben met festiviteiten en gebruiken die ze niet kennen. Deniz vertelt bijvoorbeeld over de boze blikken die hij en andere feestgangers toegeworpen kregen tijdens een bruiloft die hij vorig jaar bezocht in een klein dorpje onder Den Haag:

> 'Daar was het wel dat ze echt even raar keken en dachten: *what the fuck* doen jullie? Het is niet normaal wat jullie doen. Maar voor ons is het gebruikelijk, eenmaal een groot feest. Dan gaat het wel wat meer uit de hand lopen, zeg maar, maar we houden het wel netjes, op het toeteren na dan en muziek. Voor de rest is het allemaal netjes.' (Amsterdam, mbo-groep)

Zulke incidenten illustreren een breed gedeeld sentiment dat van een echt gelijkwaardige positie van mensen zoals zij in cultureel opzicht geen sprake is en voorlopig ook niet gaat zijn. Dit wordt vooral als pijnlijk ervaren door de wo-opgeleide Nederlanders met een migratieachtergrond. Zo vertelde Laïla:

> '[E]r zijn gewoon oprecht dorpen en steden in Nederland, dorpen voornamelijk, die niet heel vaak een Marokkaanse vrouw zien die gewoon ABN spreekt. Zo krijg je een soort rare: "O, ze spreekt echt goed

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

> Nederlands." Dan vind ik het heel lastig om daarmee om te gaan, laat ik het zo zeggen.' (Amsterdam, wo-groep)

Langs soortgelijke lijnen verzuchtte Soufyan: 'Je bent hoogopgeleid, je levert je bijdrage aan de maatschappij, of dat nou is vanwege je belastingcenten die je inlevert of je vrijwilligerswerk, noem maar op.' Maar 'als moslim zijnde' voelt hij zich in sommige situaties naar de marges van de samenleving 'teruggeduwd'. Jaya, die Surinaamse wortels heeft, benoemt een vergelijkbare ervaring wanneer hij beschrijft dat mensen soms nog verbaasd reageren dat mensen van kleur studeren. Deze reflecties geven aan dat deelnemers een sterk bewustzijn hebben van een achtergestelde positie ten opzichte van Nederlanders zonder migratieachtergrond. Er is, in de woorden van Jaya, 'nog een lange weg te gaan'. 'Het is treurig', zo betoogt hij, 'dat we anno 2026 nog altijd te maken hebben met dit niveau van stereotyperingen en ongelijkheid, terwijl we al generaties intussen in Nederland zijn en gewoon onderdeel [zijn] van de samenleving.' In de volgende paragraaf zal blijken dat soortgelijke gevoelens van ongelijkwaardigheid onder Nederlanders met een migratieachtergrond ook naar voren komen in hun kijk op de rechtspraak.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

6 Rechtspraak

Gelijke behandeling is een kernwaarde van de rechtsstaat. Vrouwe Justitia draagt niet voor niets een blinddoek: rechtspraak dient plaats te vinden zonder aanzien des persoons. Recent WODC-onderzoek laat zien dat die gelijkheid niet geheel vanzelfsprekend is. Zo blijken strafrechtelijke uitkomsten 'systematisch' gunstiger uit te pakken voor Nederlanders met een sterke sociaaleconomische positie en ongunstiger voor mensen met een zwakkere positie. Tegelijkertijd hebben verdachten met een tweede generatie migratieachtergrond vaker te maken met strafoplegging en zwaardere straffen, ook wanneer rekening wordt gehouden met hun sociaaleconomische positie (De Jong en Leerkes 2026: 50).[32] Voor ons is de vraag hoe burgers die zich rekenen tot verschillende bevolkingsgroepen zich behandeld voelen binnen de rechtspraak.

In paragraaf 2 constateerden we dat een ruime meerderheid van de respondenten (59%) een middenpositie inneemt bij de vraag of zij in het voordeel zijn of achtergesteld worden door rechters. 7% voelt zich in meer of mindere mate achtergesteld en 14% is van mening enigszins of sterk in het voordeel te zijn. Zeker 20% gaf aan het antwoord op deze vraag niet te weten, wat vermoedelijk te maken heeft met het gegeven dat weinig Nederlanders zélf directe ervaringen hebben met de rechtspraak. Respondenten met een wo-opleiding en zonder migratieachtergrond zeggen daarbij vaker in het voordeel te zijn bij de rechter. Mensen met vmbo als hoogst genoten opleiding, Nederlanders met een migratieachtergrond, en dan vooral diegenen met een herkomst buiten Europa, zijn juist vaker van mening dat zij worden achtergesteld door rechters (zie bijlage B, tabel B4). Ook PVV- en FVD-stemmers voelen zich bovengemiddeld achtergesteld binnen de rechtspraak. Hieronder gaan we in op de ervaringen en morele overwegingen die achter deze patronen schuilgaan.

Ervaren voordeel vanwege opleiding, huidskleur en 'persoonlijke' kwaliteiten

Wat alle focusgroepen verbindt, is dat deelnemers de rechtspraak vrijwel uitsluitend met het strafrecht associëren.[33] Maar daar houden de overeenkomsten ook meteen op. Net als in de enquête blijken in de focusgroepen grote verschillen te bestaan in hoe groepen hun behandeling door rechters ervaren. Alleen wo-opgeleiden zonder migratieachtergrond geven daarbij expliciet aan in het voordeel te zijn. Daarbij wijzen ze op een mogelijke voorkeursbehandeling door rechters vanwege hun uiterlijke kenmerken en etnische achtergrond. Zo veronderstelt de pas afgestudeerde Jetske dat het 'helpt' dat 'ik jong ben en een vrouw ben

32 Deze bevindingen sluiten aan op ander recent onderzoek, waarin institutionele discriminatie op basis van etniciteit en huidskleur werd geconstateerd (Cuba et al. 2025; Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme 2025; zie ook Andriessen 2020; Andriessen et al. 2020).

33 Zie Dekker (2023) voor een soortgelijke observatie.

en er schattig uitzie'. Ze redeneert vervolgens dat ze oprecht denkt 'dat als er een jongen zou zitten met een Marokkaans uiterlijk van 23, dat die echt zwaar in het nadeel is ten opzichte van mij'. Ook haar tafelgenoot Dick redeneert langs deze lijnen, zij het meer in zoekende termen, wanneer hij zich hardop afvraagt 'hoeveel niet-witte mensen er onterecht veroordeeld [zijn] ten opzichte van [...] andere groepen'.

Dit soort vermoedens van een bevoorrechte behandeling door rechters zien we ook terugkomen in de open antwoorden in de enquête: respondenten die denken dat mensen zoals zij in het voordeel zijn schrijven dat toe aan een combinatie van kenmerken, waarvan opleiding, huidskleur, etniciteit en persoonlijke kwaliteiten de belangrijkste zijn. Het grootste verschil vermoeden deze mensen ten opzichte van bevolkingsgroepen die niet wit zijn ('zwart'; 'andere afkomst'; 'gekleurd'), lager opgeleid ('laag/niet opgeleid'), of bijvoorbeeld geen huis hebben ('daklozen').[34]

Dát er sprake kan zijn van ongelijke behandeling binnen de rechtspraak wordt door sommige wo-geschoolde focusgroepdeelnemers dan ook erkend, al gaan de voorbeelden waar zij als eerste aan denken niet over Nederland, maar over het buitenland. Zo brengt Jetske een recente zaak in België ter sprake waar sprake was van klassenjustitie.

> 'Ik moest meteen denken, dat was wel in België, daar was zo'n zaak met die jongen daar, die student. Hij is doodgegaan door een ontgroening bij een studentenvereniging, bij een corps. De daders waren allemaal jongens met vaders die heel veel geld hadden, allemaal hoge functies hadden, ook in de rechtbank, en er is gewoon niks gebeurd daar uiteindelijk. Een boete of zo. Dan denk ik wel: dat kan niet. Dan gaat er toch iets mis.' (Den Bosch, wo-groep)

In reactie hierop benadrukken verschillende deelnemers dat rechters, ondanks dat ze te goeder trouw zijn, nooit volledig onbevooroordeeld kunnen zijn. Ze nemen in hun ogen onvermijdelijk eigen ervaringen en opvattingen mee naar het werk, want het blijven mensen. Zoals Berend het verwoordt: 'Ik geloof niet dat de rechter objectief kan zijn. Ik geloof wel dat ze het allemaal heel erg proberen, maar je wordt denk ik altijd geleid door je eigen beelden.' Ook andere deelnemers relativeren de mogelijkheid van vooringenomenheid onder rechters door deze in het perspectief te plaatsen van een zorgvuldig functionerend rechtssysteem. Zo stelt Maarten dat hij er 'vertrouwen in [heeft] dat er genoeg in het systeem ingebakken zit om zoveel mogelijk de partijdigheid eruit te halen'. Ook Karin, die als medewerker bij de politie persoonlijk magistraten kent, heeft 'heel veel vertrouwen in de rechtspraak in Nederland', en prijst de welwillendheid van Nederlandse rechters die ze als 'menselijk' waardeert. Het vermoeden van een voorkeursbehandeling en mogelijk zelfs discriminatie door rechters doet voor de wo-opgeleiden in de focusgroepen dan ook weinig afbreuk aan hun bredere vertrouwen in de rechtspraak.

Discriminatie-ervaringen op basis van huidskleur

Deze kijk staat in schril contrast met de percepties in de andere focusgroepen, waar wantrouwen tegenover rechters juist veel centraler staat. Opmerkelijk genoeg komen Nederlanders met een migratieachtergrond en mbo-opgeleiden zonder migratieachtergrond hier tot een vergelijkbare conclusie via een gespiegelde route. Beide groepen ervaren discriminatie door de rechtspraak, maar hebben het idee dat juist hun eigen groep daarvan het slachtoffer is en dat de andere groep daar voordeel van heeft.

Onder mensen met een migratieachtergrond leeft sterk het idee dat rechters mensen zoals zij discrimineren. Net als bij het thema werk, zien zij daarbij 'witte' en 'blonde' 'Nederlanders' met 'blauwe ogen' als bevoordeelde groep. Een deel van hen baseert die analyse op eigen ervaringen, dan wel op ervaringen van mensen in hun directe omgeving, zoals familieleden of kennissen. Zo vertelt Devi, een Amsterdamse maatschappelijk werkster met Surinaamse wortels, dat haar zoon bij 'verschillende

34 Mensen die zich *niet* in het voordeel voelen bij de behandeling door rechters, omschrijven groepen die zij op dit thema juist wel als bevoordeeld zien vaker op basis van sociaaleconomische kenmerken, zoals inkomen en netwerk. Ze verwijzen dan bijvoorbeeld naar groepen met 'goede connecties' en geld om een goede advocaat in te schakelen.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

rechters een zaak had', waarbij twee rechters 'echt heel moeilijk' deden, terwijl haar zoon nog minderjarig was. Toen haar zoon echter een 'donkere rechter' kreeg, werd hij 'gewoon vrijgesproken' en was er verder 'niks aan de hand'. Deniz merkt veelbetekenend op dat hij 'vier mensen' kent 'die vast hebben gezeten'. Drie daarvan 'zitten nog steeds vast' en een van hen heeft 'zes jaar gekregen', terwijl hij niet aanwezig was op plaats delict. Degene die werd vrijgesproken, was de enige met 'blond haar, blauwe ogen'. Langs soortgelijke lijnen vertelt Emre dat hij 'ooit werd opgepakt met een Nederlandse jongen'. Hij kreeg 'vier maanden huisarrest met enkelband' voor 'een feit' dat hij naar eigen zeggen niet 'had gepleegd', terwijl de 'Nederlandse jongen' op vrije voeten werd gesteld. De consequentie van die gebeurtenis en de erop volgende straf was volgens hemzelf dat hij zijn schooldiploma niet heeft kunnen halen.

Ook mensen met een migratieachtergrond die zelf in hun directe omgeving geen ervaringen hebben met rechters zijn overtuigd van de discriminatie binnen de Nederlandse rechtspraak. In de wo-opgeleide groep vertelt Laïla dat zij zich 'de laatste tijd wat verdiept' heeft in het onderwerp. Ze verhaalt over twee vechtpartijen, één waarbij Somalische jongeren aanwezig waren en één waarbij 'een groep Nederlandse witte jongens' betrokken waren. De uitkomst was 'voor dezelfde rechter, twee aparte vechtpartijen, twee aparte achtergronden en twee aparte uitspraken'. De Somalische jongens, zo herinnert ze zich, kregen 'zes maanden' celstraf om vervolgens 'ergens blaadjes te gaan prikken', 'terwijl de Nederlandse jongens zijn vrijgesproken'. Anderen wijzen erop dat dit soort discriminatie niet uitsluitend gaat over individuele rechters, maar zit ingebakken in het gehele rechtssysteem. Zo geeft Idriss aan dat het recht zelf bepaalde groepen, in dit geval islamitische burgers, achterstelt. Hij stelt: 'Corrigeer me als ik het fout heb, maar volgens mij is antisemitisme strafbaar, maar anti-islamisme of wat dan ook, is niet strafbaar. Dus daar denk ik van: dat is scheef.'[35]

Verder valt op dat deelnemers in hun reflecties geen onderscheid maken tussen de verschillende instanties van rechtshandhaving. Rechtspraak, politie en andere ordehandhavers zoals boa's en beveiligers zijn voor hen allemaal overheidsinstanties die mensen zoals zij als tweederangsburgers zullen behandelen, met name door etnisch te profileren. Op verschillende momenten wijzen deelnemers daarbij op het systemische karakter, waartegen mensen zoals zij weinig kunnen beginnen. Zo geeft Bouchra met gevoel voor understatement aan dat ze 'benieuwd' is wat de toekomst zal brengen voor de 'twee zoontjes met een Marokkaans-Turkse achtergrond' uit haar familie. Ze voegt eraan toe dat mensen uit haar schoonfamilie bij de politie werken, maar dat 'zelfs zij worden gediscrimineerd'. Met andere woorden: als er binnen de instituties al wordt gediscrimineerd, dan zullen burgers daarbuiten niet minder gediscrimineerd worden. Op dat punt brengt Bryan de lessen van zijn vader in herinnering:

> 'Mijn vader heeft ook altijd gezegd van: "Bryan, je hebt een kleur. Jij gaat onheus behandeld worden. [...] Zorg ervoor dat als de politie komt, dan geef je meteen je ID, je doet niet moeilijk, je gaat niet twintig vragen stellen." Zo ga ik ook door het leven. Als de politie naar me toe komt: "Alsjeblieft." Ik stel geen vragen, vraag niet waarom wel, waarom niet. "Goed genoeg, dankjewel. Fijne dag, meneer."' (Amsterdam, mbo-groep)

Emre, een 21-jarige taxichauffeur met Turkse wortels, onderschrijft dit beeld met persoonlijke ervaringen. 'Ik ben vorig jaar 43 keer aangehouden', vertelt hij. 'Ja man, dus voor mij is het wel genoeg.' Hierop reageren Bryan en Deniz direct met de opmerking 'accepteer het', waarna Emre antwoordt: 'Ik zeg je eerlijk, ik ben nu pas aan het leren om mijn mond dicht te houden.' John beschrijft dergelijke interacties als een

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00:01 UUR

35 Daarnaast verwijst Soufyan naar een nieuwsbericht over vrouwen 'binnen het corps van de rechters' die 'veel minder worden betaald' dan hun mannelijke collega's (dit bericht betreft het onderzoek van het College voor de Rechten van de Mens (2026) dat uitkwam vlak voordat we de focusgroepen hielden). Deze achterstelling tussen rechters onderling loopt in zijn ogen parallel met achterstelling van sommige bevolkingsgroepen door rechters, waarbij het in de woorden van Soufyan 'mensen met kleur' zijn die 'een paar streepjes achter hebben'.

'machtsspelletje', waarbij agenten, boa's of beveiligers hun bevoegdheden afhankelijk van de persoon tegenover zich strenger of juist coulanter inzetten. De les die deelnemers uit dit soort situaties trekken, is dat zij in contacten met de overheid op hun hoede moeten zijn. Gesterkt door hun eigen ervaringen en die van naasten en bekenden verwachten zij dat mensen zoals zijzelf minder gunstig worden behandeld dan Nederlanders zonder migratieachtergrond.

Omgekeerde ervaren achterstelling op basis van huidskleur

In de ogen van mbo-geschoolde focusgroepdeelnemers zonder migratieachtergrond is de situatie precies omgekeerd: juist witte Nederlanders zouden volgens hen worden achtergesteld. Daarbij speelt volgens betrokkenen mee dat rechters (evenals politieagenten en politici) zich laten leiden door maatschappelijke druk en daarom een coulante houding aannemen bij groepen die dat niet verdienen. Ingrid vertolkt dit veronderstelde gebrek aan objectiviteit door te stellen:

> 'Nou, de buitenlanders krijgen hier echt wel een pluim hoor. Als je hier iets hebt gedaan als Nederlander, word je onderhand zwaarder bestraft dan wanneer je donker bent, want dan zijn het racisten. Ja! [...] Daar zijn [rechters] gevoelig voor. Dus op het moment dat er iets met een donkere man of vrouw gebeurt... misschien zijn ze daar ook wel bang voor, dat ze dan half Nederland of weet ik het [over zich heen krijgen]. Ik denk toch dat die een streepje voor hebben, want er wordt wel meteen gezegd: "Ja, je zet mij achter bij een Nederlander".' (Den Bosch, mbo-groep)

Op soortgelijke wijze weet Piet, een 64-jarige mantelzorger in de WIA, zeker dat 'mensen uit bepaalde wijken worden ontzien'. Hij legt uit dat als hij wordt 'gepakt in de winkel' vanwege diefstal hij '180 euro' moet 'afrekenen', maar dat anderen wegkomen met een waarschuwing omdat 'ze al in [een] kwetsbare wijk' wonen. Hij krijgt bijval in deze veronderstelling van meerdere gespreksgenoten, waarbij Joke opmerkt dat rechters denken dat ze 'moeten voorkomen dat het gaat exploderen' en dan denken: 'we [laten] ze dan maar'. Ingrid stelt bovendien dat het voor de politie en handhaving niet veel anders is. Ook die treden niet op tegen 'Marokkaanse mensen in een of andere witte sportwagen' die 'vol gas' door de stad rijden vanwege de angst dat 'het' gaat 'escaleren', maar ondertussen wel 'blanke jongens op een fiets' staande houden in een 'straatje' waar je niet mag fietsen.

Net als bij de focusgroepdeelnemers in Amsterdam (met name de mbo-opgeleiden) zien we zo ook hier dat er weinig tot geen onderscheid wordt gemaakt tussen verschillende overheidsinstituties. Gesprekken over de rechtspraak gaan al snel over in gesprekken over de politie, politiek of zelfs uitvoeringsinstanties. Het beeld dat mbo-geschoolde deelnemers met en zonder migratieachtergrond schetsen is dat de rechtspraak onderdeel is van de overheid en daardoor ook weinig rechtvaardig is voor mensen zoals zijzelf. Dit levert verwijfeling op over de betrouwbaarheid van de rechtspraak, zoals bij monde van de 81-jarige Jan, die zich afvraagt hoe 'het mogelijk [is] dat een rechter in Leeuwarden over een bepaald onderwerp zegt van: "Straf: 7 jaar" en hetzelfde feit doet zich voor in Maastricht en die zegt: "O, maar eens even kijken, we doen het maar een jaartje".' 'Er is', zo concludeert hij gefrustreerd, 'zo'n onrecht in het recht. Er is geen recht in Nederland.' Zoals we in de volgende paragraaf zullen zien, is dit institutionele wantrouwen onder mbo-geschoolden niet beperkt tot de rechtspraak, maar omvat het ook hun beelden van de politiek.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

7 Politieke vertegenwoordiging

Het vijfde en laatste thema dat we in dit bericht bespreken, gaat over vertegenwoordiging door de politiek. Meer specifiek gaan we hierbij in op de vraag in hoeverre en hoe mensen ervaren dat mensen zoals zijzelf, in vergelijking met andere groepen, achtergesteld dan wel in het voordeel zijn als het gaat om

de vertegenwoordiging door politici in Den Haag.[36] We zagen in figuur 1 (paragraaf 2) dat 28% van de Nederlanders van mening is dat mensen zoals zij zich in meer of mindere mate achtergesteld voelen als het om deze vertegenwoordiging gaat. Verder geeft 15% aan enigszins of sterk in het voordeel te zijn, neemt 44% daarover een middenpositie in en zegt 13% het niet te weten. Deze cijfers sluiten aan op eerdere SCP-bevindingen over zorgen van mensen over de politiek (COB 2026|2 – de stemming) en de onvrede dat politici onvoldoende naar mensen luisteren en niet weten wat er leeft (COB 2024|2).[37] We zien bijvoorbeeld dat een substantieel deel van de mensen zich niet gehoord voelt door politiek Den Haag.[38]

Ook hier zien we dat de scherpste gevoelens van achterstelling lopen langs opleidingslijnen, politieke voorkeur en etnisch-culturele herkomst. Want waar wo-opgeleiden zich het minst achtergesteld voelen (zie bijlage B, tabel B5) en het vaakst aangeven dat zij in het voordeel zijn bij de vertegenwoordiging door politici in Den Haag (32%), daar denkt slechts 10% van de mensen met een mbo-diploma in het voordeel te zijn. Aanhangers van rechtse partijen JA21, PVV en FVD rapporteren het vaakst dat zij zich achtergesteld voelen. Nederlanders zonder migratieachtergrond ervaren vaker dat zij in het voordeel zijn (18%), dan mensen met een tweede en eerste generatie migratieachtergrond (resp. 9% en 5%). Deze bevindingen komen sterk overeen met de bevindingen uit de focusgroepen en antwoorden op de open enquêtevragen, zoals we hieronder meer in detail zullen zien.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Bevoordeeld in de vertegenwoordiging door de politiek

Mensen die denken in het *voordeel* te zijn bij de vertegenwoordiging door nationale politici beschrijven zichzelf vaak in termen die hun dominante positie in de samenleving reflecteren, zo blijkt uit de antwoorden van de open enquêtevragen. Net als in andere domeinen zien we identificaties als 'blanke' of 'witte Nederlander', 'onderdeel van de dominante cultuur' en 'geboren in Nederland'. Deze gaan gepaard met een bewustzijn van sociaaleconomische verhoudingen, waarbij mensen verwijzen naar hun 'hogere' opleiding en 'bovengemiddeld' inkomen. Dit strookt met de focusgroepen, waar ervaren voordeel in politieke vertegenwoordiging alleen werd genoemd in de wo-opgeleide groep zonder migratieachtergrond. Op de vraag of deze deelnemers het gevoel hebben dat zij goed worden vertegenwoordigd door politici, klinkt een breed gedragen 'ja' (terwijl niemand hier negatief op antwoordt). Jetske, die 'het gevoel' heeft dat ze 'goed vertegenwoordigd wordt', zegt daarover: 'Ik word goed vertegenwoordigd door de partij waar ik op gestemd heb. Ja, niet door andere partijen, maar daar heb ik niet op gestemd.' Berend, de 60-jarige actuaris, ziet de situatie nog gunstiger: 'Ik word goed vertegenwoordigd door de partij waarop ik gestemd heb en mijn financiële belangen worden door de oppositie vertegenwoordigd. Best of both worlds.'

Desondanks zijn wo-opgeleide focusgroepdeelnemers zonder migratieachtergrond zich ervan bewust dat de situatie niet even positief is voor iedereen in Nederland. Wat die achtergestelde posities betreft, gaan hun gedachten vooral uit naar mensen die 'arm' of 'zorgbehoevend' zijn, 'een migratieachtergrond' hebben of 'een afstand kennen tot de arbeidsmarkt'. In afgekorte vorm stelt Dick dat het gaat om wat in Duitsland de 'vijf A's' worden genoemd, namelijk de 'Armen, Alten, Arbeitslosen, Ausländer und Aus zu

36 In COB 2024|2 werd deelnemers gevraagd om aan te geven of ze vinden dat de Tweede Kamer te veel of te weinig opkomt voor de belangen van een hele lijst met groepen (langs allerlei dimensies, zoals sociaaleconomische status, regio, cultureel-etnische herkomst). Bij de vraag of er voldoende wordt opgekomen voor belangen van mensen zoals zij vroegen we ze 'mensen zoals ik' toe te lichten, evenals 'welke belangen minder goed meetellen'. In dit bericht bouwen we daarop voort en maken we een onderscheid tussen de omschrijving van 'mensen zoals jij' voor mensen met ervaren achterstelling en met ervaren voordeel. Ook vragen we mensen te omschrijven welke groep mensen volgens hen (desondanks meer) in het voordeel is (volgens mensen die zich achtergesteld voelen) en welke groep achtergesteld wordt (volgens mensen die zich in voordeel voelen).

37 Van de groep mensen die aangeeft zich achtergesteld te voelen bij de vertegenwoordiging door de politiek, vinden de meesten dat ook oneerlijk (80%). Ruim een derde (37%) oordeelt dat de situatie van voordeel eerlijk is, dat is veel minder dan we zagen bij rechtspraak (61%). Een kwart vindt hun voordeel oneerlijk.

38 Zo denkt 47% dat mensen zoals zij geen enkele invloed hebben op wat de regering doet, en geeft 42% aan dat Kamerleden en ministers weinig geven om wat mensen zoals zij denken. 31% vindt dat de overheid onvoldoende doet voor mensen zoals zij. Nog niet de helft (48%) geeft de regering een 6 of hoger voor vertrouwen, zie de SCP-brede enquête Nederland in Beeld, wintermeting (november 2025-februari 2026).

bildenen' (ofwel studenten en jongeren). In de ogen van deze focusgroepdeelnemers voelen veel van deze mensen zich politiek achtergesteld omdat ze, vanwege een lage taalvaardigheid, onvoldoende kennis hebben van het politieke systeem. Zo denkt Tom, een gepensioneerde onderzoeker, dat 'mensen die weinig ruimte krijgen om gehoord te worden [...] misschien zelf moeilijk in staat zijn om hun mening naar voren te brengen'. Bovendien zullen ze 'zich weinig vertegenwoordigd voelen', omdat ze niet goed weten 'wat er binnen de politiek speelt'. Karlijn vult aan dat mensen 'die de taal wat minder machtig zijn' of 'vanwege het opleidingsniveau' problemen hebben om het journaal of hoe 'er wordt gesproken in de politiek' te begrijpen, en dus niet weten 'wat er leeft'. Ze put daarbij uit haar vrijwilligerswerk. Als Taalmaatje werd haar duidelijk hoeveel moeite het interpreteren en begrijpen van het stemproces tijdens verkiezingen kost voor mensen die de taal niet machtig zijn. Jetske voegt daar een meer structurele verklaring aan toe. Zij vermoedt dat mensen die 'laaggeletterd' zijn en vooral arbeidsmigranten, hoewel ze in haar ogen wel 'deel uit maken van de maatschappij', niet volledig 'worden geaccepteerd in de maatschappij' en daarom 'misschien niet helemaal op die manier weerspiegeld worden' in de politiek.

Tegelijkertijd, zoals we in de vorige paragraaf over rechtspraak ook al zagen, doet dit besef van ongelijke politieke vertegenwoordiging geen afbreuk aan hun institutionele vertrouwen. Berend maakt de vergelijking tussen rechters en politici eigenhandig: net zoals hij gelooft dat rechters niet objectief kunnen zijn, maar dat wel 'allemaal heel erg proberen', ziet hij ook bij politici een welwillendheid om niet alleen oog te hebben voor de belangen van mensen in bevoorrechte posities, hoe moeilijk dat ook is:

> '[J]e ziet in de Tweede Kamer ook diezelfde bias, van dat de hoogopgeleide witte mannen daar oververtegenwoordigd zijn, die daar, net als de rechters, hun best doen om neutraal te zijn, maar inderdaad stukken missen en sommige groepen dan minder aan bod komen.' (Den Bosch, wo-groep)

Deze overlap tussen vertrouwen in rechters en vertrouwen in politici is niet toevallig, maar illustreert dat verschillende vormen van institutioneel vertrouwen (en wantrouwen), of dit nou rechterlijk, ambtelijk of politiek is, vaak samengaan.[39]

Ervaren achterstelling door en afstand tot de politiek

Nederlanders die zich qua politieke vertegenwoordiging niet in het voordeel, maar juist achtergesteld voelen of een middenpositie innemen, beschrijven zichzelf op het eerste gezicht in bescheiden termen, zo blijkt uit de antwoorden op de open enquêtevragen. Naast beschrijvingen van precaire leef-situaties, zoals werkloosheid of zorgbehoevendheid, typeren ze zichzelf bijvoorbeeld als 'gewoon', 'gemiddeld', 'middenmoot', 'Jan Modaal', 'jan doorsnee', 'niet opvallend' en 'behorende tot de ruime meerderheid' (vgl. COB 2024|2). Ook noemen ze vaak persoonskenmerken waarmee zij hun eigen beschaafdheid benadrukken (cf. Van 't Hul en Kuschel 2025). Het gaat dan om termen als netjes, betrokken, weloverwogen, redelijk en plichtsgetrouw. Ze benadrukken ook in positieve zin hun productieve bijdrage aan de samenleving met woorden als (hard)werkend, werkende middenklasse, (geschoolde) arbeider, hardwerkende Nederlander en zelfs 'melkkoe van de staat'.[40]

Die nadruk op bescheidenheid, gewoonheid en beschaafdheid fungeert niet alleen als sociale maar ook als politiek-morele zelfpositionering. Die positionering past binnen het drieledige politiek-maatschappelijke wereldbeeld dat we, meer of minder impliciet, al eerder tegenkwamen bij de groepsgesprekken (vooral bij wonen, cultuur en tradities, en rechtspraak). Daarin presenteren vooral mbo-opgeleiden zonder migratieachtergrond zichzelf als deugdzaam maar achtergesteld, terwijl politieke en institutionele elites

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

39 Zie COB 2021|2 (kader 1.2) voor opleidingsverschillen in politiek vertrouwen en Dekker en Van der Meer (2009).

40 Ook in COB 2024|2 zagen we die termen in toelichtingen: middeninkomens, (hard)werkende mensen, belastingbetalers, mensen die zich aan de regels houden worden volgens hen niet door de politiek gezien.

andere groepen zouden voortrekken.[41] Bij dat laatste denken respondenten in onze enquête vooral aan 'gelukszoekers', 'asielzoekers' en in een enkel geval aan mensen met een 'Europese achtergrond'.[42]

Dit gevoel, dat politici zich niet werkelijk bezighouden met mensen zoals zij, maar wel met ándere bevolkingsgroepen, staat bij veel mbo-geschoolde focusgroepdeelnemers zonder migratieachtergrond centraal in hun ervaren politieke achterstelling. Het volgende fragment uit het groepsgesprek illustreert de morele redeneerlijn die daarachter schuilgaat, waarbij de gepensioneerde weduwnaar Roel het hoogste woord voert:

> Ingrid: '…maar toch leven we nog in een land, waar we eigenlijk allemaal geen honger hoeven te hebben.' […]
> Roel: 'We hoeven geen honger te hebben, maar al het geld gaat wel naar degene die allemaal binnenkomen.'
> Jan: 'Het [geld] gaat gewoon naar de regering. Dat is het ergste. Die mensen die van armoe hierheen komen, die mogen van mij gerust een normaal leven leiden, zonder angst en zonder… Maar dat de regering gewoon van [elk] litertje benzine gewoon € 1,38 in de kontzak [steekt], dáár zit het bij mij in.'
> Roel: 'Dat hebben ze nodig voor diegenen die binnenkomen. […] Wij worden achtergesteld.'
> Interviewer: 'Wie zijn 'wij'?'
> Roel: 'De Nederlanders. […] Want die anderen, die krijgen alles. Die lopen met de duurste telefoons. Allemaal merkkleding hebben ze aan. Het zijn… Het gros is… Ik woon achter asielzoekers, daar heb ik compassie mee, maar niet met de gelukzoekers. Meer dan 80% wat er binnenkomt zijn gelukzoekers. Dat zijn allemaal jongemannen, komen allemaal naar hier en dat zijn allemaal gelukzoekers. Want als jij je vrouw en jouw kinderen achterlaat, in een oorlog laat bijvoorbeeld, dat klopt niet. Dus dat zijn voor mij allemaal gelukzoekers. […] Die regering, al ons belastinggeld gaat daar naartoe.' (Den Bosch, mbo-groep)

Daar waar 'echte' vluchtelingen kunnen rekenen op een zeker medeleven, blijkt uit dit fragment dat de frustratie van mbo-opgeleiden zonder migratieachtergrond, net als bij de thema's huisvesting en cultuur en tradities, vooral gericht is op besluitvormers in Den Haag. Politiek en overheid vallen in die redenering grotendeels samen. Beide worden gezien als actoren die zich inzetten voor groepen die, in de ogen van de deelnemers, geen recht hebben op of in ieder geval geen prioriteit zouden moeten krijgen bij de bescherming en voorzieningen van de Nederlandse staat.

> Sandra: 'Ja, wij vallen nu eigenlijk de asielzoekers aan, maar…'
> Ingrid: 'Niet per se hoor, niet per se.'
> Sandra: 'Nee, maar even degenen die dan binnenkomen.'
> Mieke: 'Die zijn het probleem niet, dat zijn de hulpverleners.'
> Sandra: 'Het is de overheid die…'
> Joke: 'Het is de overheid die het probleem maakt.'
> Sandra: 'We nemen dus…'
> Interviewer: 'Het is de overheid die het probleem veroorzaakt, zeg je?'
> Sandra: 'Die geeft hun dat. Die asielzoekers, ja sorry, maar als ik dat zou zijn, dan zou ik ook ja zeggen. Er is geen Nederlander inderdaad, als je een uitnodiging krijgt…'
> Jan: 'Het onrecht dat gedaan wordt, dat is een probleem.'
> Ingrid: 'Komen we toch weer uit op het kabinet hè.' (Den Bosch, mbo-groep)

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

41 Op haar beurt sluit dit beeld onder burgers aan op een *nativistisch* discours van politici, waarin een beroep op het 'gewone' en 'normale' wordt gebruikt om een grens te trekken tussen enerzijds de nationale groep van respectabele burgers en anderzijds de buitenstaanders bestaande uit etnische minderheden en politieke elites (Hurenkamp en Duyvendak 2022).

42 Daarnaast noemen respondenten die zich in de vertegenwoordiging door politici *niet* in het voordeel voelen, dat vooral invloedrijk[e] lobbyisten, rijke mensen en hogeropgeleiden in het voordeel zijn.

De focusgroepdeelnemers verbinden de ervaren afstand tot de politiek in het gesprek ook aan verschillende leefwerelden. Ze stellen politici voor als een sociale groep die, in tegenstelling tot de deelnemers, de gevolgen van hun beleid niet eigenhandig ondervindt. Zo vraagt Joke zich af waarom er een AZC geplaatst moet worden bij een lokaal treinstation, waar 'genoeg jonge meiden naar buiten komen', inclusief haar dochter die daar wel eens 'met de trein 's avonds uit school vandaan' komt. In plaats van deze locatie ziet zij een veel passender alternatief: 'Zet een AZC of een opvangcentrum bij [...] wat er in het kabinet zit om de hoek van de deur!', stelt ze. 'Ze [hebben] joekels van tuinen, daar kan makkelijk een AZC'tje geplaatst worden.' Om hieraan toe te voegen: 'Waarom niet bij zo'n politicus achter in z'n tuin? Die heeft tóch beveiliging.' Volgens deze redenering worden de gevolgen van beleid afgewenteld op gewone burgers, terwijl degenen die de besluiten nemen buiten schot blijven.

Bovendien, zo illustreert de overweging van Joke, worden politici aan de macht gezien als onderdeel van een andere, welgestelde sociale klasse, met 'joekels van tuinen', privébeveiliging en daarmee ook bewegend in een andere wereld. Daardoor weten ze, in de woorden van Roel, 'niet wat er in de samenleving gebeurt' (zie tevens Noordzij et al. 2021). 'Misschien', zo suggereert Ingrid, 'moeten ze allemaal eens een keer met ons meedraaien in ons dagelijks leven, met ons werk, alles wat erbij komt kijken.' Als Rob Jetten eens met haar man, die stratenmaker is, mee zou lopen, zo voegt ze daaraan toe, denkt ze 'dat hij na twee dagen op z'n tandvlees loopt. Ja, dat weet ik wel zeker'. In de ogen van de deelnemers verhindert deze sociale afstand politici om werkelijk zicht te hebben op de leefwereld van hardwerkende Nederlanders: juist omdat zij tot een andere sociale klasse zouden behoren, kunnen ze niet begrijpen wat er onder 'gewone' mensen leeft en welk effect beleid op hun dagelijks leven heeft.

Nederlanders met een migratieachtergrond: politiek is er niet voor groepen zoals wij

Interessant genoeg blijkt er in ervaren achterstelling bij dit thema, wederom, een duidelijke overlap te bestaan tussen Nederlandse mbo-geschoolden met en zonder migratieachtergrond. Om te beginnen is er in beide gevallen een breed gedragen pessimisme over de vraag of de bereidheid en wil van politici om problemen in het land op te lossen. Zo verzucht John dat je hoog of laag kunt springen, maar de premier heeft in zijn ogen toch geen oor voor racisme, vooroordelen en etnisch profileren, dit terwijl 'iedereen weet' dat het bestaat. 'Ik zeg je eerlijk', concludeert hij daarom over de politiek, 'ik ben niet tevreden. Totaal niet, helemaal niet, nee hoor.' In plaats van zich te richten op de noden van de eigen bevolking, zouden politici, ook volgens de mbo-geschoolde focusgroepdeelnemers met een migratieachtergrond, wel aandacht hebben voor 'niet-Nederlandse' groepen. Zoals Amanda het verwoordde, zouden zij een 'tunnelvisie' hebben op het buitenland en zich 'niet met de Nederlanders bezig[houden]':

> '[I]k denk dat ze op dit moment alleen maar bezig zijn met ons geld dat ze aan Amerika hebben gegeven, dat het lekker naar Oekraïne moet. Dat is eigenlijk het enige wat ik qua politiek hoor de laatste maanden, en daar hangt ons leven, ons Nederlanders, hangt daar helemaal vanaf.' (Amsterdam, mbo-groep)

Deze reflecties illustreren wederom een drieledig politiek wereldbeeld, dat niet alleen in deze groep naar voren komt, maar ook centraal staat in de ervaren politieke achterstelling van mbo-geschoolden zonder migratieachtergrond. Ook de groep mbo-geschoolden met een migratieachtergrond stelt de politiek voor als een actor die haar aandacht en middelen richt op andere groepen in plaats van op 'Nederlanders'. Opvallend is echter dat deze laatste categorie van 'eigen mensen' in de focusgroep met mbo-opgeleide deelnemers met een migratieachtergrond op een meer 'inclusieve' manier wordt omschreven, net zoals we eerder zagen bij het thema huisvesting (zie ook Kunst et al. 2025). Bryan maakt bijvoorbeeld onderscheid tussen 'de Nederlander' en 'de rest', waarbij hij Nederlanderschap definieert als 'gewoon het Nederlands paspoort, je woont en werkt hier. Letterlijk iedereen die hier is'. Juist deze groep wordt in zijn ogen door de politiek tekortgedaan: 'Je werkt hard, je doet van alles en nog wat, je kind komt op nummer 50, de rest van de wereld krijgt alles.'

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Tegelijkertijd blijkt dat politieke percepties van mbo-opgeleiden met een migratieachtergrond doorgaans niet gepaard gaan met een sterke politieke betrokkenheid.[43] Verschillende deelnemers geven aan de politiek nauwelijks te volgen of zich er eenvoudigweg niet voor te interesseren. Zo stelt Franklin: 'Ik hou me eigenlijk helemaal niet bezig met de politiek.' En Bouchra merkt op: 'Ik heb niks met de politiek.' In deze gevallen lijkt politieke afstand dan ook minder een uitdrukking te zijn van ervaren groepsachterstelling, dan van een bredere desinteresse in de formele politieke arena. Sterker nog, in de ogen van Bouchra hoeft er zelfs geen politieke vertegenwoordiging te zijn voor de groep in Nederland waar zij zich sterk mee identificeert, namelijk moslims: 'Er hoeft niet een bepaalde groep voor ons te praten. Dat doet de imam van de moskee wel. Ja, toch?'

Deze politieke interesse is veel manifester aanwezig onder de wo-geschoolde respondenten met een migratieachtergrond. Daarbij worden politieke ontwikkelingen op een meer afstandelijke, beschouwende manier geduid. Zo maakt Jaya zich ernstige zorgen over wat hij 'het verrechtsen' van Nederland noemt. Nu 'politiek links bijna weggevaagd is', is er in zijn ogen een 'disbalans' ontstaan. 'In plaats van te verbinden', wordt de samenleving volgens hem ontwricht, doordat 'de rechts-denkenden en de mensen die minder affiniteit hebben met mensen van een buitenlandse afkomst' een steeds grotere stempel drukken op het land. Tegelijkertijd krijgen dergelijke abstracte beschouwingen soms een sterk persoonlijke lading. Idriss, een IT-auditor bij financiële instellingen, die Marokkaanse wortels heeft en lange tijd in Latijns-Amerika werkte, zegt bijvoorbeeld weleens te overwegen om Nederland te verlaten. Volgens hem is de Nederlandse politiek te veel gefixeerd op thema's die hij omschrijft als 'echt niet nodig', waardoor we onszelf 'aan het ingraven zijn'.

> 'Ik vraag me soms af of dit het land is waar ik eigenlijk wil blijven. Nederland wordt echt piepklein als je naar het buitenland gaat. De onderwerpen die je hier hebt, dat heb je daar nooit. Daar zijn andere problemen en hier wordt ingezoomd op [...] het vasten, de pauze, dat soort zaken. Dat moet je toch niet hebben als onderwerp? Daar ga je toch niet bij stilstaan? Ik vind het een beetje schandalig eigenlijk, gewoon zielig als andere politici naar Nederland kijken, van: dit is toch geen politiek bedrijven?' (Amsterdam, wo-groep)

Daar waar politici te veel aandacht zouden hebben voor futiele onderwerpen, zouden zij, net als voor wo-geschoolde focusgroepdeelnemers zonder migratieachtergrond, te weinig oog hebben voor groepen die arm of zorgbehoevend zijn. 'De eerste groep die in mij opkomt,' aldus Zeyneb als het gaat om politieke ondervertegenwoordiging, 'zijn toch weer die vluchtelingen, statushouders, de minder fortuinlijken in een land als Nederland.' Al moet ze 'ook denken aan de mensen die slachtoffer zijn geworden van de kinderopvangtoeslag-affaire'. Ze veronderstelt dat als die groep 'beter vertegenwoordigd was' in de politiek, de affaire 'misschien nooit zou zijn gebeurd'.

Overigens zijn Zeyneb en andere deelnemers uit de Amsterdamse wo-groep niet per se van mening dat uitsluitend Nederlanders met een migratieachtergrond politiek worden achtergesteld. Zo denkt Soufyan aan mensen in Groningen die al 'zo lang wachten op geld' en aan Jan Modaal, ofwel de mensen 'met een redelijk stel hersenen, die gewoon aan het werk zijn'. In meer algemene zin stelt Shanaya, een 34-jarige communicatie- en beleidsmanager, dat sinds 'Rutte aan de macht' kwam de 'betrokkenheid en het gevoel met de burgers er bijna niet meer is'. In haar verdere reflectie verbindt zij dit gevoel van politieke vervreemding aan afnemende electorale participatie. Volgens Shanaya stemmen veel mensen in haar omgeving niet meer of brengen zij een blanco stem uit, omdat politici eenvoudigweg 'niet luisteren'. Daarbij verwijst zij naar haar eigen ervaring dat politieke beloften na de verkiezingen verdwijnen in formatieonderhandelingen:

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

43 In de focusgroep met mbo-geschoolden zonder migratieachtergrond kwam de mate van politieke betrokkenheid (groot dan wel klein) niet ter sprake. Wel laat een omvangrijke literatuur zien dat politieke interesse en kennis sterk samenhangt met iemands opleidingsniveau (zie bijv. Bovens en Wille 2025; Delli Carpini en Keeter 1996; Gaxie 1978).

> 'Maar het ergste is nog, waarom mensen, tenminste de meeste die ik ken, niet stemmen of een blanco stem geven: ze luisteren niet. Alles verdwijnt in de Catshuis-gesprekken en de formatiegesprekken. Ik heb op bepaalde partijen gestemd, op bepaalde punten, alles is verdwenen. En dat gebeurt vaker: gemeenteoverheid, provincie, Europese verkiezingen. Je hebt geen waarde meer als burger en dat is wel eens jammer om te zien.' (Amsterdam, wo-groep)

Net als onder de mbo-opgeleide focusgroepdeelnemers staat bij haar onvrede het bredere gevoel centraal dat de politiek niet ontvankelijk is voor de zorgen van gewone burgers. Daarmee illustreert dit fragment dat dergelijk politiek pessimisme niet beperkt blijft tot één opleidingsgroep, maar ook voorkomt onder academisch geschoolde Nederlanders met een migratieachtergrond (zie ook Dagevos en Vermeulen 2024).

Nu we de overeenkomsten en verschillen tussen bevolkingsgroepen in de bovenstaande paragrafen per thema hebben geanalyseerd, zullen we hieronder nagaan wat deze soms uiteenlopende, soms overlappende belevingswerelden, groepsidentificaties en morele overwegingen betekenen voor de manier waarop we in Nederland met elkaar samenleven.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

8 Slot

In dit bericht lieten we voor economische, culturele en politiek-rechtsstatelijke domeinen zien in hoeverre mensen zich achtergesteld of bevoordeeld voelen, tot welke groepen ze zichzelf rekenen en welke groepen volgens hen in het voordeel of juist achtergesteld zijn. Ook onderzochten we wat hun morele redeneringen zijn over de (on)rechtvaardigheid van hun positie. In deze slotparagraaf blikken we terug op de resultaten en bespreken we wat deze bevindingen kunnen betekenen voor de onderlinge verhoudingen tussen Nederlanders, en voor hun verhouding tot de overheid.

De meeste mensen voelen zich niet achtergesteld...

Hoewel het maatschappelijke debat over boze en bezorgde burgers vaak draait om ervaren achterstelling, laat ons onderzoek zien dat de meeste Nederlanders zich niet achtergesteld voelen. Voor alle onderzochte thema's geldt dat de grootste groep zich noch achtergesteld, noch in het voordeel voelt. Ook ervaart een aanzienlijke groep op de verschillende thema's dat ze in het voordeel zijn.[44] Het is belangrijk om ook deze kant van het verhaal in het maatschappelijke debat mee te nemen, omdat alleen een focus op achterstelling een te eenzijdig beeld geeft van hoe Nederlanders hun maatschappelijke positie ervaren. Dat neemt overigens niet weg dat een aanzienlijke groep Nederlanders zich achtergesteld voelt op het gebied van wonen en politieke vertegenwoordiging. En dat zijn juist de twee thema's waarover op dit moment veel maatschappelijke zorgen bestaan.

... maar ervaren achterstelling verdient wel onze aandacht

Ervaren achterstelling verdient dan ook onze aandacht. Uit ons onderzoek blijkt dat een substantiële groep Nederlanders achterstelling op meerdere domeinen tegelijk ervaart en van mening is dat andere groepen ten onrechte worden voorgetrokken. Mensen met een opleiding t/m mbo en mensen met een migratieachtergrond zijn in deze groep oververtegenwoordigd. Daarmee zien we een overlap in wat wij *ervaren* en *feitelijke* achterstelling noemen: mensen die het gevoel hebben dat ze vaak aan het kortste eind trekken, bevinden zich ook vaker in een minder gunstige positie op bijvoorbeeld de woning- of

44 Dit sluit aan bij de inmiddels beroemde SCP-zinsnede 'met mij gaat het goed, maar met ons gaat het slecht', waarmee Nederlanders aangeven tevredener te zijn over hun eigen leven dan over de richting van Nederland als geheel. Veel mensen erkennen dat zij zich in een bevoorrechte positie bevinden en zijn zich ervan bewust dat Nederland een welvarend land is waarin mensen het relatief goed hebben (COB 2024|1).

arbeidsmarkt. Ook hebben zij vaker te maken met andere achterstanden, zoals een lager inkomen, een minder goed netwerk, of een minder goede gezondheid. Door deze duidelijke samenhang tussen feitelijke achterstanden enerzijds en als onterecht ervaren groepsachterstelling anderzijds, blijft het verkleinen van deze achterstanden een belangrijke beleidsopgave (zie Vrooman et al. 2023).

Gedeelde morele overwegingen onder mbo-opgeleiden...

Het belang van zowel opleiding als etnische achtergrond in ervaren achterstelling laat zien dat het begrip 'bezorgde burger' een bredere invulling verdient dan we nu zien in het publieke en politieke debat (zie ook El Hamidi 2026).[45] Een van de belangrijkste inzichten in dit bericht is namelijk dat mbo-opgeleiden, zowel met als zonder migratieachtergrond, opvallend vergelijkbare opvattingen hebben over ervaren groepsachterstelling. We zien hier een wereldbeeld waarin competitie om schaarse middelen en aandacht veel centraler staat dan in het wereldbeeld van wo-opgeleiden (zie ook Spruyt 2014). Zo draait ervaren achterstelling bij het thema wonen voor mbo-geschoolde focusgroepdeelnemers om het (voor hen vanzelfsprekende) idee dat politiek en overheid in tijden van schaarste de eigen mensen eerst aan onderdak moeten helpen, en dan pas nieuwkomers. Op soortgelijke wijze zijn mbo-geschoolde deelnemers van mening dat politici wel buitensporige aandacht hebben voor, en belastinggeld geven aan, nieuwkomers en andere landen, maar er niet zijn voor de eigen bevolking. Dit ervaren gebrek aan erkenning komt ook naar voren bij de andere thema's. Bij werk gaat het dan om de maatschappelijke miskenning van inzet en kwaliteiten. Bij de ruimte voor gebruiken en tradities gaat het om de ervaring dat de eigen culturele positie ondergeschikt is aan die van andere groepen. En ten slotte ervaren mbo-opgeleiden met én zonder migratieachtergrond bij het thema rechtspraak dat andere groepen een voorkeursbehandeling krijgen.

... maar ook gespiegelde ervaringen vanwege etnisch-culturele achtergrond

Bovenstaande bevindingen kunnen de indruk wekken dat opleiding zo belangrijk is voor ervaren achterstelling dat etnisch-culturele kenmerken irrelevant zijn. Dat is niet het geval. Zo zien we dat mbo-opgeleiden met een migratieachtergrond achterstelling en uitsluiting vaak ervaren in de vorm van discriminatie op basis van (uiterlijke) persoonskenmerken. Mbo-opgeleiden zonder migratieachtergrond, daarentegen, ervaren onrechtvaardigheid meestal op basis van hun nationale identiteit. Ook voelen mbo-opgeleiden met en zonder migratieachtergrond zich soms achtergesteld ten opzichte van elkaar. Dergelijke gespiegelde ervaringen, langs etnische lijnen, zijn het duidelijkst zichtbaar binnen het thema rechtspraak. In de ogen van mbo-geschoolde focusgroepdeelnemers zonder migratieachtergrond worden witte Nederlanders door rechters achtergesteld ten opzichte van mensen met een migratieachtergrond. Deelnemers met een migratieachtergrond ervaren juist discriminatie op basis van hun herkomst ten opzichte van Nederlanders zonder migratieachtergrond. Een vergelijkbaar patroon doet zich voor bij ruimte voor tradities en culturele gebruiken. Daar wijzen mbo-opgeleiden zonder migratieachtergrond op verlies en verdringing van bestaande tradities (met name Sinterklaas en Zwarte Piet) en toenemende ruimte voor mensen met een migratieachtergrond. Dit terwijl mbo-geschoolden met een migratieachtergrond juist een culturele ongelijkwaardigheid ervaren ten opzichte van Nederlanders zonder migratieachtergrond vanwege stereotyperingen en het gevoel dat eigen tradities en gebruiken aan voorwaarden gebonden zijn.

Verschillende wereldbeelden langs opleidingslijnen

Deze ervaren achterstelling op basis van etnische stereotyperingen zagen we ook naar voren komen onder wo-opgeleiden met een migratieachtergrond. Hoewel zij vaak niet op dezelfde manier geraakt worden door schaarste en competitie als mbo-opgeleiden, bijvoorbeeld bij het thema wonen, is ervaren discriminatie

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

45 Eerder dit jaar stelde Lotfi El Hamidi (2026) de vraag: 'Wie mag zich bezorgde burger noemen? Of wie is het waard om bezorgd genoemd te worden?' Hij constateert dat deze term in het publieke en politieke debat vaak wordt verbonden aan witte Nederlanders zonder migratieachtergrond. Nederlanders met een migratieachtergrond die discriminatie en alledaags racisme ervaren, zoals ook blijkt uit dit onderzoek, worden daarentegen minder vaak als bezorgde burgers gezien.

ook in hun beschouwingen over groepsverschillen volop aanwezig. Uit onze focusgroepen blijkt dat deze ervaringen en de verontwaardiging over de oneerlijkheid daarvan het sterkst naar voren komen bij het thema arbeidsmarkt en in mindere mate bij de behandeling door rechters. Bovendien geven zowel mbo- als wo-opgeleiden met een migratieachtergrond aan weinig vertrouwen te hebben in de politiek om discriminatie en racisme op deze gebieden aan te pakken.

Mbo- en wo-opgeleiden met een migratieachtergrond delen dan ook belangrijke ervaringen en morele overwegingen. Ons onderzoek geeft aan dat dit veel minder het geval is voor mbo- en wo-opgeleiden zonder migratieachtergrond. De academisch geschoolden zien mensen zoals zijzelf op bijna elk domein meer in het voordeel dan de andere opleidingsgroepen. Ze ontkennen niet dat andere groepen achterstelling kunnen ervaren, maar beschouwen dit vaak als een gevolg van systemische problemen of brede ontwikkelingen waar ze zelf buiten staan en weinig aan kunnen doen. De ruimte voor culturele tradities en gebruiken vormt hier een goed voorbeeld van. In plaats van een bedreiging, zien wo-opgeleiden zonder migratieachtergrond veranderende tradities en een diversiteit aan culturele uitingen vaak als verrijking. Die 'en-en'-blik contrasteert sterk met het nulsomdenken dat dominant is in het morele denken van mbo-geschoolden. Daarnaast geven wo-opgeleiden zonder migratieachtergrond blijk van een groot vertrouwen in de rechtspraak, hebben ze meer vertrouwen in de politiek en voelen zich daar ook goed vertegenwoordigd. Tezamen sluiten deze bevindingen aan bij eerder onderzoek waarin opleiding als de belangrijkste maatschappelijke scheidslijn naar voren komt (Bovens et al. 2014; Bovens en Wille 2025).[46]

Kruisende lijnen als aanknopingspunt voor wederzijds begrip

Op het eerste gezicht lijkt deze opleidingsscheidslijn ook naar voren te komen wanneer we respondenten vragen om 'mensen zoals zij' en anderen te beschrijven. Zo valt op dat mensen die zichzelf in het voordeel zien, bij de vraag tot welke groepen zij zichzelf rekenen, vaak verwijzen naar hun diploma's en Nederlanderschap. Aan groepen die volgens hen worden achtergesteld, schrijven zij vaak spiegelbeeldige kenmerken toe: ze spreken over ongeschoolden en mensen met een niet-Nederlandse achtergrond.

Tegelijkertijd noemen veel deelnemers allerlei andere kenmerken om mensen zoals zijzelf en andere groepen te typeren, zoals leeftijd, persoonlijkheidskenmerken en iemands maatschappelijke positie. Welke kenmerken naar voren komen verschilt bovendien per thema. Zo schrijven mensen die aangeven zelf niet in het voordeel te zijn andere groepen die dat volgens hen wél zijn, een veelvoud aan groepskenmerken toe. Bij wonen gaat het dan bijvoorbeeld om 'rijke mensen' en 'statushouders'. Bij werk om 'mensen met geld' en een 'kruiwagen'. Bij culturele tradities en uitingen is er volgens hen voordeel voor 'allochtonen' en 'gelovigen'. Bij rechtspraak voor 'hoger geschoolde mensen', terwijl bij politieke vertegenwoordiging 'veelverdieners', 'gelukszoekers' en 'lobbyisten' naar voren komen.

We zien qua ervaren groepsonderscheidingen dus zowel overeenkomsten als verschillen tussen groepen mensen. Bewustwording van die verscheidenheid kan maatschappelijke tegenstellingen verzachten, omdat er minder snel vastomlijnde 'blokken' tegenover elkaar komen te staan. Mensen kunnen op het ene onderwerp van elkaar verschillen, en er op het andere onderwerp juist vergelijkbare opvattingen op na houden. Dat kan leiden tot meer wederzijds begrip tussen groepen in de samenleving en ruimte bieden voor een gesprek waarin mensen met verschillende achtergronden elkaars specifieke ervaringen van achterstelling (h)erkennen. Zo zagen we vergelijkbare zorgen bij mbo-opgeleiden met én zonder migratieachtergrond. Zij uiten op verschillende thema's overlappende gevoelens van onvrede: over concurrentie met nieuwkomers, een gebrek aan maatschappelijke erkenning, de objectiviteit van rechters en afstand tot de politiek.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

46 Onder wetenschappers bestaat echter nog wel discussie over de vraag hoe centraal de rol van opleiding is als maatschappelijke scheidslijn. Bijvoorbeeld door erop te wijzen dat andere kenmerken, zoals inkomen, migratieachtergrond en leeftijd ook van belang zijn (Duyvendak 2025; De Lange et al. 2015).

Besteed meer aandacht aan rechtvaardigheidsprincipes

De focusgroepen laten verder zien dat onvrede die voortkomt uit gevoelens van achterstelling zich niet altijd op andere groepen in de samenleving hoeft te richten. Een gedeelde frustratie onder mensen met verschillende achtergrondkenmerken zijn de politieke keuzes en de uitvoering van beleid door de overheid. Hier ligt een belangrijke uitdaging voor het huidige kabinet. Regeringspartijen zien zich momenteel genoodzaakt om keuzes te maken binnen de beperkte financiële overheidsmiddelen, mede als gevolg van geopolitieke ontwikkelingen en vergrijzing. Juist keuzes over de verdeling van lasten kunnen mensen het gevoel geven te moeten concurreren met andere groepen om beperkte middelen, kansen en erkenning. Daardoor kunnen gevoelens van achterstelling ten opzichte van anderen pregnanter worden. Dit onderzoek geeft aan dat een aanzienlijke minderheid in Nederland momenteel al achterstelling ervaart. Wederzijds begrip kan daarbij worden bemoeilijkt doordat mensen hun situatie vanuit verschillende diepgevoelde morele overwegingen als (on)rechtvaardig zien.

Juist omdat niet iedereen het eens is over wat een rechtvaardige herverdeling is, is het belangrijk dat de politiek haar keuzes weloverwogen onderbouwt, transparant is over afwegingen en deze ook toelicht. In tijden van laag vertrouwen in politiek en overheid is het belangrijk om helder uit te leggen waarom bepaald beleid wordt gevoerd, welke doelen daarmee worden gediend, welke groepen mogelijk (meer) geraakt worden, en hoe de overheid omgaat met de voor hen nadelige gevolgen (Geurkink en Van Noije 2024). Immers, wanneer mensen de verdeling van lasten en middelen als onrechtvaardig ervaren, verdwijnt het draagvlak voor het beleid.[47] Bovendien komen groepen mogelijk verder van elkaar af te staan: het gevoel dat andere groepen ten onrechte meer aandacht, ruimte of hulp krijgen kan gevoelens van achterstelling, onbegrip en wrok aanwakkeren. Dit maakt een duidelijk verhaal over achterliggende rechtvaardigheidsprincipes noodzakelijk, net als een duidelijke visie op hoe we als samenleving schaarse middelen willen verdelen.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

47 Dit sluit aan bij het WRR-advies om blijvende aandacht te hebben voor verdelende rechtvaardigheid bij beleidsvraagstukken (Visser 2023).

Bijlage A Latente klassenanalyse

De keuze voor het meest geschikte model met vier klassen is tot stand gekomen op basis van een combinatie van verschillende criteria: de hoogte van de fitstatistieken (zoals de aBIC- en BIC-waarden, een significantietoets (hier toegepast: de Vuong Lo-Mendel-Rubin (V-LMR)-test)), de groepsgrootte van de latente klassen en de (inhoudelijke) interpreteerbaarheid van het model (Ferguson et al. 2020). We gebruiken MPlus om de latente klassenanalyse uit te voeren en daarbinnen de *full information maximum likelihood estimator*. Dit betekent dat we geen *list-wise deletion* toepassen. De fitmaten voor de verschillende modellen zijn weergegeven in tabel A1. De BIC en aBIC laten een knik zien bij vier klassen (zie figuur A1). Dit duidt erop dat het gebruik van meer dan vier klassen weinig extra informatie zal toevoegen. De V-LMR-test wordt ook statistisch non-significant na vier klassen, wat aangeeft dat extra klassen bovenop vier geen verbetering van het model zijn. Kortom, op basis van de fitmaten lijkt het gebruik van vier klassen de beste oplossing. Nadere inspectie van deze vier-klassenindeling laat ook goed werkbare klassen zien die inhoudelijk van elkaar te onderscheiden zijn.

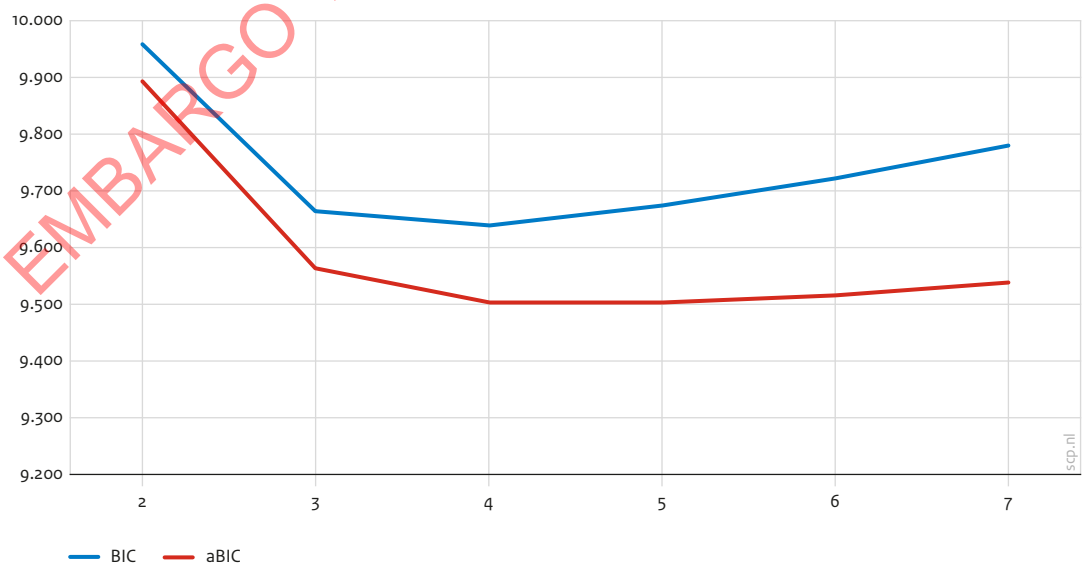
EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Tabel A1 Fitmaten van 2 tot 7 klassen van LCA-oplossing

klassen	BIC	aBIC	Entropie	V-LMR-test (p-waarde)	grootte van kleinste klasse
2	9958,57	9891,86	0,70	0	401
3	9663,68	9562,04	0,68	0	325
4	**9638,87**	**9502,28**	**0,68**	**0,01**	**254**
5	9672,98	9501,46	0,70	0,88	99
6	9721,62	9515,15	0,67	1	83
7	9780,38	9538,98	0,66	0,97	59

Bron: COB-LISS meting april 2026

Figuur A1 aBIC en BIC voor 2 tot 7 klassen

Bron: COB-LISS meting april 2026

Tabel A2 Achtergrondkenmerken per klasse, bevolking van 18+, april 2026 (in procenten)[e]

	allen	breed ervaren achterstelling (24%)	middengroep (35%)	sociaaleconomisch ervaren voordeel (21%)	breed ervaren voordeel (21%)
opleiding					
basisonderwijs, vmbo	25	40[b,c,d]	30[a,c,d]	15[a,b]	11[a,b]
mbo	28	34[d]	32[d]	24	21[a,b]
havo, vwo	13	10[d]	14	13	18[a]
hbo	21	13[c,d]	17[c]	31[a,b]	24[a]
wo	13	4[c,d]	8[c,d]	17a[b,d]	26[a,b,c]
migratieachtergrond					
geen migratieachtergrond	77	68[c,d]	75[c,d]	83[a,b]	87[a]
tweede generatie migratieachtergrond	12	16[c]	14[c]	7[a,b]	10
eerste generatie migratieachtergrond	11	17[d]	11[d]	10[d]	3[a,b,c]
leeftijd					
18-34 jaar	26	20[c,d]	20[c,d]	34[a,b]	36[a,b]
35-54 jaar	29	31	28	29	28
≥ 55 jaar	45	50[c,d]	53[c,d]	37[a,b]	36[a,b]
geslacht					
man	49	49	49	52	49
vrouw	51	51	51	48	51
stemintentie[f]					
PvdD/SP	4	5	4	3	5
GL-PvdA	12	6[d]	9[d]	12[d]	26[a,b,c]
D66	9	2[b,c,d]	9[a]	10[a]	15[a]
CDA	6	1[b,c,d]	8[a]	8[a]	9[a]
VVD	8	2[b,c,d]	8[a]	13[a]	9[a]
JA21	5	7[d]	6[d]	6[d]	1[a,b,c]
PVV	7	15[b,c,d]	5[a]	6[a]	2[a]
FVD	5	12[b,c,d]	4[a]	1[a]	4[a]
niet-stemmen	8	14[b,c,d]	8[a]	5[a]	3[a]
overig					
voldoende vertrouwen politiek[g]	46	8[b,c,d]	51[c,d]	63[a,b]	65[a,b]
voldoende vertrouwen rechtspraak[h]	78	46[b,c,d]	81[c,d]	92[a,b]	94[a]
makkelijk financieel rondkomen[i]	81	60[b,c,d]	85[a,d]	88[a]	93[a,b]

a Gemiddelde wijkt significant ($p < 0,05$) af van de klasse breed ervaren achterstelling.
b Gemiddelde wijkt significant ($p < 0,05$) af van de klasse middengroep.
c Gemiddelde wijkt significant ($p < 0,05$) af van de klasse sociaaleconomisch ervaren voordeel.
d Gemiddelde wijkt significant ($p < 0,05$) af van de klasse breed ervaren voordeel.
e De BCH-methode is gebruikt om rekening te houden met onzekerheid rondom de toewijzing van respondenten aan de verschillende klassen.
f Sommige partijen zijn vanwege een te laag aantal respondenten (< 50) samengevoegd.
g Aandeel dat een 6 of hoger geeft voor het vertrouwen in de politiek.
h Aandeel dat een 6 of hoger geeft voor het vertrouwen in de rechtspraak.
i Aandeel dat een 6 of hoger geeft voor het gemak waarmee het huishouden financieel kan rondkomen.

Bron: COB-LISS meting april 2026

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Bijlage B Groepsverschillen ervaren achterstelling en bevoordeling

Tabel B1 Ervaren achterstelling bij het *vinden van een woning* naar achtergrondkenmerken, bevolking van 18+, april 2026 (in procenten)[a, b]

	achtergesteld	niet achtergesteld, niet in het voordeel	in het voordeel	weet niet
allen	30	40	20	10
opleiding				
basisonderwijs, vmbo	34	39	**10**	**16**
mbo	34	42	**14**	10
havo, vwo	38	38	19	**5**
hbo	**20**	42	**29**	9
wo	**18**	39	**39**	**5**
migratieachtergrond				
geen migratieachtergrond	29	40	**23**	9
tweede generatie migratieachtergrond	33	40	**13**	14
eerste generatie migratieachtergrond	34	44	**9**	13
herkomst				
Nederland en Europa	29	40	**22**	9
buiten Europa	34	42	**9**	14
leeftijd				
18-34 jaar	**43**	**34**	18	**6**
35-54 jaar	30	42	22	**6**
≥ 55 jaar	**22**	43	20	**15**
geslacht				
man	32	40	20	8
vrouw	28	41	20	12
themaspecifieke kenmerken				
persoonlijk netto maandinkomen				
< 1500 euro	**38**	38	**13**	11
1500-3000 euro	30	43	17	10
> 3000 euro	**22**	39	**34**	**5**
woonsituatie				
koopwoning	**19**	42	**27**	11
huurwoning	**43**	39	**9**	9
thuiswonend kind	**44**	35	14	7

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Tabel B1, vervolg

	achtergesteld	niet achtergesteld, niet in het voordeel	in het voordeel	weet niet
stemintentie[c]				
PvdD/SP	33	42	14	12
GL-PvdA	**20**	36	**39**	6
D66	22	42	28	7
CDA	**16**	45	27	12
VVD	22	36	**31**	10
JA21	33	44	14	10
PVV	**44**	28	**10**	17
FVD	**57**	**25**	11	7
niet-stemmen	40	37	**11**	12

a Vraagstelling: 'In hoeverre heb je het gevoel dat mensen zoals jijzelf achtergesteld worden of in het voordeel zijn bij het vinden van een woning?' De antwoordopties 'sterk achtergesteld' en 'enigszins achtergesteld' zijn samengevoegd, net als 'enigszins in het voordeel' en 'sterk in het voordeel'.
b Vetgedrukte cijfers geven aan dat de betreffende groep significant afwijkt van de andere groep(en) bij $p < 0{,}01$. Een onderstreept cijfer geeft aan dat de groep bij $p < 0{,}05$ afwijkt.
c Sommige partijen zijn vanwege een te laag aantal respondenten (< 50) samengevoegd.

Bron: COB-LISS meting april 2026

Tabel B2 Ervaren achterstelling bij het *vinden van een baan* naar achtergrondkenmerken, bevolking van 18+, april 2026 (in procenten)[a, b]

	achtergesteld	niet achtergesteld, niet in het voordeel	in het voordeel	weet niet
allen	15	41	29	15
opleiding				
basisonderwijs, vmbo	19	38	**16**	**28**
mbo	15	**48**	**23**	14
havo, vwo	15	46	30	**8**
hbo	11	38	**40**	11
wo	17	**32**	**46**	**5**
migratieachtergrond				
geen migratieachtergrond	**13**	41	**32**	15
tweede generatie migratieachtergrond	21	43	22	14
eerste generatie migratieachtergrond	**29**	42	**15**	14
herkomst				
Nederland en Europa	**13**	41	**31**	15
buiten Europa	**26**	42	**18**	14
leeftijd				
18-34 jaar	12	42	**42**	**4**
35-54 jaar	19	41	33	**7**
≥ 55 jaar	15	40	**18**	**26**

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Tabel B2, vervolg

	achtergesteld	niet achtergesteld, niet in het voordeel	in het voordeel	weet niet
geslacht				
man	14	43	32	**12**
vrouw	17	39	26	**18**
themaspecifieke kenmerken				
persoonlijk netto maandinkomen				
< 1500 euro	**24**	41	**18**	16
1500-3000 euro	13	44	26	**18**
> 3000 euro	**10**	36	**47**	**7**
werksituatie				
werkt	**12**	**45**	**38**	**6**
werkt niet	**31**	38	**9**	23
student	14	43	**42**	**2**
pensioen	11	35	**16**	**38**
(gedeeltelijk) arbeidsongeschikt	**42**	32	**11**	15
stemintentie[c]				
PvdD/SP	30	33	17	20
GL-PvdA	15	**32**	**41**	12
D66	9	45	37	9
CDA	**6**	39	34	21
VVD	15	34	41	10
JA21	13	48	22	16
PVV	20	36	25	19
FVD	12	57	21	10
niet-stemmen	**29**	41	**14**	16

a Vraagstelling: 'In hoeverre heb je het gevoel dat mensen zoals jijzelf achtergesteld worden of in het voordeel zijn bij het vinden van een baan?' De antwoordopties 'sterk achtergesteld' en 'enigszins achtergesteld' zijn samengevoegd, net als 'enigszins in het voordeel' en 'sterk in het voordeel'.

b Vetgedrukte cijfers geven aan dat de betreffende groep significant afwijkt van de andere groep(en) bij $p < 0{,}01$. Een onderstreept cijfer geeft aan dat de groep bij $p < 0{,}05$ afwijkt.

c Sommige partijen zijn vanwege een te laag aantal respondenten (< 50) samengevoegd.

Bron: COB-LISS meting april 2026

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Tabel B3 Ervaren achterstelling bij *ruimte voor traditie en culturele uitingen* naar achtergrondkenmerken, bevolking van 18+, april 2026 (in procenten)[a, b]

	achtergesteld	niet achtergesteld, niet in het voordeel	in het voordeel	weet niet
allen	15	46	29	10
opleiding				
basisonderwijs, vmbo	19	49	**17**	**16**
mbo	**20**	47	**22**	10
havo, vwo	**7**	53	35	**5**
hbo	11	39	**41**	8
wo	**9**	40	**46**	**5**
migratieachtergrond				
geen migratieachtergrond	15	**44**	**33**	9
tweede generatie migratieachtergrond	18	50	**21**	11
eerste generatie migratieachtergrond	14	56	**14**	16
herkomst				
Nederland en Europa	15	45	**32**	9
buiten Europa	18	51	**17**	14
leeftijd				
18-34 jaar	11	43	34	11
35-54 jaar	**20**	43	30	7
≥ 55 jaar	14	49	26	11
geslacht				
man	17	**50**	26	**7**
vrouw	13	**42**	32	**13**
stemintentie[c]				
PvdD/SP	7	53	30	10
GL-PvdA	**6**	**36**	**53**	**4**
D66	**2**	36	**52**	10
CDA	**5**	46	42	6
VVD	9	48	39	5
JA21	27	52	**13**	8
PVV	27	45	**18**	10
FVD	**45**	42	**10**	**3**
niet-stemmen	19	53	**8**	19

a Vraagstelling: 'In hoeverre heb je het gevoel dat mensen zoals jijzelf achtergesteld worden of in het voordeel zijn wanneer het gaat om ruimte voor tradities en culturele uitingen?' De antwoordopties 'sterk achtergesteld' en 'enigszins achtergesteld' zijn samengevoegd, net als 'enigszins in het voordeel' en 'sterk in het voordeel'.

b Vetgedrukte cijfers geven aan dat de betreffende groep significant afwijkt van de andere groep(en) bij $p < 0{,}01$. Een onderstreept cijfer geeft aan dat de groep bij $p < 0{,}05$ afwijkt.

c Sommige partijen zijn vanwege een te laag aantal respondenten (< 50) samengevoegd.

Bron: COB-LISS meting april 2026

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Tabel B4 Ervaren achterstelling bij *behandeling door rechters* naar achtergrondkenmerken, bevolking van 18+, april 2026 (in procenten)[a, b]

	achtergesteld	niet achtergesteld, niet in het voordeel	in het voordeel	weet niet
allen	7	59	14	20
opleiding				
basisonderwijs, vmbo	11	**50**	**7**	**32**
mbo	8	62	11	19
havo, vwo	6	59	18	17
hbo	4	64	18	**13**
wo	4	60	**26**	**9**
migratieachtergrond				
geen migratieachtergrond	**5**	**61**	**16**	18
tweede generatie migratieachtergrond	12	55	12	21
eerste generatie migratieachtergrond	**18**	**48**	**7**	27
herkomst				
Nederland en Europa	**5**	**61**	**15**	19
buiten Europa	**17**	**49**	**9**	25
leeftijd				
18-34 jaar	7	56	**20**	17
35-54 jaar	10	60	13	17
≥ 55 jaar	6	59	12	**23**
geslacht				
man	9	62	15	**13**
vrouw	5	55	13	**26**
themaspecifieke kenmerken				
vertrouwen in de rechtspraak[c]				
ruim onvoldoende (1-3)	**40**	**39**	**4**	18
net onvoldoende (4-5)	**16**	52	**5**	**27**
net voldoende (6-7)	5	61	15	18
ruim voldoende (8-10)	**1**	**66**	**20**	**14**
stemintentie[d]				
PvdD/SP	6	48	17	29
GL-PvdA	5	52	**31**	**12**
D66	4	63	23	**10**
CDA	**1**	65	14	20
VVD	6	65	18	12
JA21	8	69	10	14
PVV	**17**	51	8	24
FVD	**21**	57	9	13
niet-stemmen	12	56	**6**	26

a Vraagstelling: 'In hoeverre heb je het gevoel dat mensen zoals jijzelf achtergesteld worden of in het voordeel zijn wanneer het gaat om de behandeling door rechters?' De antwoordopties 'sterk achtergesteld' en 'enigszins achtergesteld' zijn samengevoegd, net als 'enigszins in het voordeel' en 'sterk in het voordeel'.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

b Vetgedrukte cijfers geven aan dat de betreffende groep significant afwijkt van de andere groep(en) bij $p < 0{,}01$. Een onderstreept cijfer geeft aan dat de groep bij $p < 0{,}05$ afwijkt.
c Vraagstelling: 'Kan je op een schaal van 1 tot 10 aangeven hoeveel vertrouwen je persoonlijk hebt in elk van de volgende instanties? ... de rechtspraak'.
d Sommige partijen zijn vanwege een te laag aantal respondenten (< 50) samengevoegd.

Bron: COB-LISS meting april 2026

Tabel B5 Ervaren achterstelling bij *de vertegenwoordiging door politici in Den Haag* naar achtergrondkenmerken, bevolking van 18+, april 2026 (in procenten)[a, b]

	achtergesteld	niet achtergesteld, niet in het voordeel	in het voordeel	weet niet
allen	28	44	15	13
opleiding				
basisonderwijs, vmbo	**36**	**36**	**5**	**23**
mbo	32	46	**10**	13
havo, vwo	20	47	22	11
hbo	23	48	21	**8**
wo	**16**	45	**32**	**7**
migratieachtergrond				
geen migratieachtergrond	26	45	**18**	**11**
tweede generatie migratieachtergrond	30	44	**9**	17
eerste generatie migratieachtergrond	33	37	**5**	**24**
herkomst				
Nederland en Europa	27	44	**17**	**12**
buiten Europa	31	41	**6**	**21**
leeftijd				
18-34 jaar	**21**	47	19	13
35-54 jaar	29	43	15	13
≥ 55 jaar	30	43	13	14
geslacht				
man	30	46	16	**7**
vrouw	25	42	14	**19**
themaspecifieke kenmerken				
vertrouwen in de regering[c]				
ruim onvoldoende (1-3)	**59**	**27**	**3**	11
net onvoldoende (4-5)	29	42	15	13
net voldoende (6-7)	**12**	**54**	**23**	11
ruim voldoende (8-10)	**8**	**67**	23	**3**

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Tabel B5, vervolg

	achtergesteld	niet achtergesteld, niet in het voordeel	in het voordeel	weet niet
stemintentie[d]				
PvdD/SP	36	34	17	13
GL-PvdA	22	42	**31**	**5**
D66	**9**	54	**28**	8
CDA	**12**	**60**	17	11
VVD	**14**	**62**	18	**6**
JA21	**44**	47	**4**	**4**
PVV	**44**	36	**4**	16
FVD	**49**	33	13	**4**
niet-stemmen	34	**31**	8	**26**

a Vraagstelling: 'In hoeverre heb je het gevoel dat mensen zoals jijzelf achtergesteld worden of in het voordeel zijn wanneer het gaat om de vertegenwoordiging door politici in Den Haag?' De antwoordopties 'sterk achtergesteld' en 'enigszins achtergesteld' zijn samengevoegd, net als 'enigszins in het voordeel' en 'sterk in het voordeel'.
b Vetgedrukte cijfers geven aan dat de betreffende groep significant afwijkt van de andere groep(en) bij $p < 0{,}01$. Een onderstreept cijfer geeft aan dat de groep bij $p < 0{,}05$ afwijkt.
c Vraagstelling: 'Kan je op een schaal van 1 tot 10 aangeven hoeveel vertrouwen je persoonlijk hebt in elk van de volgende instanties? ... de regering?'
d Sommige partijen zijn vanwege een te laag aantal respondenten (< 50) samengevoegd.

Bron: COB-LISS meting april 2026

Tabel B6 Multivariate lineaire regressie ervaren achterstelling, bevolking van 18+, april 2026 (in ongestandaardiseerde coëfficiënten)[a]

	(1) wonen		(2) werk[b]		(3) tradities	(4) recht-spraak	(5) politiek
opleiding							
basisonderwijs, vmbo (ref.)							
mbo	-0,16	-0,03	-0,10	-0,01	-0,04	-0,08	-0,10
havo, vwo	-0,27*	-0,08	-0,21	-0,05	-0,45***	-0,23**	-0,48***
hbo	-0,58***	-0,29**	-0,44***	-0,20*	-0,46***	-0,20***	-0,41***
wo	-0,83***	-0,55***	-0,46***	-0,26*	-0,61***	-0,33***	-0,70***
migratieachtergrond							
geen migratieachtergrond (ref.)							
tweede generatie migratieachtergrond	0,17	0,06	0,34***	0,21*	0,29***	0,19**	0,32***
eerste generatie migratieachtergrond	0,31**	0,17	0,61***	0,50***	0,33***	0,33***	0,37***
leeftijd							
in jaren	-0,01***	-0,01***	0,01**	0,01*	0,00	0,00	0,00*

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Tabel B6, vervolg

	(1) wonen		(2) werk[b]		(3) tradities	(4) recht-spraak	(5) politiek
geslacht							
man (ref.)							
vrouw	-0,05	-0,04	0,15*	-0,10	-0,18***	-0,03	-0,01
themaspecifieke kenmerken							
woonsituatie							
koopwoning (ref.)							
huurwoning		0,44***					
thuiswonend		0,15					
inkomen							
gemak financieel rondkomen[c]		-0,10***		-0,07***			
werksituatie							
werkt (ref.)							
werkt niet				0,58***			
student				0,02			
pensioen				0,18			
(gedeeltelijk) arbeidsongeschikt				0,60***			
constante	4,00***	4,28***	2,50***	4,81***	3,02***	2,92***	3,24***
(n)	1126	1076	865	1088	1123	992	1072
R-kwadraat	0,102	0,190	0,106	0,164	0,095	0,071	0,107

* = p < 0,05 ** = p < 0,01 *** = p < 0,001

a Vraagstelling: 'In hoeverre heb je het gevoel dat mensen zoals jijzelf achtergesteld worden of in het voordeel zijn... (1) bij het vinden van een woning (2) bij het vinden van een baan (3) wanneer het gaat om ruimte voor tradities en gebruiken (4) de behandeling door rechters (5) de vertegenwoordiging door politici in Den Haag.' De antwoordcategorie 'ik weet het niet' is niet meegenomen en de vijfpuntsantwoordschaal (sterk achtergesteld – sterk in het voordeel) is omgedraaid: hogere waarden betekenen meer ervaren achterstelling.

b Basismodel is geschat voor mensen die niet pensioengerechtigd zijn.

c 'Kan je op een schaal van 0 tot 10 aangeven hoe moeilijk of gemakkelijk je kunt rondkomen van jouw (of jullie gezamenlijke) inkomen? 0 betekent dat je zeer moeilijk kunt rondkomen, 10 dat je zeer gemakkelijk kunt rondkomen.' Een hogere waarde betekent dat mensen gemakkelijker kunnen rondkomen.

Bron: COB-LISS meting april 2026

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Bijlage C Methodologie groepsgrenzen met open trefwoordenvragen

Voor de vijf thema's (wonen, werk, tradities, rechtspraak en politiek) vroegen we respondenten in hoeverre ze het gevoel hebben dat mensen zoals zijzelf achtergesteld worden of in het voordeel zijn. Twee derde van de respondenten (851 van de 1264, zie Verantwoording) vroegen we vervolgens voor twee van de vijf thema's in open trefwoorden te beschrijven wie zij als 'mensen zoals zij' zien en wie zij als de andere groep mensen beschouwen. Het antwoord op de gesloten vraag over hoe achtergesteld of in het voordeel iemand zich voelt op dat thema, bepaalt welke introductietekst en vervolgvraag zij over 'mensen zoals zij' en over een andere groep mensen krijgen voorgelegd (zie kader C1 voor een voorbeeld voor het thema wonen).

We combineerden de twee thema's die mensen voorgelegd kregen zo, dat de verschillen tussen genoemde kenmerken bij economisch, cultureel en politiek-rechtsstatelijke domeinen beter kunnen worden bestudeerd. Deze werkwijze leidt tot acht combinaties van elk ongeveer 100 respondenten: wonen en tradities, wonen en rechters, wonen en politiek, werk en tradities, werk en rechters, werk en politiek, tradities en rechters en tradities en politiek. Voor elk thema is daarmee door ongeveer 300 respondenten een antwoord gegeven (zie tabel C1).

Mensen moesten per thema en voor 'mensen zoals zij' en de andere groep ten minste twee trefwoorden noemen. Al deze kenmerken hebben we samengenomen en vervolgens per thema en per respondent handmatig gecodeerd en ondergebracht in categorieën, waar we ook een categorie hadden voor mensen die geen antwoord gaven of geen duidelijke groepskenmerken. Onze categorieën om mensen zoals zichzelf of anderen te beschrijven zijn:

- *etnisch-culturele kenmerken*: (1) etnisch, nationaliteit (zoals Nederlands), (2) huidskleur (zoals wit, blank, getint), (3) migratiestatus (zoals statushouder);
- *sociaal-demografische kenmerken*: (4) leeftijd, (5) burgerlijke staat, (6) gender, (7) seksuele geaardheid;
- *economische kenmerken*: (8) inkomen en vermogen, (9) opleiding;
- *klasse*: verwijzend naar (10) productieve klasse (hardwerkende Nederlander, of (11) subjectieve sociale klasse (middenklasse);
- (12) *woonplaats*, (13) *gezondheid*; (14) *netwerk*; (15) *student*; (16) *positie woningmarkt*; (17) *persoonlijkheid*; (18) *politiek*; (19) *religieus*; (20) *overig*.

Naast dat we verkennen welke kenmerken in brede zin het meest genoemd worden (ongeacht of mensen zichzelf als achtergesteld of in het voordeel zien), beschrijven we in tabel 1 (paragraaf 2) welke kenmerken voor 'mensen zoals zij' het meest genoemd worden door mensen die zich achtergesteld voelen, voor mensen die een middenpositie innemen en voor mensen die zich in het voordeel voelen. Voor mensen die zichzelf in het voordeel voelen, bespreken we welke kenmerken ze noemen voor andere groepen die volgens hen worden achtergesteld. Voor mensen die zichzelf achtergesteld voelen, en voor degenen die zich noch in het voordeel noch achtergesteld voelen, beschrijven we welke kenmerken zij noemen om anderen te beschrijven die (meer) in het voordeel zijn. We noemen een groepskenmerk alleen als het binnen de antwoordcategorie door ongeveer 10% van de mensen is benoemd. Voorzichtigheid is geboden wanneer het aantal mensen dat zich achtergesteld of in voordeel voelt gering is (zoals bij werk, tradities en rechters, zie tabel C1).

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

We tonen 15 van de 20 categorieën in tabel 1. De categorie 'overig' laten we niet zien, omdat de antwoorden te uiteenlopend zijn. De categorieën student, seksuele geaardheid en woonplaats werden niet vaak genoeg genoemd. Van subjectieve sociale klasse en productieve klasse wordt productieve klasse het vaakst genoemd, we geven deze weer onder de noemer subjectieve eigenschappen en dan maatschappelijke positie. De categorie netwerk geven we samen met economische kenmerken weer onder de noemer sociaaleconomisch.

Omdat mensen meerdere trefwoorden geven, is het mogelijk dat ze zowel in de overig-categorie als in een van de andere kenmerken gecategoriseerd worden. Er zijn ook mensen die geen groepskenmerken aangeven. Hieronder geven we een overzicht van aandelen die helemaal geen groepskenmerken noemen en mensen die alleen overig noemen.

Tabel C1 Aantal antwoorden voor 'mensen zoals ik' en 'andere groep mensen', bevolking van 18+, april 2026[a, b]

	aantal antwoorden 'mensen zoals ik'						aantal antwoorden 'andere groep mensen'					
	totaal en naar achtergesteld, midden, voordeel en weet niet				noemt geen 'mensen zoals ik'	noemt alleen overig	totaal en naar achtergesteld, midden, voordeel				noemt geen 'andere groep mensen'	noemt alleen overig
wonen	345				9%	7%	312				13%	3%
	98	151	64	31			98	150	64			
werk	303				9%	4%	255				15%	4%
	48	134	73	48			48	134	73			
tradities	403				23%	6%	374				36%	4%
	45	213	116	29			45	213	116			
recht-spraak	288				28%	11%	232				37%	5%
	22	173	37	56			22	173	37			
politiek	324				27%	6%	280				32%	2%
	90	141	50	43			89	141	50			

a Leesvoorbeeld: Het gaat hier om het aantal mensen dat de betreffende vraag heeft ingevuld. Bij het thema wonen hebben bijvoorbeeld 345 mensen iets ingevuld bij 'mensen zoals ik'. Na codering blijkt dat 9% geen antwoord geeft op de vraag hoe zij 'mensen zoals zij' zouden omschrijven. Daarnaast geeft 7% geen groepskenmerken, maar noemt bijvoorbeeld de 'moeilijke huizenmarkt'. Bij 13% ontbreekt een antwoord bij de beschrijving van de andere groep en 3% geeft geen groepskenmerken bij de vraag hoe zij 'anderen' zouden omschrijven.

b Mensen moesten als antwoord ten minste twee trefwoorden noemen. Het gemiddelde aantal genoemde trefwoorden verschilt per thema en tussen de ingroup ('mensen zoals ik') en outgroup ('andere groep mensen'). Voor wonen noemen mensen gemiddeld 2,4 trefwoorden voor de ingroup en 2,3 voor de outgroup. Voor werk zijn dit respectievelijk 2,4 en 2,2 trefwoorden. Bij tradities en gebruiken noemen mensen gemiddeld 2,3 trefwoorden voor de ingroup en 2,2 voor de outgroup. Voor rechtspraak gaat het om gemiddeld 2,2 trefwoorden voor de ingroup en 2,1 voor de outgroup. Bij politiek noemen mensen gemiddeld 2,3 trefwoorden voor de ingroup en 2,1 voor de outgroup.

Bron: COB-LISS meting april 2026

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Kader C1 Voorbeeld vraagstelling open trefwoorden bij het thema wonen

Voelt zich sterk of enigszins achtergesteld bij het vinden van een woning

Je gaf aan het gevoel te hebben dat mensen zoals jij bij het vinden van een **woning** worden **achtergesteld**. Als je verder over dit specifieke onderwerp nadenkt...

- Welke woorden komen dan bij je op als je *mensen zoals jij* zou moeten beschrijven?
- Zijn er volgens jou ook mensen die in het *voordeel zijn* bij het vinden van een woning? Zo ja, welke woorden komen bij je op als je denkt aan *deze groep mensen*?

Voelt zich niet achtergesteld, niet in het voordeel bij het vinden van een woning

Je gaf aan dat mensen zoals jij **niet worden achtergesteld en niet in het voordeel** zijn bij het vinden van een **woning**. Als je verder over dit specifieke onderwerp nadenkt...

- Welke woorden komen dan bij je op als je *mensen zoals jij* zou moeten beschrijven?
- Zijn er volgens jou desondanks mensen die *meer* voordeel hebben dan *mensen zoals jij* bij het vinden van een woning? Zo ja, welke woorden komen bij je op als je denkt aan *deze groep mensen*?

Voelt zich enigszins of sterk in het voordeel bij het vinden van een woning

Je gaf aan het gevoel te hebben dat mensen zoals jij bij het vinden van een **woning in het voordeel** zijn. Als je verder over dit specifieke onderwerp nadenkt...

- Welke woorden komen dan bij je op als je *mensen zoals jij* zou moeten beschrijven?
- Zijn er volgens jou ook mensen die worden *achtergesteld* bij het vinden van een woning? Zo ja, welke woorden komen bij je op als je denkt aan *deze groep mensen*?

Kiest 'ik weet het niet' bij het vinden van een woning

Je gaf aan niet te weten of mensen zoals jij worden **achtergesteld of in het voordeel** zijn bij het vinden van een **woning**. Als je hier toch verder over nadenkt...

- Welke woorden komen dan bij je op als je *mensen zoals jij* zou moeten beschrijven?

Bij elke optie gaven we respondenten het volgende mee: 'Er zijn geen goede of foute antwoorden, je kan gewoon opschrijven wat bij je opkomt. Je mag daarbij steekwoorden gebruiken.' Daarnaast kunnen ze een toelichtingsnoot aanklikken als het voor hen niet duidelijk was hoe ze mensen zoals zij of andere groepen mensen zouden moeten omschrijven: 'Je kunt mensen zoals jij / deze groep mensen beschrijven met sociale kenmerken. Dat zijn dingen die iets zeggen over iemands achtergrond of leven, zoals leeftijd, opleiding of woonplaats. Je kunt ook denken aan politieke voorkeur, culturele achtergrond of andere dingen die jij belangrijk vindt.'

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Bijlage D Gespreksleidraad focusgroepen: morele overwegingen

In de focusgroepen gingen we in gesprek over de beelden en gevoelens die mensen hebben bij hun positie in de samenleving in het algemeen en bij de thema's wonen, werk, tradities, rechters en politiek. We benadrukten dat het ons ging om het gevoel dat ze hebben als ze mensen zoals zichzelf vergelijken met andere groepen in Nederland, bijvoorbeeld bij de kansen die ze als groep krijgen en hoe ze behandeld of gehoord worden in verschillende situaties. We gaven daarbij mee dat er allerlei kenmerken en eigenschappen zijn die ervoor zorgen dat ze zich verbonden kunnen voelen met mensen die op ze lijken, of juist een afstand ervaren tot mensen met andere kenmerken en eigenschappen. Het doel van deze focusgroepen was te verkennen naar welke groepen en groepsgrenzen mensen verwijzen. Ofwel, vanuit wie praten ze en ten opzichte van welke andere groepen? De manier waarop mensen groepsgrenzen trekken, is doorgaans niet neutraal, maar moreel geladen. Door deze morele overwegingen via focusgroepen te onderzoeken, krijgen we antwoord op de vraag *waarom* mensen hun situatie van achterstelling of voordeel rechtvaardig vinden of niet. Om een zo veilig mogelijke setting te creëren zijn de vier groepen ingedeeld naar opleiding (t/m mbo 2 en wo-opgeleiden) en migratieachtergrond (zonder migratieachtergrond en met een tweede generatie migratieachtergrond). Wanneer we in dit rapport spreken over focusgroepdeelnemers met een migratieachtergrond, gaat het dus specifiek over deelnemers van de tweede generatie (zie verder kader 1.1 en de Verantwoording voor de organisatorische opzet van de focusgroepen).

Het gesprek was per thema als volgt gestructureerd:

De persoonlijke situatie rond het thema. Wat is hun positie op de woningmarkt en arbeidsmarkt, zijn ze daar tevreden mee? Welke tradities en gebruiken benoemen ze als kenmerkend voor henzelf en mensen zoals zijzelf? Bij behandeling door rechters en vertegenwoordiging door politici vroegen we ze te reageren op stellingen dat rechters en politici sommige groepen beter behandelen en vertegenwoordigen dan andere groepen. Met deze vragen wilden we achterhalen vanuit welke positie mensen over het betreffende thema redeneren.

Reflectie op groepsverschillen. Hebben ze het gevoel dat iedereen dezelfde kansen krijgt bij het vinden van een goede woning? Vinden ze dat sommige groepen in onze samenleving in het voordeel zijn bij het vinden van een baan? Zijn er groepen in de Nederlandse samenleving die meer ruimte hebben voor hun tradities en gebruiken dan andere groepen? Welke groepen worden er beter of slechter behandeld of vertegenwoordigd door rechters en politici? Hoe komt dat volgens de deelnemers?

Reflectie op eigen positie. Hoe zit het voor mensen zoals zijzelf: hebben zij betere of slechtere kansen bij het vinden van een woning en baan? Vinden ze dat er binnen de Nederlandse samenleving ruimte is voor de tradities en gebruiken van mensen zoals jij? Worden mensen zoals zijzelf beter of slechter behandeld door rechters of vertegenwoordigd door politici?

Reflectie op rechtvaardigheid. Ten slotte, wat vinden de deelnemers daar dan van? Zijn de verschillen eerlijk? Is de ongelijke behandeling volgens hen een probleem? En vooral: waarom? Met deze vragen proberen we erachter te komen op basis van welke morele logica mensen redeneren.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Verantwoording

Doel van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven

In het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) volgt en duidt het Sociaal en Cultureel Planbureau de Nederlandse publieke opinie. Het onderzoek heeft de volgende doelstellingen:

- Het in beeld brengen van actuele informatie over ontwikkelingen in opvattingen in en houdingen van de Nederlandse bevolking over maatschappelijke en politieke problemen en vraagstukken.
- Het informeren van politiek en publiek met uitvoeriger analyses van deze onderwerpen om Nederland in de tijd en internationaal te kunnen plaatsen en verscheidenheid binnen de Nederlandse samenleving in kaart te brengen en te duiden.
- Een bijdrage leveren aan de publieke discussie over maatschappelijke en politieke vraagstukken door enquêtegegevens over de publieke opinie in perspectief te plaatsen en uit te diepen met behulp van vergelijkende analyses en kwalitatief onderzoek.

Onderzoek voor dit themabericht: focusgroepen en enquête

Voor dit onderzoek hebben we gebruik gemaakt van een combinatie van kwalitatief en kwantitatief onderzoek. Onderzoeksbureau Motivaction voerde in opdracht van het SCP vier focusgroepgesprekken uit op 26 maart in Amsterdam en 31 maart in Den Bosch. Op beide locaties hielden ze gesprekken met een groep t/m mbo-2-opgeleiden en een groep wo-opgeleiden. In Den Bosch selecteerden we alleen witte Nederlanders zonder migratieachtergrond. In Amsterdam selecteerden we mensen uit vier grote etnisch-culturele groepen die zelf in Nederland geboren zijn en van wie de ouders naar Nederland zijn gekomen (een tweede generatie migratieachtergrond): Turkse, Marokkaanse, Antilliaanse, Caribische, en Surinaams-Hindoestaanse en Surinaams-Creoolse Nederlanders. We spraken in totaal met 31 mensen verdeeld over vier focusgroepen (zie voor meer informatie de *Veldwerkverantwoording Onderzoek SCP COB-focusgroepen* van Voorn en Remijnse 2026, te vinden via www.scp.nl bij dit rapport). Naast een gespreksleider van Motivaction sloot bij elke groep een SCP- of UU-onderzoeker aan om ter plekke verduidelijkende vragen te stellen. Voor dit bericht werken we samen met Koen Damhuis van de Universiteit Utrecht.[48]

Voorafgaand aan de focusgroepen hebben de interviewers gezamenlijk een topiclijst opgesteld (zie bijlage D voor een beschrijving van de topiclijst). De focusgroepen waren gestructureerd, maar het stond de gespreksleiders vrij om door te vragen en vragen te herformuleren wanneer dat het groepsgesprek ten goede kwam. Er was voldoende tijd ingeruimd voor een uitgebreide kennismaking, waarbij ook de interviewer van Motivaction en de SCP- en UU-onderzoeker zichzelf voorstelden. Deelnemers kregen te horen dat er geen goede of foute antwoorden zijn en kregen het verzoek om elkaar vrijuit te laten spreken en op elkaar te reageren maar elkaar ook uit te laten praten. Zoals hierboven aangegeven waren de groepsgesprekken ingedeeld naar opleiding en herkomst. Deze opzet zorgde voor een veilige setting waarin mensen vrij hun verhaal konden doen. Alle deelnemers vulden voorafgaand aan het gesprek een toestemmingsformulier in waarmee duidelijk was waarvoor en hoe de gegevens worden gebruikt en dat alle gegevens worden geanonimiseerd. Van de focusgroepen is een beeld- en audio-opname gemaakt. De interviews zijn getranscribeerd en vervolgens gecodeerd in MAXQDA, een softwareprogramma dat geschikt is voor het analyseren van kwalitatieve onderzoeksdata.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

48 Koen Damhuis is universitair docent bij het Departement Bestuurs- en Organisatiewetenschap (USBO) van de Universiteit Utrecht. Daar doet hij kwantitatief en kwalitatief onderzoek naar onder andere politieke vertegenwoordiging, polarisatie en steun voor radicaal-rechtse partijen.

Naast de focusgroepgesprekken baseren we dit bericht op een vragenlijst met enkele open en gesloten vragen in het LISS-panel in april 2026. Het LISS-panel is tot stand gekomen op basis van een kanssteekproef van huishoudens, door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) uit het populatieregister getrokken. Er is dus geen sprake van zelfaanmelding. De vragenlijsten worden online afgenomen en respondenten zonder computer en/of internetverbinding krijgen een eenvoudig te bedienen laptop in bruikleen om de vragenlijsten in te vullen. Zie hier voor meer informatie over het LISS-panel. In totaal hebben 1264 respondenten van 18 jaar en ouder in april 2026 de korte online enquête ingevuld, 1239 respondenten vulden de vragenlijst volledig in.

Bij de opening van de vragenlijst wordt respondenten uitgelegd dat de vragen gaan over de Nederlandse samenleving en politiek en over hoe zij hun eigen positie daarin zien ten opzichte van andere groepen. Elke respondent beantwoordt maximaal twee open vragen. De open vragen zijn verdeeld over verschillende versies van de vragenlijst, waardoor meerdere open vragen konden worden opgenomen. De open trefwoordenvragen zijn in acht van de twaalf vragenlijstversies opgenomen (vier van de twaalf zijn toebedeeld aan vragen voor COB 2026|2 – de stemming). Tenzij anders vermeld, zijn in dit rapport de resultaten vanuit LISS gewogen op sekse, leeftijd en opleiding.

Zie voor meer informatie over de onderzoeksverantwoording en de vragenlijst: Natalia Kieruj (CentERdata), *Aanvullend onderzoek COB – meting april 2026* (te vinden via www.scp.nl bij dit rapport).

Voor de algemene vraag of mensen het gevoel hebben dat sommige groepen bevoordeeld worden ten koste van mensen zoals zij, hanteren we de Nederland in Beeld (NIB)-enquête in de (na)zomer van 2025 (van juli tot en met oktober 2025). Zie voor meer informatie over veldwerk, steekproef, deelname en responspercentage COB 2026|1 – de stemming.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Literatuur

Alle eerdere COB-berichten zijn gratis te downloaden via www.scp.nl/publicaties (zoek op: COB).

Aaldering, L. (2017). Political representation and educational attainment: Evidence from the Netherlands (1994-2010). In: *Political Studies*, jg. 65, nr. 1, p. 4-23.

Abts, K. en S. Baute (2022). Social resentment, blame attribution and Euroscepticism: The role of status insecurity, relative deprivation and powerlessness. In: *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, jg. 35, nr. 1, p. 39-64.

Achen, C.H. en L.M. Bartels (2016). *Democracy for Realists: Why Elections Do Not Produce Responsive Government*. Princeton: Princeton University Press.

Adviesraad Migratie (2022). *Een huis voor statushouders. Advies over knelpunten bij het huisvesten van statushouders in gemeenten*. Den Haag: Adviesraad Migratie.

Andriessen, I. (2020). Institutioneel racisme in Nederland. In: S&D, jg. 77, nr. 5, p. 11-12.

Andriessen, I. en K. Wittebrood (2021). *Discriminatie op de woningmarkt. Een praktijkgericht onderzoek naar de aanpak van discriminatie op de particuliere huurwoningmarkt*. Utrecht: Verwey-Jonker Instituut.

Andriessen, I, J. Dagevos, L. Faulk en E. Nievers (2010). *Liever Mark dan Mohammed? Onderzoek naar arbeidsmarktdiscriminatie van niet-westerse migranten via praktijktests*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., H. Fernee en K. Wittebrood (2014). *Ervaren discriminatie in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., J. Hoegen Dijkhof, A. van der Torre, E. van den Berg, I. Pulles, J. Iedema en M. de Voogd-Hamelink (2020). *Ervaren discriminatie in Nederland II*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Andriessen, I., E. Nievers en J. Dagevos (2012). *Op achterstand. Discriminatie van niet-westerse migranten op de arbeidsmarkt*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Baker, D. (2014). *The Schooled Society: The Educational Transformation of Global Culture*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Barth, F. (1969). Introduction. In: F. Barth (red.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference* (p. 9-38). Bergen: Universitetsforlaget.

Berkhout, E. en S. Hof (2012). *De economische bijdrage van tijdelijke arbeidsmigranten: een realistisch beeld* (No. 2012-88). Amsterdam: SEO Economisch Onderzoek.

Bollwerk, M., B. Schlipphak en M.D. Back (2022). Development and validation of the Perceived Societal Marginalization Scale. In: *European Journal of Psychological Assessment*, jg. 38, nr. 2, p. 137.

Bollwerk, M., E. Wetzel, B. Schlipphak en M.D. Back (2024). Who feels marginalized? A latent class analysis of perceived societal marginalization. In: *Group Processes & Intergroup Relations*, jg. 27, nr. 3, p. 597-618.

Bornschier, S., L. Haffert, S. Häusermann, M. Steenbergen en D. Zollinger (2024). *Cleavage formation in the 21st century: How social identities shape voting behavior in contexts of electoral realignment*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, P. (1979). *La Distinction*. Parijs: Éditions de Minuit.

Bovens, M. en A. Wille (2025). *Diplomademocratie: Opleiding als nieuwe scheidslijn*. Prometheus.

Bovens, M., P. Dekker en W. Tiemeijer (red.) (2014). *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Brensinger, J. en R. Sotoudeh (2022). Party, race, and neutrality: Investigating the interdependence of attitudes toward social groups. In: *American Sociological Review*, jg. 87, nr. 6, p. 1049-1093.

Burgoon, B., S. van Noort, M. Rooduijn en G. Underhill (2019). Positional deprivation and support for radical right and radical left parties. In: *Economic Policy*, jg. 34, nr. 97, p. 49-93.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

CBS (2024). *Ongelijke kansen op de arbeidsmarkt*. Geraadpleegd op 11 augustus 2026 via Ongelijke kansen op de arbeidsmarkt - Kansenongelijkheid in Nederland 2024: Opvattingen en ervaringen | CBS. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2025a). *Minder werknemers met flexibel contract*. Geraadpleegd op 11 augustus 2026 van www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2025/07/minder-werknemers-met-flexibel-contract. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2025b). *Ruim kwart thuiswonende jongeren wil uit huis maar kan geen woning vinden*. Geraadpleegd op 31 augustus 2026 via www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2025/16/ruim-kwart-thuiswonende-jongeren-wil-uit-huis-maar-kan-geen-woning-vinden.

CBS (2026). *Minder vacatures in eerste kwartaal van 2026*. Geraadpleegd op 11 augustus 2026 van www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2026/18/minder-vacatures-in-eerste-kwartaal-van-2026. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

Chinoy, S., N. Nunn, S. Sequeira en S. Stantcheva (2026). Zero-sum thinking and the roots of US political differences. In: *American Economic Review*, jg. 116, nr. 3, p. 1052-1096.

Clemens, M.A. en J.S. Hunt (2017). *The Labor Market Effects of Refugee Waves: Reconciling Conflicting Results* (Working Paper No. 23433). National Bureau of Economic Research.

Collier, P. (2013). *Exodus: How Migration Is Shaping our World*. New York: Oxford University Press.

College voor de Rechten van de Mens (2026). *College oordeelt: vrouwelijke rechters ongelijk beloond door de Staat*. Geraadpleegd op 16 september 2026 via https://www.mensenrechten.nl/actueel/nieuws/2026/03/05/college-oordeelt-vrouwelijke-rechters-ongelijk-beloond-door-de-staat. Utrecht: Het College voor de Rechten van de Mens

Cramer, K. (2016). *The Politics of Resentment. Rural consciousness in Wisconsin and the rise of Scott Walker*. Chicago: University of Chicago Press.

Cuba, S., L. van Dijk, V. Di Stasio, M. Lazëri, B. Martinovic, V. Seibel, S. Sprong, J. Velseboer en M. Witvliet (2025). *Nationaal onderzoek moslimdiscriminatie*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Dagevos, J. en F. Vermeulen (2024). *Is de politiek er voor iedereen?* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Damhuis, K. (2020). *Roads to the radical right: understanding different forms of electoral support for radical right-wing parties in France and the Netherlands*. Oxford: Oxford University Press.

Damhuis, K. en E.R. Rashkova (2024). The politics of resentment: what is it and how is it mobilized by populist radical right-wing parties in different contexts? In: *Frontiers in Political Science*, jg. 6, art. nr. 1390228.

Damhuis, K. en L. Westheuser (2024). Cleavage politics in ordinary reasoning: How common sense divides. In: *European Societies*, jg. 26, nr. 4, p. 1195-1231.

Davis, L. en J. Wilson (2022). *Racial Resentment in the Political Mind*. Chicago: University of Chicago Press.

Dekker, P. (2023). Vertrouwen in de rechtspraak vervolgd, In: *Rechtstreeks*, nr. 1, p. 52-58.

Dekker, P. en J. den Ridder (2026). Afkeer van de Haagse politiek. In: T. Huijsmans, E. Harteveld, T. W.G. van der Meer en F. Vermeulen (red.), *Veelstemmig. De Tweede Kamerverkiezing van 2025*. Amsterdam: Stichting Kiezersonderzoek Nederland (SKON).

Dekker, P. en T. van der Meer (2009). Opleidingsverschillen verder onderzocht. In: P. Dekker, T. van der Meer, P. Schyns en E. Steenvoorden (red.), *Crisis in aantocht: Verdiepingsstudie Continu Onderzoek Burgerperspectieven* (p. 135-152). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dekker, P., W. Tiemeijer en M. Bovens (2016). *Het zijn de academici. Opleiding als sociale en politiek-culturele scheidslijn*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Delli Carpini, M. X. en S. Keeter (1996). *What Americans know about politics and why it matters.* New Haven: Yale University Press.

Duyvendak, J.W. (2025). Spookkloven: *Waarom Nederland minder gepolariseerd is dan we denken*. Amsterdam: Thomas Rap.

Eatwell, R. en M. Goodwin (2018). *National populism: The revolt against liberal democracy*. Londen: Penguin UK.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Literatuur

El Hamidi, F. (2026). In de ban van de bezorgde burger. Geraadpleegd 11 augustus 2026 via www.groene.nl/artikel/in-de-ban-van-de-bezorgde-burger.

Elad-Strenger, J. en T. Kessler (2025). The role of misrecognition in driving support for right-wing populism. In: *American Behavioral Scientist*, jg. 69, nr. 4, p. 454-477.

Elder, G.H. en S. O'Brian (2022). Social groups as the source of political belief systems: fresh evidence on an old theory. In: *American Political Science Review*, jg. 116, nr. 4, p. 1407-1424.

Ferguson, S., W. Moore en D. Hull (2020). Finding latent groups in observed data: A primer on latent profile analysis in Mplus for applied researchers. In: *International Journal of Behavioral Development*, jg. 44, nr. 5, p. 458-468.

Filsinger, M. en S. Wamsler (2026). Democracy and disadvantage: How subjective group relative deprivation undermines democratic support. In: *European Journal of Political Research*, jg. 65, nr. 1, p. 43-64.

Frederik, J. (2026). Democratie in verval? De democratie werkt juist prima (alleen vinden progressieven dat niet leuk). *De Correspondent*. https://decorrespondent.nl/17145/democratie-in-verval-de-democratie-werkt-juist-prima-alleen-vinden-progressieven-dat-niet-leuk/d64e96fb-94b1-05bb-30d5-11e2f3fb4eae.

Gaxie, D. (1978). *Le cens caché: inégalités culturelles et ségrégation politique*. Parijs: Seuil.

Gest, J. (2016). *The new minority: White working class politics in an age of immigration and inequality*. Oxford: Oxford University Press.

Geurkink, B. en M. Miltenburg (2023). *Somber over de samenleving*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Geurkink, B. en L. van Noije (2024). Ervaren overheidsfunctioneren als verklaring voor groepsverschillen in vertrouwen. In: L. Vermeij, Y. de Kluizenaar, M. Reijnders en M. Coenders (red.), *Koersen op kwaliteit van de samenleving. Sociale en culturele ontwikkelingen 2024* (p. 162-175). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Gidron, N. en P.A. Hall (2017). The politics of social status: Economic and cultural roots of the populist right. In: *The British Journal of Sociology*, jg. 68, p. S57-S84.

Goodhart, D. (2017). *The road to somewhere: The new tribes shaping British politics*. Londen: Penguin UK.

Haidt, J. (2012). *The Righteous Mind: Why Good People Are Divided by Politics and Religion*. New York: Pantheon Books.

Hakhverdian, A. en W. Schakel (2017). *Nepparlement? Een pleidooi voor politiek hokjesdenken*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Hochschild, A. (1986). *What's Fair. American Beliefs About Distributive Justice*. Cambridge: Harvard University Press.

Hochschild, A. (2016). *Strangers in their own land: anger and mourning on the American right.* New York: The New Press.

Huijsmans, T. (2023). Geografische verschillen in maatschappelijk onbehagen. In: B. Geurkink en E. Miltenburg (red.), *Somber over de samenleving? Een studie naar verschillen in maatschappelijk onbehagen in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Huijsmans, T., E. Harteveld, T.W.G. van der Meer en F. Vermeulen (2026). Kiezersbewegingen en -prioriteiten. In: T. Huijsmans, E. Harteveld, T.W.G. van der Meer en F. Vermeulen (red.), *Veelstemmig. De Tweede Kamerverkiezing van 2025*. Amsterdam: Stichting Kiezersonderzoek Nederland (SKON).

Hul, L. van 't en A. Kuschel (2025). Maatschappelijk onbehagen: vier narratieven van verval. In: J. den Ridder (red.), *Burgerperspectieven 2025 | 3*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Hurenkamp, M. en J.W. Duyvendak (2022). De macht der gewoonte. Populisme in de polder. Amsterdam: Amsterdam University Press.Jong, P. de en A. Leerkes (2026). *Vinkjes in het strafrecht? Een kwantitatieve analyse van sociaaleconomische positie en verschillen in afdoeningsuitkomsten*. Den Haag: Wetenschappelijk Onderzoek- en Datacentrum (Cahier 2026-6).

Kinder, D.R. en N.P. Kalmoe (2017). *Neither liberal nor conservative: Ideological innocence in the American public.* Chicago: University of Chicago Press.

Kinder, D.R. en C.D. Kam (2010). *Us against them: Ethnocentric foundations of American opinion*. Chicago: University of Chicago Press.

Kochuyt, T. en K. Abts (2017). *Ongehoord populisme: gesprekken met Vlaams Belang kiezers over stad, migranten, welvaartsstaat, integratie en politiek*. Brussel: ASP.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00:01 UUR

Kriesi, H. (2014). West-Europa: het toenemende belang van de culturele dimensie. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 55-78). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Kriesi, H., E. Grande, R. Lachat, M. Dolezal, S. Bornschier, T. Frey en H. Kriesi (2008). *West European politics in the age of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

Kunst, S., M. Coenders en J. Dagevos (2025). *Migratie als spiegel van maatschappijbeelden*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Kuppens, T., R. Spears, A.S.R. Manstead, B. Spruyt en M.J. Easterbrook (2018). Educationism and the irony of meritocracy: Negative attitudes of higher educated people towards the less educated. In: *Journal of Experimental Social Psychology*, jg. 76, p. 429-447.

Kusow, A.M. en M. DeLisi (2021). Attitudes toward immigration as a sense of group position. In: *The Sociological Quarterly*, jg. 62, nr. 2, p. 323-342.

Lamont M. (2000). *The Dignity of Working Men: Morality and the Boundaries of Race, Class, and Immigration*. New York: Russell Sage Found.

Lamont, M. (2018). Addressing recognition gaps: Destigmatization and the reduction of inequality. In: *American Sociological Review*, jg. 83, nr. 3, p. 419-444.

Lamont, M. (2023). *Seeing others: How recognition works—And how it can heal a divided world*. New York: Simon and Schuster.

Lamont, M. en V. Molnár (2002). The study of boundaries in the social sciences. In: *Annual review of sociology*, jg. 28, nr. 1, 167-195.

Lange, M. de, J. Tolsma en M.H. Wolbers (2015). *Opleiding als sociale scheidslijn. Een nieuw perspectief op een oude kloof*. Antwerpen/Apeldoorn: Maklu.

Lange, S. de en J. Zuure (red.) (2018). *#WOEST: de kracht van verontwaardiging*. Amsterdam en Den Haag: Amsterdam University Press en Raad voor het Openbaar Bestuur.

Miceli, M. en C. Castelfranchi (2017). 'Anger and its cousins'. *Emotion Review*, 11(1), 13-26.

Neckel, S., K. Dröge en I. Somm (2008). Das umkämpfte Leistungsprinzip. Deutungskonflikte um die Legitimationen sozialer Ungleichheit. In: K. Dröge, K. Marrs en W. Menz (red.), *Rückkehr der Leistungsfrage. Leistung in Arbeit, Unternehmen und Gesellschaft.* Berlijn: Edition Sigma.

Noije, L. van, B. Geurkink, G. ten Berge en J. Iedema (2025). *In contact of uit beeld. Hoe burgers de overheid ervaren en wat dat betekent voor hun gedrag*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Noord, J. van, B. Spruyt, T. Kuppens en R. Spears (2023). In the shadow of the schooled society: Feelings of misrecognition and the education ladder. In: *Social Problems*, jg. 70, nr. 3, p. 831-848.

Noordzij, K., W. de Koster en J. van der Waal (2021). 'They don't know what it's like to be at the bottom': Exploring the role of perceived cultural distance in less-educated citizens' discontent with politicians. In: *The British Journal of Sociology*, jg. 72, nr. 3, p. 566-579.

Norris, P. en R. Inglehart (2019). *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. New York: Cambridge University Press.

Oorschot, W. van (2008). Popular Deservingness Perceptions and Conditionality of Solidarity in Europe. In: W. van Oorschot, M. Opielka en B. Pfau-Effinger (red.), *Culture and Welfare State: Values and Social Policy in Comparative Perspective*. Cheltenham: Edward Elgar.

Oudenampsen, M. (2024). Culturaliseren. Rechts-radicale partijen adresseren economische zorgen door deze een culturele invulling te geven. In: *De Groene Amsterdammer*, jg. 148, nr. 5.

Pettigrew, T.F. (2015). Samuel Stouffer and relative deprivation. In: *Social Psychology Quarterly*, jg. 78, nr. 1, p. 7-24.

Pettigrew, T.F. (2016). In pursuit of three theories: Authoritarianism, relative deprivation, and intergroup contact. In: *Annual Review of Psychology*, jg. 67, p. 1-21.

Prasad, M., A.J. Perrin, K. Bezila, S.G. Hoffman, K. Kindleberger, K. Manturuk, A.S. Powers en A.R. Payton (2009). The undeserving rich: 'Moral values' and the white working class. In: *Sociological Forum*, jg. 24, nr. 2, p. 225-253.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Rodrik, D. (2021). Why does globalization fuel populism? Economics, culture, and the rise of right-wing populism. In: *Annual Review of Economics*, jg. 13, p. 133-170.

Roosens, E. (2000). National identity, social order and political system in Western Europe: primordial autochthony. In: E. Scheuch en D. Sciulli (red.), *Societies, Corporations and the Nation State* (p. 162-180). Leiden: Brill.

Runciman, W.G. (1966). *Relative Deprivation and Social Justice: A Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth-century England.* Londen: Routledge.

Sandel, M.J. (2020). *The Tyranny of Merit: What's Become of the Common Good?* Londen: Penguin Books.

Schakel, W. en D. van der Pas (2021). Degrees of influence: Educational inequality in policy representation. In: *European Journal of Political Research*, jg. 60, nr. 2, p. 418-437.

Schwartz, O. (2009). Vivons-nous encore dans une société de classes? In: *La Vie des Idées*, 22 september 2009. Geraadpleegd via laviedesidees.fr/Vivons-nous-encore-dans-une.html.

SER (2014). *Arbeidsmigratie* (Advies 14/09). Den Haag: Sociaal-Economische Raad.

Smith, H.J. en T.F. Pettigrew (2015). Advances in relative deprivation theory and research. In: *Social Justice Research*, jg. 28, nr. 1, p. 1-6.

Smith, H.J., T.F. Pettigrew, G.M. Pippin en S. Bialosiewicz (2012). Relative deprivation: A theoretical and meta-analytic review. In: *Personality and social psychology review*, jg. 16, nr. 3, p. 203-232.

Spruyt, B. (2014). Vlaanderen: conflictdenken als (nieuwe) scheidslijn. In: M. Bovens, P. Dekker en W. Tiemeijer (red.), *Gescheiden werelden? Een verkenning van sociaal-culturele tegenstellingen in Nederland* (p. 79-100). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau / Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Spruyt, B. en T. Kuppens (2015). Education-based thinking and acting? Towards an identity perspective for studying education differentials in public opinion and political participation. In: *European Journal of Cultural and Political Sociology*, jg. 2, nr. 3-4, p. 291-312.

Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme (2025). *Keer op keer. Inzichten in gestapelde discriminatie-ervaringen in Nederland en Europa*. Den Haag: Staatscommissie tegen Discriminatie en Racisme.

Steenvoorden, E. (2016). *Societal pessimism: A study of its conceptualization, causes, correlates and consequences* (proefschrift). Den Haag / Amsterdam: Sociaal en Cultureel Planbureau / Universiteit van Amsterdam.

Steiner, N.D., C.H. Schimpf en A. Wuttke (2023). Left behind and united by populism? Populism's multiple roots in feelings of lacking societal recognition. In: *Politische Vierteljahresschrift*, jg. 64, nr. 1, p. 107-132.

Stubager, R. (2010). The development of the education cleavage: Denmark as a critical case. In: *West European Politics*, jg. 33, nr. 3, p. 505-533.

Thijssen, L., M. Coenders en B. Lancee (2021). Ethnic Discrimination in the Dutch Labor Market: Differences Between Ethnic Minority Groups and the Role of Personal Information About Job Applicants—Evidence from a Field Experiment. In: *International Migration & Integration*, jg. 22, p. 1125-1150.

Thijssen, L., F. van Tubergen, M. Coenders, R. Hellpap en S. Jak (2022). Discrimination of Black and Muslim Minority Groups in Western Societies: Evidence from a Meta-analysis of Field Experiments. In: *International Migration Review*, jg. 56, nr. 3, p. 843-880.

Thomas, W.I. en D.S. Thomas (1928). *The Child in America: Behavior Problems and Programs.* New York: Alfred A. Knopf.

Uysal, D.M. en S. Turper (2025). Cutting in line ahead of us: the role of group relative deprivation in shaping gatekeeping attitudes across different immigrant integration contexts in Europe. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 51, nr. 5, p. 1098-1119.

Vanneman, R.D. en T.F. Pettigrew (1972). Race and Relative Deprivation in the Urban United States. In: *Race*, jg. 13, nr. 4, p. 461-86.

Veit, S., H. Arnu, V. Di Stasio, R. Yemane en M. Coenders (2022). The 'Big Two' in hiring discrimination: Evidence from a cross-national field experiment. In: *Personality and Social Psychology Bulletin*, jg. 48, nr. 2, p. 167-182.

Vermeij, L., D. Beekers en R. Maslowski (2026). *Een verbindende arbeidsmarkt in een veranderende samenleving.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Visser, A. (red.) (2023). *Rechtvaardigheid in klimaatbeleid: over de verdeling van klimaatkosten.* Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Voogd, J. de en R. Cuperus (2021). *Atlas van Afgehaakt Nederland. Over buitenstaanders en gevestigden.* Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Vries, C. de (2026). *De symfonie van onvrede. De opmars van radicaal rechts in Europa.* Amsterdam: Querido Facto.

Vrooman, C., J. Boelhouwer, J. Iedema en A. van der Torre (2023). *Eigentijdse ongelijkheid. De postindustriële klassenstructuur op basis van vier typen kapitaal.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Willems, R. en W. Huijnk (2025). *Sociale en Culturele Ontwikkelingen 2025.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Wuthnow, R. (2018). *The Left Behind: Decline and Rage in Small-Town America.* Princeton: Princeton University Press.

Young, M. (1958). *The Rise of the Meritocracy 1870-2033: An Essay on Education and Equality.* Londen: Thames & Hudson.

Zollinger, D. (2024). Cleavage identities in voters' own words: Harnessing open-ended survey responses. In: *American Journal of Political Science*, jg. 68, nr. 1, p. 139-159.

Zollinger, D. en S. Häusermann (2024). *Social Status, Recognition Entitlement, or Relative Deprivation? Social Hierarchies and the Far Right Vote* (work in progress).

Zschirnt, E. en D. Ruedin (2016). Ethnic discrimination in hiring decisions: a meta-analysis of correspondence tests 1990-2015. In: *Journal of Ethnic and Migration Studies*, jg. 42, nr. 7, p. 1115-1134.

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR

Colofon

Sociaal en Cultureel Planbureau

www.scp.nl

Bezoekadres

Bezuidenhoutseweg 30
2594 AV Den Haag

Postadres

Postbus 16164
2500 BD Den Haag

Ontwerp

Concept: Vormplan Design
Lay-out: Xerox | Osage

Sociaal en Cultureel Planbureau
Den Haag, oktober 2026

EMBARGO TOT 27 OKTOBER 2026 00.01 UUR